

İSTANBUL'UN KATMANLARI KENT ARKEOLOJİSİ ve MALTEPE SEMPOZYUMU

Bildiriler Kitabı

**İSTANBUL'UN KATMANLARI
KENT ARKEOLOJİSİ
VE MALTEPE SEMPOZYUMU**
Bildiriler Kitabı

Yayıma Hazırlık

Levent Turhan Gümüş

Ayşe Katar

Kapak Tasarım

Ahmet Mete

Sayfa Tasarım

Ahmet Mete

Serhat Güzel

Katkılarından dolayı

Prof. Dr. Nuray Ekşi

Prof. Dr. Alper Ünlü'ye

teşekkürler.

Yayınevi Sertifika No: 82715

ISBN: 978 - 625 - 93213 - 0 - 1

Baskı: Maltepe Belediyesi

Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü

- Şubat 2026 -

Para ile Satılamaz.

İÇİNDEKİLER

Sunuş:

Maltepe Belediye Başkanı Mimar Esin Köymen.....6

Kent Belleğinin İnşasında Kentsel Arkeoloji

Uzman Arkeolog Dilara Delen9

Küçükyalı ArkeoPark Deneyimi ve Proje Tarihiçesi

Doç. Dr. Alessandra Ricci, Dr. Esra Ekşi Balcı, Arzu Özsavaşçı

Küçükyalı Arkeopark Ekipleri adına13

Maltepe Açıklarında Kayıp Bir Ada: Vordonisi

Doç. Dr. Ahmet Bilir.....27

İstanbul'dan Kentsel Arkeoloji Örnekleri

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Anadolu Yakası Kazıları

Mine Kiraz Vancı - Ozan Eser Vancı41

Kent Arkeolojisi Üzerine Düşünceler:

Türkiye'de Politika ve Uygulamanın Katmanları

Yiğit Ozar69

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kent Tarihi ve Tanıtım Dairesi

(İBB Miras) Başkanlığının Yeraltı Kültür Envanterine Yönelik

Koruma Yaklaşımı

Bedel Esmâ Emre93

SUNUŞ

Kentler yalnızca bugün kurulan mekânlar değildir; geçmişten bugüne taşınan, her katmanında farklı yaşamların izini barındıran ortak hafızalardır. Maltepe de binlerce yıllık tarihsel birikimiyle, İstanbul'un bu katmanlı belleğinin önemli duraklarından biridir. İstanbul'un Katmanları: Kent Arkeolojisi ve Maltepe Sempozyumu, işte tam da bu belleği görünür kılmak, anlamak ve geleceğe taşımak amacıyla bir araya gelmemizi sağlayan kıymetli bir buluşmadır.

Kent arkeolojisi, yalnızca geçmişi ortaya çıkaran bir bilim alanı değil; aynı zamanda bugünü anlamamıza ve geleceği daha adil, daha kamusal bir anlayışla kurmamıza rehberlik eden ortak bir bilgi üretim sürecidir. Bu yönüyle arkeoloji, kent planlamasından kültür politikalarına, toplumsal yaşamdan kamusal mekânlara kadar geniş bir alanı doğrudan etkileyen kamusal bir sorumluluk alanıdır.

Maltepe, yalnızca bugünün değil; geçmişin ve geleceğin de kentidir. İçinde bulunduğumuz Küçükyalı Arkeopark, İstanbul'un Anadolu yakasındaki tek aktif kentsel arkeolojik alan olarak Maltepe'nin tarihsel derinliğini somut biçimde ortaya koymaktadır. Vordonisi Adası'ndan Fındıkbayır'daki Bizans kalıntılarına, Ceneviz Kalesi'nden Daver Baba Tekkesi'ne; Beşçeşmeler'den Bakireler Anıtı'na uzanan bu zengin miras, yalnızca geçmişin tanıkları değil, aynı zamanda kim olduğumuzu ve nasıl bir gelecek kurmak istediğimizi hatırlatan ortak değerlerdir.

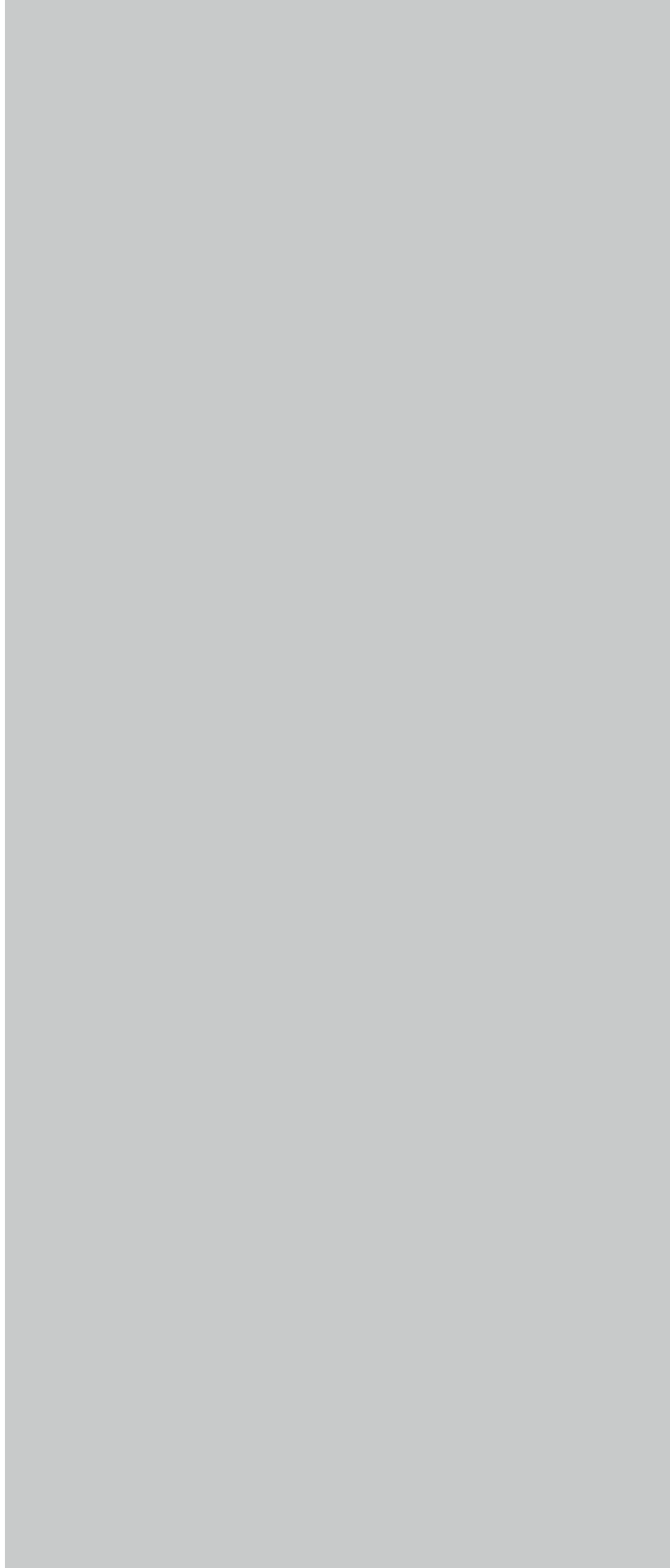
Bu sempozyum, kültürel mirasa piyasa odaklı değil; bilimsel, kamusal ve toplumsal yararı önceleyen bir perspektifle yaklaşmaktadır. Çünkü biliyoruz ki, tarihsel mirası yalnızca korumak değil; onu kent yaşamının parçası haline getirmek, halkla buluşturmak da kamusal sorumluluğumuzdur. Korunan ama yaşatılmayan miras, gerçek anlamda toplumun olamaz.

Bu çalışmada yer alan değerli akademisyenlerin, araştırmacıların, meslek odalarının ve sivil toplum temsilcilerinin katkılarıyla, Maltepe'nin ve İstanbul'un çok katmanlı geçmişi daha derinlikli biçimde ele alınacak; elde edilen bilgi birikiminin kent planlamasına, kültürel politikalara ve toplumsal yaşama rehberlik etmesi mümkün olacaktır.

Kentler yalnızca beton yığınları, yollar, yapılar değildir. Kentlerin belleği, ruhu, kimliği vardır. Bizim görevimiz bu belleği piyasa baskılarından, rant politikalarından korumak; kamusal değerleri gelecek kuşaklara aktarmaktır. Bu sempozyumun, Maltepe'nin tarihsel zenginliğini daha görünür kılacağına, kültürel yaşamımıza katkı sunacağına ve yeni kolektif çalışmaların önünü açacağına yürekten inanıyorum.

Bu değerli buluşmaya katkı sunan ve katılım sağlayan herkese teşekkür ediyor; sempozyumun verimli tartışmalara, yeni projelere ve Maltepe'nin kültürel mirasının güçlenmesine vesile olmasını diliyorum.

Mimar Esin KÖYMEN
Maltepe Belediye Başkanı

**KENT BELLEĞİNİN
İNŞASINDA
KENTSEL ARKEOLOĞİ**

Dilara DELEN

Uzman Arkeolog

Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi Genel Sekreteri

Kentsel arkeoloji, yalnızca geçmişin kalıntılarını korumak değil; aynı zamanda kentlerin kültürel sürekliliğini, toplumsal belleği ve tarih bilincini gelecek kuşaklara aktarmak için önemli bir araçtır. Stratejik planlama, toplumsal katılım, alan yönetimi ve kurumsal iş birliğiyle desteklenen projeler sayesinde kentsel arkeolojik mirasın korunması ve geliştirilmesi hem kültürel kimliğin güçlendirilmesine hem de sürdürülebilir kent vizyonunun oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Bu süreçte, bütünleşik proje yönetimi ile ideolojik benimseme, mirasın toplumla bütünleşmesini sağlayacaktır.

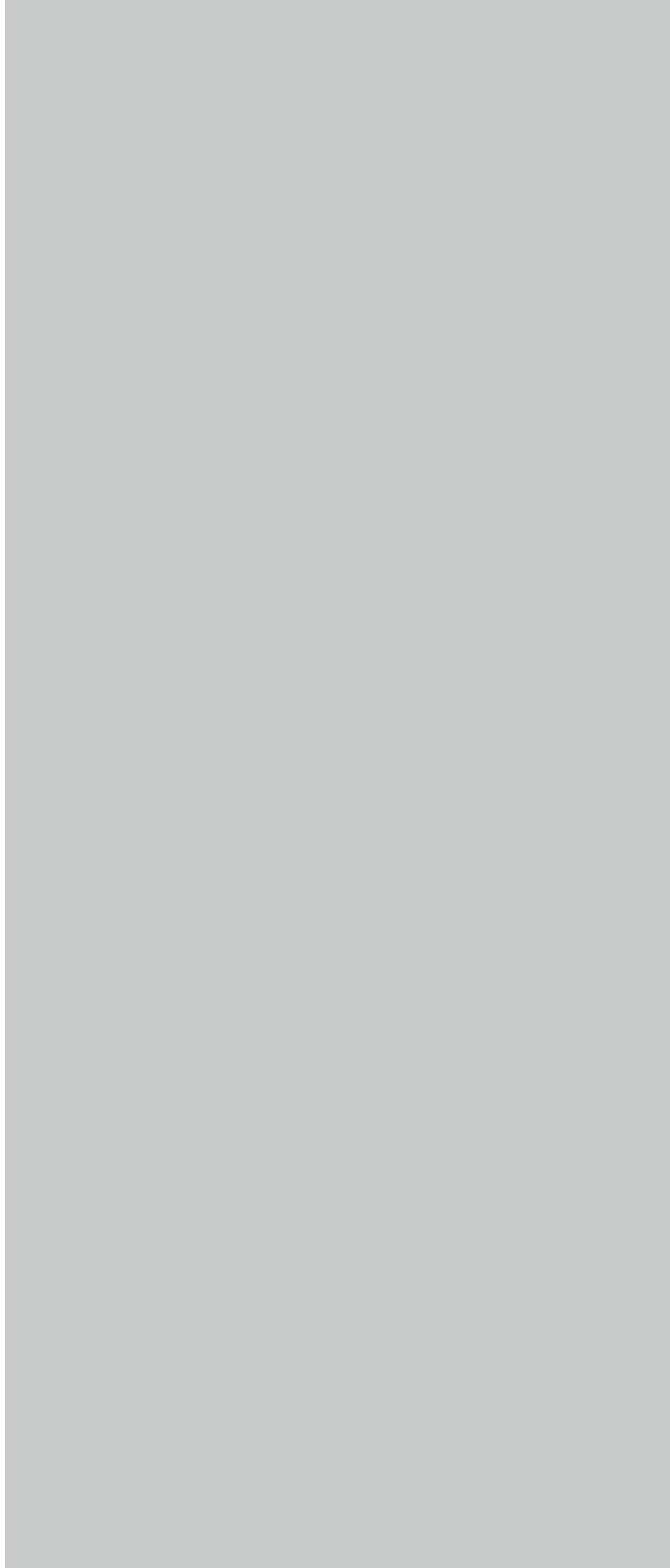
Kentsel arkeoloji, kent belleğinin somut ve soyut katmanlarını ustalıklı birbirine bağlayarak, bir kentin tarihsel sürekliliğini ve kolektif hafızasını yeniden canlandıran vazgeçilmez bir köprü görevi görür; bu sayede, geçmişin kalıntıları yalnızca arkeolojik bir buluntu olmaktan çıkıp, yaşayan bir toplumsal anlatıya dönüşür. Toprak altındaki arkeolojik dolgular ve kalıntılar yalnızca geçmişteki yerleşim evrelerini aydınlatan fiziksel izler değil, aynı zamanda o kentin kültürel, sosyal, ekonomik ve duygusal belleğini taşıyan bir arşivdir; adeta kentin kitaplığı gibi, nesiller boyu biriken hikayeleri, ritüelleri, ticaret yollarını ve toplumsal dönüşümleri barındırır.

Böylece unutulmuş bir geçmişin sesini günümüze taşır. Bu bağlamda, kentsel arkeoloji projeleri, kazı bulgularını kentsel planlama süreçlerine entegre ederek kent belleğini günlük yaşama dahil eder: örneğin, agora veya tiyatro gibi antik yapıları modern kamusal alanlarla bütünleştirerek kent sakinlerinin bu mekanlarda gezinmesini, kalıntıları içselleştirmesini ve hatta etkileşimli sergilerle hikayelerini yeniden yorumlamasını sağlayarak aidiyet duygusunu güçlendirir; bu yaklaşım, soyut bir hafızayı somut bir deneyime dönüştürürken, aynı zamanda sürdürülebilir turizm ve eğitim programlarıyla geleceğe yönelik bir köprü kurar.

Sonuç olarak, kentsel arkeoloji sayesinde kent belleği, korunmanın ötesinde aktif bir şekilde yeniden üretilir; toplumun katılımıyla ortak değerler pekiştirilir, ideolojik benimseme teşvik edilir ve kentin geleceği, geçmişinin zengin ışığında, daha kapsayıcı ve bilinçli bir şekilde şekillenir.

KAYNAKÇA

- Belge, B. (2017). Çok Katmanlı Tarihi Kent Merkezlerinin Yönetimi: Kentsel Arkeoloji Ve Planlama. Mimarlık ve Kent Dergisi.
- Boyer, M. C. (1994). The City Of Collective Memory: Its Historical Imagery And Architectural Entertainments. MIT Press.
- Çavuşoğlu, E. (2014). Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi. Ayrıntı Yayınları.
- De Alba, M. (2025). Collective Memories Of Urban Spaces Through Mental Maps. Journal Name.
- Doyduk, S., & Can, C. (2012). Kentsel Arkeolojik Bir Araştırma: Nesne Merkezli Koruma Bilgisine Farklı Yaklaşımlar. Sigma.
- Dönertaş, P., & Şener, Y. S. (2023). Kentsel Arkeolojik Sitlerin Tanımlanması ve Kavramsal Olarak İrdelenmesi. Akademik Sanat Dergisi.
- Elber Aviram, H. (2013). 'The Past Is Below Us': Urban Fantasy, Urban Archaeology, And The Recovery Of Suppressed History. Papers From The Institute Of Archaeology, 23(1).
- Eraydın, Z. (2019). Kentsel Markalaşma Stratejilerinin Kent Belleği ve Kimlik Üzerine Etkileri. İdeal Kent Dergisi.
- Harmanşah, Ö. (2013). Cities And The Shaping Of Memory In The Ancient Near East. Cambridge University Press.
- Jacobsen, J. K. (2021). Practicing Urban Archaeology In A Modern City. Journal Of Field Archaeology.
- Kaya, A. (2021). Kentsel Arkeoloji Yaklaşımıyla Kent Belleğinin İnşası: İstanbul Örneği. Mimarlık Tarihi Dergisi.
- Keskin, N. (2018). Kentlerde Yeni Bellek Mekânları: Kent Müzeleri. Folklor ve Edebiyat Dergisi.
- Marotta, A. (2025). Designing Archaeological Memory. City, Territory And Architecture, 12, Article 22.
- McAtackney, L., & Ryzewski, K. (Eds.). (2017). Contemporary Archaeology And The City: Creativity, Ruination, And Political Action. Oxford University Press.
- Maziar, S. (2023). Urban Archaeology; Preservation And Maintenance Of Collective Historical Memory And Cultural Identity Amidst Urban Development.
- Öztürk, M. (2018). Kent Belleği, Tarihi Mekânlar ve Kentsel Kimlik. Turkish Journal Of Urban Studies.
- Platt, S. (2024). Urban Historical Archaeology Of And As Dissonance — An Archaeology Of The City. Historical Archaeology Journal.

KÜÇÜKYALI ARKEOPARK DENEYİMİ VE PROJE TARİHÇESİ

Küçükyalı Arkeopark Ekipleri Adına:

Doç. Dr. Alessandra RICCI

Proje Yönetimi, Koç Üniversitesi

Dr. Esra Ekşi BALCI

Proje Yürütücüsü, Kocaeli Üniversitesi

Arzu ÖZSAVAŞCI

Proje Müellifi, Maltepe Üniversitesi

Zeynep Kızıltan ve Turgut Saner tarafından, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin kazı arşivleri hakkında yayınlanan kaynağın giriş kısmında yaklaşık dört bin arşiv belgesi listelenmiştir. Bahsi geçen arşiv belgeleri; alan çalışmaları, yeni bulunan eserlerin kayıtları ve özel koleksiyonları içermektedir. Alan çalışmaları kategorisinde yaklaşık üç yüz Bizans dönemi yerleşmesi görülür. Bizans dönemi yerleşmeleri alan çalışmalarının en büyük bölümünü oluşturmaktadır. Osmanlı dönemi ile ilgili yüz on çalışma, yirmi klasik dönem (Yunan ve Roma) ve daha az miktarda da prehistorik dönem yerleşmeleri ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır.

Bu rakamlar bize İstanbul ve çevresinde Bizans dönemi arkeolojisinin zenginliğini ve potansiyelini, ayrıca, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin araştırma projelerinde oynadığı önemli rolü de göstermektedir. Aynı zamanda alan projelerinin tamamı değilse de çoğu kurtarma kazılardır. Dolayısıyla, kurtarma projelerinin olanakları ve sınırlamaları hakkında yansımalar ve buna karşılık 'araştırmaya dayalı' ya da 'alana özgü' arkeoloji projeleri de göz önüne alınmalıdır.

Bu yüzden burada yöneltmemiz gereken bazı sorular şunlardır:

- 1)İstanbul'da bir araştırma projesi ya da alana özgü proje yürütmek mümkün müdür?
- 2)Bizans arkeolojisi bu yaklaşım ve araştırma metodundan fayda sağlayabilir mi?
- 3)Bizans (kültürel) mirası koruma projelerinden daha fazla faydalanabilir mi?
- 4)Bizans çalışmalarının daha iyi iletişimde "kamusal arkeoloji"nin oynadığı rol nedir?

Değinen dört ana madde konunun incelenmesi açısından şüphesiz meşru sorulardır ve cevapları burada ayırabileceğimden çok daha fazla zaman gerektirir, ancak, cevaplar derinlemesine bir fikir ve deneyim teatisinden yola çıkarak verilmelidir.

Bu makalede, bir Bizans dönemi kentsel arkeoloji araştırma projesi olan, güçlü bir kamusal imaja sahip Küçükyalı ArkeoPark Projesi deneyimini ana hatlarıyla belirtmeye çalışacağız.

İlk dikkate alınması gereken nokta bu projenin ‘formülü’dür. Nitekim proje İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından şehir içinde yaşamını sürdüren aktif bir arkeoloji parkı olarak konumlandırıldı ve Alessandra Ricci de bu projenin Bilimsel Danışmanlığını üstlendi. 2001 yılından itibaren alanda arkeolojik kazıya paralel farklı dönemlerde yapılmaya devam edilen mimari ölçme ve belgeleme çalışmaları 2018 yılı sonunda bir rölöve-konservasyon projesine dönüştü. 2001 yılından itibaren Arzu Özsavaşçı müellifliğinde büyük bir ekip tarafından hazırlanan mimari projeler 2020 yılının ilk haftalarında Koruma Kurulu onayı alarak uygulamaya hazır duruma geldi. Projenin temel kapsamı İstanbul’da diğer kentsel arkeolojik parklar için de bir tür model olacak, etkin bir kentsel ArkeoPark gerçekleştirmektir. Müze direktörü Sn. Zeynep S. Kızıltan’ın ve sonra Rahmi Asal’ın büyük desteği ve Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün yasal izni olmadan Küçükyalı ArkeoPark’ta çeşitli aktiviteler yürütmemiz mümkün olmazdı. Emeği geçen herkese minnettarız.

Küçükyalı ArkeoPark, modern İstanbul’un Asya yakasında 4500 metrekarelik bir alana yayılmakta olup göreceli olarak küçük bir yerleşmedir. Kullanıldığı dönemde, yerleşme çok daha genişti ve Bizans başkentinin hinterland’ını oluşturan ayrıntılı bir sistemin parçasıydı. Bugün ArkeoPark, İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin, Maltepe Belediyesi içinde, Asya yakasının günümüze gelebilmiş en büyük arkeolojik bölgesini teşkil etmektedir.

Kalıntılar bugün modern yapılarla çevrelenmiş durumdadır ve proje, bir ekosistemden geriye kalanları korumaya çalışmaktadır. Kalıntılar anıtsal mimarinin şu bölümleriyle tanımlanabilir: dikdörtgen planlı bir platform, platformu kısmen kaplayan bir yeraltı sarnıcı, platformun üzerine erişim için kullanılmış bir rampa ile platformun üzerindeki yapılar. Yürüttüğümüz yüzey araştırması ve arkeolojik kazılar sonucunda anıtsal yapıların platformun güney, kuzey ve batı yönlerine doğru genişlediği görülmüştür.

Seyyahlar ve araştırmacılar tarafından kalıntılar incelenmiş ve belgelenmiş ancak sistematik bir araştırma veya kazı gerçekleştirilmemiştir. Bu, İstanbul ve evresinin, Bizans donemi arkeolojik araştırmaları için hala çok kıymetli olduğunun gostergesidir. Bölgede bizim çalışmalarımız başlamadan önce Küçükyalı'daki kalıntılar ya Patrik Ignatios ve başka azizlerce 9. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılmış bir manastır kompleksi olarak ya da Prof. Semavi Eyice'nin yayınlardan itibaren İmparator Theophilos tarafından 843'ten önce yaptırılmış Bryas Sarayı olarak tanımlanmıştır.

Alan çalışmasının ilk amacı, kompleksin daha iyi tanımlanabilmesi için gerekli veriyi tespit edebilmektir. Yüzey araştırması olarak başlayan alan çalışması, kazı faaliyetleri ile devam ettirilmiştir. Bunun yanı sıra Bizans donemine ait yazılı ve görsel kaynaklar üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Alan alışması kompleksin tek ve bütünlüklü olarak tasarlanıp inşa edildiğini ortaya çıkarmıştır. Bu; platform duvarlarının, yeraltı sarnıcının, platformun kuzey ve güneyinde yer alan iki büyük köşe kulesinin ve tepedeki kilisenin aynı zamanda inşa edildiği anlamına gelmektedir. Yapım tekniği “gizli tuğla tekniği”nden önceki bir doneme işaret eder. Bu teknik Bizans Konstantinopolis'inde 10. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış ve 11 ile 12. yüzyıllarda popüler olmuştur.

Kilisenin kalıntıları sarnıcın okmemiş haldeki doğu kısmının üzerinde yer almaktadır. Alanda yapılan önceki çalışmalarda henüz bilinmiyor olan kilisenin mimarisi oldukça ilginç bir plan göstermektedir. Yapı ‘kapalı Yunan haçı’ planlıdır. Bu yapılarda ha biçiminde ana bir birim, ortada bir kubbe ve ha kolları arasında dört ayrılmış bölme bulunur. Curcic, Ousterhout, Theis ve diğerlerine göre bu plan tipindeki yapılar ilk olarak Konstantinopolis'te ortaya çıkmıştır. Konstantinopolis'te bu plan tipinin ilk rneği kabul edilen yapı: Atik Mustafa Paşa Camiidir. 15 x 17.5 metre ölçülerinde olan bu yapının kesin yapım tarihi belli olmayıp, hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir.

Küçükyalı'daki yapı zemin planında iyi korunmuş olup büyük değişiklikler geçirmemiştir. 21 x 18 metre ölçüleriyle Atik Mustafa Paşa Camii'nden daha byktir ve korunmuş yan girişleri ile 5.30 metre daha uzamaktadır. Kazılar, daha fazla mimari detayı ve yapının bezemesi ile ilgili bilgileri ortaya çıkarmaktadır.

Yazılı kanıtların yeniden değerlendirilmesi ve David Niketas Paphlago tarafından yazılmış azizin hayatına dair bir metin olan “Ignatios’un Hayatı”, bize Patrik Ignatios tarafından yaptırılan yapılara ilişkin ilginç detaylar sunar. Bu metne göre (ya da Aziz’in Vita’sına göre) Ignatios’un inşa ettirdiği manastırların kronolojik olarak sonuncusu ve en cömertçe yaptırılmış olanı, Asya yakasında Prinkipo Adaları’nın karşısında bulunan Anatellon’daki Satyros Manastırı’dır. Manastırın kathedikon’u -ya da ana kilisesi- Başmelek Mikail’e adanmıştır. Ignatios’un 23 Ekim 877’deki ölümünden sonra patriğin naaşı manastıra getirilerek “kilise apsisinin sağındaki” mermer bir şapele gömülmüştür.

Kazılarda ana kilisenin güney yönünde bir mezar şapeli ortaya çıkardığımız için çok şanslıyız. Şapel ana yapıya, kilise duvarlarının sıvası henüz yeni uygulanmışken eklenmiştir. Şapel, slaytta görebileceğiniz gibi mermer levhalarla kaplanmıştır. (Fig.1)

İkinci Basil’in Menologion’unda, azizin yortu günü olan 23 Ekim’e ait olan minyatürde Satyros Manastırı, duvarları, bazı yüksek binalar, kubbeli bir kilise ve bitişiğinde küçük bir şapel ile görülmektedir. Patriğin naaşı buraya gömülmek üzeredir. Arkeolojik, mimari ve yazılı veriler Küçükyalı’daki kalıntıların, Mikail İkinci Rangabe’nin oğlu ve Photios’un rakibi, kendisi de bir keşiş olan hadım Patrik Ignatios tarafından yaptırılmış manastır olduğunu güçlü şekilde kanıtlamaktadır.

Arkeolojik araştırmalar aynı zamanda alandaki yaşam şeklini ve yapım evrelerinin çeşitliliğini belgelememizde bize yardımcı olmaktadır. Dikkatlice yürütülen arkeolojik çalışmaların önemini vurgulamak ve Küçükyalı ve İstanbul’daki diğer örneklerin Bizans hakkındaki bilgilerimize nasıl zenginlik katacağını göstermek amacıyla size kısaca bazı örnekler göstereceğim.

2015’in yaz aylarında,, kilisenin dışında ahşap direk ve çatı kiremitleriyle oluşturulmuş basit bir çatı sistemi merkezli bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Çatı çöküntüsünün altında kusursuzca korunmuş halde bulunan iki şamdan ve dokuzuncu/onuncu yüzyıla tarihlenen bir sırlı seramik kâseden oluşan buluntu grubu bu malzemelerin işleviyle ilgili bir araştırma hipotezi ortaya çıkarmıştır. Bunlar litürjik bir grubun parçası mıydılar? Dikkatlice mi saklanmışlardı?

Yoksa çatının kazayla yıkılması sonucu mu korunmuşlardır? Bu objelerin çok uzağında olmayan basit bir zemin, arkeolojik malzemeye dayanarak tarihlediğimiz bir oturma katmanına işaret eder. Günsenin tipinde dört, büyük amfora zemine oturtulmuştur ve bu zeminin bitişiğinde büyük boy bir atık çukuru bulunmaktadır. Atık çukurunda yapılan kazıda, yemek kalıntıları, mutfak malzemesi ve diğer seramik malzeme ortaya çıkarılmıştır.

Bu alanın kullanımı Rick Whoman tarafından on üçüncü yüzyıl ve on dördüncü yüzyılın başına tarihlenmiştir. Aynı zamanda Profesör Günsenin bilinen en büyük dört Günsenin tipi amfora üzerinde çalışmalarına başlamıştır. En büyüğü 120/130 litre kapasitelidir. Projemizin fotoğrafçıları Domenico Ventura ve Ilksen Baysaling çalışmalarını görselleştirmede bu resimlerle bize yardımcı olmaktadır.

Alandaki yaşam on dördüncü yüzyılın ortasında oldukça beklenmedik şekilde sona ermiş gibi görünmektedir. 1340 yılı civarında Osmanlı ordularının başkentini Asya hinterland'ını işgali sebebiyle mi terk edilmiştir? Ya da 1347 depremi bölgenin son kez terk edilmesine mi yol açmıştır? Alanda Osmanlı dönemi katmanı bulunmadığından bu tarihlerden sonra yerleşme olmadığı açıktır.

Yazılı kanıtlar Satyros Manastırı'nın, Pantokrator Manastırı'na bağlı özerk bir yapıda olduğunu göstermektedir. Pantokrator Manastırı'nın İmparator İkinci Komnenos'a ait on ikinci yüzyıl typikon'u buradaki keşiş topluluğundan bahsetmektedir. Buraya kadar arkeolojik araştırmanın, diğer araştırma yönleriyle birlikte Küçükyalı'yı daha iyi anlamamızı sağladığını gördük. Dolayısıyla, sunumun başında ortaya çıkan iki ana soruya cevap vermeye çalıştık.

Şimdi bu araştırma yolunun İstanbul'un geçmişinin hatıralarıyla ilgili bir diyalog açmaya yardımcı oluşunu inceleyerek bu sunumun son bölümüne geldik. 'Fethedilmiş alanlar' değil 'müşterek alanlar' ile ilgili. Sunumun başında bahsettiğimiz projenin formülüne geri döneceğiz. Bu bir şehir içi arkeolojik alanıdır. ArkeoPark projesi; geçmişi, geçmiş hatıralardaki bir yeşil alan fikrini ve 'eskiye' olduğu kadar bölgenin ekolojisine de minnet duymayı bir araya getiren felsefeden etkilenir. Küçükyalı ArkeoPark yirmi binden fazla sakin ve civardaki pek çok ilkokul için bölgedeki tek yeşil alanı temsil eder. Bu ayrıca ArkeoPark'ın bir 'müşterek alan' olabileceği ve 'müşterek alan' olarak temsil edilebileceği anlamına gelir.

Aynı zamanda Küçükyalı'da 'kamusal arkeoloji' kavramı 'kenetlenmiş arkeoloji' yönünde gelişmektedir. Bundan kastımız 'kenetlenme'nin katmanları çoklu olabilir ama ayrıca 'sorumluluklar' da paylaşılabilir. Bu arkeoloğun 'yukarıdan bakışla bir sistem' yaratmasındansa çoklu sorumluluğun olduğu bir sistem yaratması anlamına gelir.

Bazı örnekler yardımcı olabilir.

Arkeolojik alanı bir parmaklık çevrelese de kamunun ulaşabileceği yollar, banklar ve bilgi panolarının olduğu, yeşilliklerle çevrili bir sistem yarattık. Bu alanlar gündüz açık olup gece kapatılmaktadır. İlkokul öğrencilerine yönelik uygulamalı bir yaklaşıma sahip eğitim programları, genç jenerasyonu alanın sahipleri haline getirmektedir.

Kültürel aktiviteler, düzenli topluluk buluşmaları, halka açık kazılar ve sosyal medya bize arkeolojinin dışındaki dünya ile açık bir şekilde iletişim kurmamızda yardımcı olmaktadır.

Son olarak, Türkiye'de ilk defa UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde ya da bekleme listesinde olmayan bir alan, bir Alan Yönetimi Planının konusu olmuştur. Profesör Nuran Zeren Gülersoy ve ekibi Europa Nostra Vakfı işbirliğiyle Eylül 2015'te Kültür Bakanlığı'na sunduğumuz taslak üzerinde çalışmışlardır.

Bu fiziksel bir plan değil ancak topluluğun ve geçmişin ihtiyaçları arasında bir denge sağlamayı hedef alan önemli önerilerdir. Sizi görmemiz ve bir parçası olmanız için davet ettiğimiz müşterek seslerdir.

Küçükyalı ArkeoPark, İstanbul Anadolu Yakası'nda, Maltepe İlçesi sınırları içinde, Çınar Mahallesi'nde yer almaktadır. Alan, Maltepe Belediyesi Çınar Mahallesi içinde Pafta No:10, Ada No:15829, Parsel No: 34 bilgileriyle kayıtlıdır. Kayıtlı resmi hesap alanı 6198,36 m2 dir. Alanın kültür varlığı olarak tescilli Şubat 1968 ve Ekim 1971 tarihlerinde alınan kararlar gereği yapılmış, Ekim 2008 tarihinde ise alana komşu 460 ve 463 no.lu parsellerin de alan ile yakın ilişkisi tespit edilerek tescillendiği belirlenmiştir. Alan, İstanbul V Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 26.07.2012 gün ve 653 sayılı Kararı ile sınırları belirlenerek "I. ve III. Derece Arkeolojik Sit" olarak ilan edilmiştir.

2001-2004 yılları arasında Doç. Dr. Alessandra Ricci tarafından alanda yürütölen yüzey araştırması sürecini, 2008-2010 yılları arasında İstanbul Arkeoloji Müzesi yönetiminde ve Doç. Dr. Alessandra Ricci'nin bilimsel danışmanlığında sürdürölen arkeolojik kazı süreci izlemiştir. 2010-2014 arasında ara verilen çalışmalar, 2014-2018 yılları arasında aynı ortak çalışma çerçevesiyle devam etmiştir. Küçükyaalı ArkeoPark'taki son kazı çalışması İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin başkanlığında ve Koç Üniversitesi bünyesinde 2018 yılında gerçekteştirilmiştir.

İdari olarak alanın yönetim sorumluluğu, Kültür Bakanlığı adına İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'nde bulunmaktadır. 2015 yılında hazırlanmaya başlanan Küçükyaalı ArkeoPark Alan Yönetimi Planı, yaklaşık 1.87 ha'lık bir alanı kapsamaktadır.

Küçükyaalı ArkeoPark Alan Yönetim Planı, ISTKA (İstanbul Kalkınma Ajansı) Projesi (2014-2015) kapsamında, "Küresel Turizm Merkezi İstanbul Mali Destek Programı 2014" çerçevesinde, Koç Üniversitesi ile Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arasında 28.08.2014 tarihinde imzalanan protokol ile tanımlanmıştır.

Küçükyaalı ArkeoPark, semte, İstanbul kentine ve sakinlerine, sadece arkeolojiye yaklaşmak için değil, onunla bütünleşecek ve kültür mirasının korunmasını destekleyecek bir modele göre, daha genç kent sakinlerinin eğitim amaçlı formasyonuna, daha yaşlıların da belleğine açılmayı amaçlamaktadır. Alanda 2015 yılında kamuya yönelik başlatılan Kültürel Miras Eğitim Programı da bulunmaktadır. Metodoloji ve eğitim programının içeriği, kültürel miras ve arkeoloji alanında uzman kişilerle ve çevre okulların ilgili öğretmenleriyle bir araya gelerek oluşturulmuştur. Her kazı mevsiminin başında, sarnıcın açık bölümünde konserler verilmiş, arkeolojik alandaki el sanatları ve gastronomi pazarları, çocuklar için eğitici projeler ve semtin yetişkin kadınlarının okuma-yazma öğrenimi gibi etkinlikler yürütölmüştür. Alandaki kazı çalışmaları boyunca yapılan günlük rehberli ziyaretler 2020 yılına kadar devam etmiştir.

2014 yılından itibaren tüm kazı sezonlarında alanda ileri teknoloji ile dokümantasyon yapılmış, öncelikli olarak sarnıç mekânları ve kilisenin duvarlarında yapılan 3D Lazer Tarama çalışmaları tek bir koordinat sisteminde birleştirilmiştir.

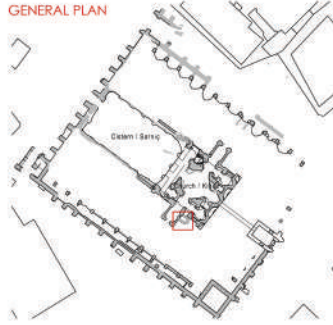
2015 yılında Küçükaly ArkeoPark Alanı içindeki sarnıçta bir konservasyon uygulaması yapılması planlanmış ve bu amaca yönelik kapsamlı bir rölöve çalışması gerçekleştirilmiştir. 2016-2017 yıllarında kilise kotunda yapı elemanlarında konservasyon ve capping çalışması yapılmış, malzeme analizleri İBB KUDEB tarafından hazırlanmıştır. 2018 yılı sonunda sarnıçla ilgili tüm rölöve verileri güncellenmiş, malzeme analizleri ve yapısal tespitler yapılmıştır. 2014-2016 arasında yapılan 3D Lazer Tarama çalışmaları sarnıç mekânlarının konservasyon projesinin altlığını oluşturmuştur. 2015 yılından itibaren alanda yürütölen tüm rölöveler ve konservasyon projeleri, Prof. Dr. Zeynep Ahunbay'ın özverili danışmanlığında yürütölmüştür.

Küçükaly ArkeoPark Sarnıç mekanlarına yönelik koruma yaklaşımı, alanın arkeolojik bir nitelik taşınması sebebiyle minimum müdahale ile yapının bütönlüğünün korunması yönündedir. Sarnıç duvarlarında gerçekleştirilecek olan onarımların “Harabe Dondurma” kapsamında “Minimum Müdahale” ile yapılması önerilmiştir. Duvarlarda bütönlöme, yapının bir arada tutulabilmesi için gerekli olan kısımlarda orijinal yapı taşlarının duvar bütönlüne sabitlenmeleri, sağlamlaştırılmaları ile sınırlı tutulacaktır. Küçükaly Sarnıç Konservasyonu uygulamasının ArkeoPark kapsamında sürekliliğinin sağlanması, kilise kotunda yapılacak kazılar sonucu eksiksiz tespit edilecek kot ilişkileri ve yapı katmanları ile kilise kotundaki yapı elemanları olan duvar parçaları ve birçok dönem barındıran döşeme katmanlarının konservasyonuna bağlıdır. Kazı çalışmalarının ardından konservasyon sürecinin sonunda kilise kotunda bir kalıcı çatı yapılması gündeme alınacak ve bu kalıcı çatının projelendirilmesi yapılacaktır. Bu aşamada çevre düzenleme projesi de revize edilerek ziyaretçilerin tüm alanı kolay gezmesi için uygulanacaktır. Bu sayede alanın kontrollü ziyarete açılması mümkün olabilecektir.

LEGEND

BR	BRICK
M	MORTAR
MA	MARBLE
PL	PLASTER
ST	STONE

GENERAL PLAN

- Funerary chapel Mezar
- Temenos Level Temenos Seviyesi
- Cistern Level Sarıcı Seviyesi

PHASE ONE

PHASE TWO

PHASE THREE

PHASE FIVE

PHASE SIX

Fig 1

IMAGE OF PHASE ONE

PHASE FOUR

IMAGE OF PHASE SIX

KAYNAKÇA

Ahunbay Z., Ricci A., Özsavascı A., Küçükyalı ArkeoPark, güncel röleve ve konservasyon proje setleri 2019 yılının sonunda Koruma Kurulu'na sunuldu ve 2020 yılının ilk haftalarında resmi onayını aldı/ Küçükyalı ArkeoPark cistern survey and conservation report: survey and conservation reports (In Turkish), submitted to and approved by the Turkish Ministry of Culture and Tourism and General Directorate of Cultural Heritage and Museums, Istanbul 2019 (approved January 2020) 1-147.

Eyice, S. (1959a). İstanbul'da Abbasi saraylarının benzeri olarak yapılan bir Bizans sarayı, Bryas Sarayı. *Belleten*, 23(89), 79–99.

Gülersoy N. Z., Ricci A., Balci E., Akarca H., Kargül O. (2019) Küçükyalı ArkeoPark Alan Yönetim Planı Küçükyalı ArkeoPark Site Management Plan (In Turkish), submitted to and approved by the Turkish Ministry of Culture and Tourism and General Directorate of Cultural Heritage and Museums, Istanbul (approved January 2020) 1- 187.

<https://kvmgm.ktb.gov.tr/Eklenti/74072,uypp--kucukyali-arkeopark-alan-yonetim-planipdf.pdf?0>

Günsenin N., Ricci A. (2018), Les amphores Günsenin IV a Küçükyalı: Un voyage entre monastères?, *Anatolia Antiqua*, XXVI, 125-139.

Janin, R. (1964). Constantinople byzantine: Développement urbain et répertoire topographique. Paris: Institut Français d'Études Byzantines.

Kızıltan, Z., & Saner, T. (2011). İstanbul'da arkeoloji: İstanbul Arkeoloji Müzeleri arşiv belgeleri (1970–2010): İstanbul kültür mirası ve kültür ekonomisi envanteri 2010. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Ricci, A. (2012). Kent arkeolojisi, İstanbul: Küçükyalı Arkeopark'ı. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 139, 202–216.

Ricci A. (2018), Tracing Constantinople's Asian Suburbs: Nineteenth Century Rediscovery and Present-day Archaeology, *Bizantinistica. Rivista di Studi Bizantini e Slavi*, XIX, 339-346.

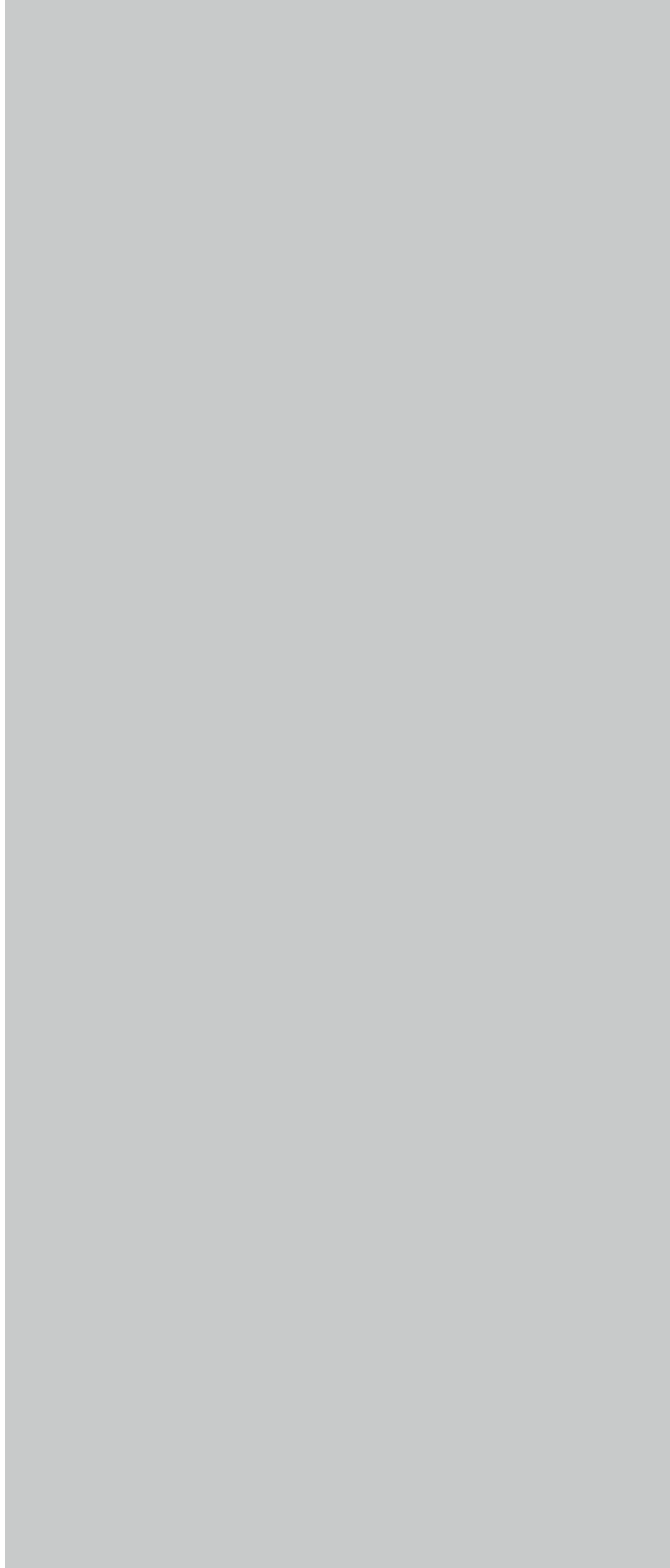
Ricci A. (2018), Rediscovery of the patriarchal monastery of Satyros (Küçükyalı, İstanbul): Architecture, Archaeology and Hagiography, *Bizantinistica. Rivista di Studi Bizantini e Slavi*, XIX, 347- 376.

Ricci A., The Küçükyalı ArkeoPark (Istanbul), 2014-2015: Excavation, Conservation and Public Archaeology, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (Ankara 2018) 40,1, 79-102.

Ricci A. (2023), Aynı yolda beraber yürümek. Küçükaly ArkeoPark'ta (İstanbul) eğitim programları: arkeologlar, öğretmenler ve çocuklar, Çocuklar için Kültürel Miras Çalışmaları: Öğretmen Odaklı Uygulamalar/ Walking Together on a Shared Path. Educational Programs at the Küçükaly ArkeoPark (Istanbul): Archaeologists, Teachers and Children, Ç. Maner ed. Koç University Ankara Studies Research Center, VEKAM (Ankara) 119-130.

Ricci A., Bilgin I, Polat B., Metin A.B., Ekşi E. (2015), Geçmişten Geleceğe Miras. Küçükaly ArkeoPark.Kültürel Miras Eğitim Kitapçığı (8-12 yaş)/ Heritage from Past to Future. The Küçükaly ArkeoPark. A Cultural Heritage Educational Booklet (Istanbul) 1-46.

Ricci A., Yılmaz A. (2016), Urban Archaeology and Community Engagement: the Küçükaly ArkeoArkeoPark, Heritage Tourism Destinations: Preservation, Communication and Development, Alvarez M., Yuksel A., Go F. eds. (Oxon) 41- 62.

MALTEPE AÇIKLARINDA KAYIP BİR ADA: VORDONİSİ

Doç. Dr. Ahmet BİLİR

Düzce Üniversitesi, Sualtı Çalışmaları Uygulama
ve Araştırma Merkezi, Düzce/TR

Özet

Kuzey Doğu Marmara Sualtı Araştırmaları kapsamında, Vordonisi Adası arkeolojik sualtı yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma ile İstanbul'un Anadolu Yakası ve Prens Adaları sualtı kültürel mirasının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda 2016 yılından itibaren düzenli olarak sualtı çalışmaları yapılmıştır. Manastır Kayalıkları olarak da adlandırılan Vordonisi Adası, esasen Prens Adaları'nın bir üyesidir. İlk olarak 787 yılındaki 2. İznik Konsili'nde ismi geçen adadaki manastırın, 1204 yılındaki Latin işgalinden sonra bir daha kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Ada ile ilgili en önemli bilgi ise 886 yılının Eylül'üne aittir. Bizans kroniklerinde Patrik Photios'un Vordonisi'deki (τοῦ Βόρδοβοϋ) Armenianon (των Ἀρμενιανῶν) Manastırı'na sürgün edildiği belirtilmektedir. Patrik Photios'un sürgün manastırına ait(?) kalıntılar hava fotoğrafları ile belgelenmiştir. Batık adada gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında ayrıca mermer bloklar ve çatı kiremitleri de bulunmuştur. Anahtar Kelimeler: Vordonisi, Prens Adaları, İstanbul, Photios, Armenianon Manastırı.

ABSTRACT

As part of the Northeastern Marmara Underwater Research Project, an archaeological underwater survey of Vordonisi Island was conducted. This research aims to identify the underwater cultural heritage of Istanbul's Anatolian coast and the Prince's Islands. To this end, regular underwater investigations have been carried out since 2016. Vordonisi Island, also known as the Monastery Rocks, is essentially a member of the Prince's Islands. The monastery on the island was first mentioned during the Second Council of Nicaea in 787 AD, and it is understood that it fell out of use after the Latin invasion of 1204. The most significant historical record concerning the island dates back to September 886. Byzantine chronicles state that Patriarch Photios was exiled to the Armenianon Monastery on Vordonisi (τοῦ Βόρδοβοϋ). The remains, believed to belong to the exile monastery of Patriarch Photios, have been documented via aerial photography. Furthermore, the surface surveys conducted on the sunken island have uncovered marble blocks and roof tiles. Key Words: Vordonisi, Prince Islands, İstanbul, Photios, Armenianon Monastery.

MALTEPE AÇIKLARINDA KAYIP BİR ADA: VORDONİSİ

Çalışmanın Yeri ve Önemi

Düzce Üniversitesi Sualtı Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nce Kuzey Doğu Marmara Sualtı Araştırmaları kapsamında, İstanbul ili, Maltepe ilçesi sahilinden güney-batı yönünde yaklaşık 1,5 km, Adalar ilçesine bağlı Kınalıada'dan ise kuzey-doğu yönünde 4 km mesafede yer alan Vordonisi Adası'nda, arkeolojik sualtı yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Özellikle Yenikapı kazılarında günümüz deniz seviyesinin 6 m altında tespit edilen buluntulardan hareketle, Prens Adaları'nın Neolitik Dönem'de kara ile bağlantılı oldukları anlaşılmaktadır (Özdoğan 2013, 173, fig. 12; Algan et al. 2011, 44; Özdoğan 2013,175). Kalkolitik Dönem'de ise artık birer ada halini almışlardır (Özdoğan et al. 1986, 12; Özdoğan 1990, 382, pl. 246-248, figs. 4a-b, 5b-c, 6a-b). Dolayısıyla olası Neolitik kıyı yerleşimleri, Kalkolitik Dönem'den itibaren su altında kalmaya başlamış olmalıdır. Nitekim Kalamış Koyu'ndan çıkartılan Erken Tunç Çağı'na ait çanak çömlekler, buradaki olası bir yerleşimin sonradan su altında kaldığını düşündürmektedir (Dönmez 2006, 239-264). Araştırmalarımız ile bölgedeki su altı kültür varlıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Manastır Kayalıkları olarak da adlandırılan Vordonisi Adası, esasen Prens Adaları'nın bir üyesidir (Bilir et al. 2017, 132-150). Kalkhedon açıklarında yer alan adaların, Heybeliada'daki bakır yataklarından dolayı, ilk kuruluşundan itibaren Kalkhedon egemenlik sahasında yer aldıkları düşünülmektedir (Türkoğlu 2017, 33). Plinius bu adaları Rhodussa (Rhobito – Tavşan ve Anti Rhobito – Sedef), Erebinthus (Antigone/Burgaz), Megale (Kınalı?) Khalkitis (Halki/ Heybeliada) ve Pityodes (Prinkipo/Büyükada) olarak sıralamıştır (Plin. nat. 5.44.). Adaların Papazadası olarak anıldığı 19. yüzyılda ise Oxy (Sivriada), Platy (Yassıada), Pytys (Kaşık Adası), Proti (Kınalıada), Antigoni (Burgaz) Halki (Heybeliada) Prinkipo (Büyükada) ve Neandros'tan (Tavşan Adası) oluştuğu bilinmektedir (Dethier 1873, 83-84). Texier ise Prens Adaları'ndan Kızıl Adalar olarak bahseder (Texier 2002, 133). Ne var ki Marmara Denizi'nin İstanbul açıklarındaki bu adalar topluluğunun bir parçası ve günümüzde büyük bölümü sular altında kalmış olan Vordonisi hakkında, MS 8. yüzyıl öncesine dair herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Vordonisi Adası

İlk olarak bu isme ise 787 yılındaki 2. İznik Konsili'nde rastlanmakta olup adadaki manastırın 1204 yılındaki Latin işgalinden sonra ise bir daha kullanılmadığı anlaşılmaktadır (Janin 1975, 85). Günümüzde Vordonisi olarak adlandırılmasına karşın bu ismin nereden geldiği meçhuldür. Ancak Janin (1975, 85), Küçük Asya'da sıkça rastlanan bir isim olan Gordos'tan (τοῦ Γόρδοϋς) türediğine değinmektedir. Ada Bizanslılar tarafından Nisos tu Vordonos - Vordonos (Βόρδοϋς) Adası olarak adlandırılmıştır. (Edenen 1963, 134).

İstanbul'da 1010 yılında yaşanan bir deprem sonucunda aniden battığına inanılan Vordonisi Adası'nın Marmara Denizi'ne gömülmesinin sebebi, daha önce bilim çevrelerince kesin bir biçimde açıklanamamıştır. Kaldı ki adanın 1010 yılında battığına dair her hangi bir görgü tanığı veya yazılı kaynak söz konusu değildir. Yalnızca bu tarihte yaşanan depremde azizlere ait kiliselerin tamamının kubbesinin çöktüğü bildirilmektedir.

(Downey 1955, 600). Aynı zamanda ilk olarak John Bayly tarafından 1767 yılında çizilen ve John Lodge tarafından 1770 yılında Londra'daki Gentleman's Magazine'de yayımlanan haritada gösterilen adanın bu tarihlerde henüz tam olarak batmadığı anlaşılmaktadır (fig. 1). Zamanla deniz sularının yükselmesi ve deprem hareketliliğine bağlı olarak 1767 sonrasında Vordonisi Adası'nın ve dolayısıyla manastırın tıpkı İznik Gölü'ndeki sualtı bazilikası (Şahin ve Bilir 2016, 75-84) gibi giderek sulara gömüldüğünü belirtmek mümkündür. Vorthonas adı ile 1879 yılına ait Edward Stanford imzalı bir başka haritada, daha küçük ölçekli olarak adanın belirtildiği olması bu durumu desteklemektedir (fig. 2).

Araştırma Yöntemi

Anadolu Yakası'ndaki Maltepe ile Adalar ilçeleri arasındaki Vordonisi mevkiinde sualtı kültür mirasını tespit etmek için denizden yükselen kayalıkların bulunduğu dört farklı noktada dalışlara ağırlık verilmiştir. Bunun sebebi, olası kalıntıların sığda olması gerektiği düşüncesidir. Ayrıca uydu fotoğrafından bakıldığında, Prens Adaları'nın tamamında hâkim yerleşim yönünün kuzeye yani İstanbul'un Anadolu, tarafına baktığı gözlenmiş, bu nedenle olası yapı kalıntılarının da batık adanın kuzeye bakan tarafında olabileceği tahmin edilmiştir. Özellikle Adalar'a bakan taraftaki modern çakarın kuzeydoğusundaki büyük kayalık etrafında yoğunlaşmıştır. Bu dalışlar neticesinde, ada üzerindeki sualtı dip yapısının kavki ile kaplı olduğu gözlenmiştir. Bu durum sualtı kültür varlıklarının tespitini son derece güçleştirmiştir. Derinliğin fazla olmaması ve görüş koşullarının son derece uygun olması nedeniyle, aletli dalışların yanı sıra yüzeyden maske ve şnorkel yardımıyla da jackstay tarama gerçekleştirilmiştir. Belirlenen güzergâh doğrultusunda, en düşük hızda, sabit rotada seyreden teknenin dümen suyunda, aralıklı iki dalıcı tarafından sistemli bir biçimde alan taranmıştır.

Batık ada üzerinde yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde taşınabilir kültür varlıkları arasında çeşitli amphora kulpları ve gövde parçaları, çatı kiremitleri, işlenmemiş mermer bloklar, düzensiz mimari bloklar dışında bir adet çapa da tespit edilmiştir (Bilir et al. 2017, 140).

Mermer Bloklar

Araştırma sırasında tespit edilen buluntuların en önemlilerinden biri on sekiz parçadan oluşan ve henüz işlenmemiş haldeki, mermer bloklardır (fig. 3). Bunların üzerlerinin kavkı ile kaplı oldukları görülmüştür. Belli bir düzen içinde sıralanmadıkları gözlenen bu mermer blokların, bazılarının düzgün kesimli olduğu anlaşılmaktadır. Bir arada ve gelişi güzel bulunmaları nedeniyle, dökülmüş oldukları izlenimi verdiklerini belirtmek mümkündür (fig. 4). Özellikle İstanbul'daki yoğun yapı faaliyetlerinde, sıklıkla Prokonnesos mermerinin tercih edildiği bilinmektedir.

Mermer yatağını belirlemek ve batığın rotasını çıkarmak için hem mermerlerden hem de Prokonnesos/Marmara Adası Saraylar Mermer Ocaklarından alınan örnekler, İstanbul Merkez Laboratuvarı'nda, mineralojik petrografik açıdan analiz edilmiştir. Analizler sonucunda mermer blokların Prokonnesos kökenli oldukları kanıtlanmıştır.

Acil durumlarda lodosun şiddetinden korunmak isteyen denizciler, Çanakkale Boğazı'nı geçtikten sonra Marmara Denizi'nin güney kıyılarını takip etmişlerdir. Özellikle Marmara'nın kuzey doğusunda bulunan Vordonisi Kayalıkları, lodosa açık ve denizciler için son derece tehlikelidir. Bunlar yatağından kesilmiş şekliyle bir gemiye yüklendikten sonra, batık adanın kayalıklarına çarparak batan bir gemiye ait olmalıdır. Bu nedenle Prokonnesos'tan hareket eden mermer yüklü bir gemi, Vordonisi Kayalıkları'na çarparak batmış olmalıdır.

Çatı Kiremitleri

Tespit edilen kültür varlıkları arasında, çatı kiremitleri oldukça önemli bir yere sahiptir. Batmadan önce ada üzerinde bir yerleşim bulunduğu yönündeki düşünceleri destekler nitelikteki çatı kiremitlerinden dağınık vaziyette dört tam örnek dışında, kırık parçalar da tespit edilmiştir. Başlangıçta bunların batan ada üzerindeki mimari yapılara ait olabileceği fikri üzerinde durulmuştur. Bu anlamda yapılan incelemeler sonucunda, adanın kuzeyinde üst üste istiflenmiş ve birbirine kaynamış vaziyette sekiz çatı kiremidi daha tespit edilmiştir. Bütün halde tespit edilen kiremitlerin tamamının 0.50 m x 0.25 m ölçülerinde oldukları gözlemlenmiştir. Boyut ve biçimlerinden hareketle, bu kiremitleri tarihlemek mümkündür.

Günümüzde in-situ halde bulunan, Menteşeoğulları'ndan İlyas Bey tarafından, 1404 yılında, Miletos'ta yaptırılmış olan, İlyas Bey Camii'nin önündeki medrese odalarından birinin kubbesindeki kiremitler, örneklerimize yakın ölçülerdedir. Uzunluğu 0.50 m olan bu kiremitlerin bir ucu 0.30 m, diğer ucu ise 0.26 m genişliğindedir. Bu ölçülerdeki çatı kiremitlerinin kullanıldığı bir başka örnek ise Enez'de bulunmaktadır. Bu yapı önceleri küçük bir Bizans Şapeli olarak kullanılmış; ancak Enez'in fethinden sonra Has Yunus Bey'e ait bir türbeye çevrilmiştir. Bu nedenle yapı, Enez'in fethedildiği 1456 yılından öncesine tarihlenmektedir. Yapıdaki kiremitler 0.51 m uzunluğundadır. Bunların bir ucu 0.30 m, diğer ucu ise 0.26 m genişliğindedir. Yakın ölçülerin 15. yüzyıl boyunca kullanıldığı düşünülmektedir (Özyiğit 1990, 171-172). Her ne kadar tespit ettiğimiz örneklerin, her iki ucu da aynı genişlikte olsa da genel olarak yukarıdaki örneklerde olduğu gibi 15. yüzyıla ait olduklarını belirtmek mümkündür (Bilir et al. 2017, 140-145).

Armenianon Manastırı(?) ve Patrik Photios

Ada ile ilgili en önemli bilgi ise 886 yılının Eylül Ayı'na aittir. Patrik Photios'un Vordonisi'deki bir Armenianon (των Ἀρμενιανών) Manastırı'na bu tarihte sürgün edildiği Bizans kroniklerinde belirtilmektedir (Janin 1975, 84-85). Araştırmamız esnasında tespit ettiğimiz ve Patrik Photios'un sürgün edildiği manastırın kalıntıları olduğu neredeyse kesinleşen bir duvar temeli izi, Serço Ekşiyian tarafından çekilen hava fotoğrafları ile netlik kazanmıştır (fig. 5-6). Patrik Photios hayatının geri kalan yıllarını burada geçirmiştir. Photios Ortodoks tarihinde önemli bir yere sahiptir. IX. yüzyılın en önemli Bizans Patriklerinden biri olan Photios, ilahiyatçı kimliğinin yanı sıra güçlü bir filozof ve hukukçudur. 815 – 895 yılları arasında yaşamış olan Photios, 857 – 867 ve 877 – 886 yılları arasında iki kez patrik olmuştur (Edenen 1963, 133).

Pseudo-Symeon'a göre Photios, Armenianon (των Ἀρμενιανῶν)

Manastırı'nda hayata gözlerini yummuştur (Pseudo-Symeon, 700, Φώτιον δὲ τὸν πατριάρχην ἐπιβουλον φωραθέντα τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλει, καὶ ἐν τῇ μονῇ τῶν Ἀρμενιανῶν τῇ λεγομένῃ τοῦ Γόρδονος περιορίζει· ἔνθα καὶ τελευτᾷ). Symeon Logothetes ise Armenianon (των Ἀρμενιανῶν) Manastırı'nın Vordos olarak da adlandırıldığını belirtmektedir (Symeon Logothetes, ch. 133, τοῦτον τοῦ θρόνου κατήγαγον, καὶ ἀνήγαγον αὐτὸν ἐν τῇ μονῇ τῶν Ἀρμενιανῶν τῇ λεγομένῃ τοῦ Βόρδου). Theophanes Continuatus'un kroniğinde de Vordonos ismi geçmektedir (Georgius Monachus Continuatus 849, τοῦτον τοῦ θρόνου κατήγαγον, καὶ περιώρισαν ἐν τῇ μονῇ τῶν Ἀρμενιανῶν τῇ ἐπιλεγομένῃ τοῦ Βόρδονος). Theophanes Continuatus'un başka bir basımı da Vordonos ismini teyit eder (Theophanes Continuatus, 354, τοῦτον τοῦ θρόνου κατήγαγον, καὶ ὑπερόριον αὐτὸν ἐν τῇ μονῇ τῶν Ἀρμονιανῶν τῇ ἐπονομαζομένη τῇ Βόρδονος ἀνήγαγον). Karlin-Hayter ise Photios'un VI. Leo tarafından Hieria'ya sürgün edildiğini bildiren Logothetes ve Vita Euthymii patriarchae gruplarına ait kronikler arasında bir bağ kurar (Vita Euthymii patriarchae [BHG 651], 11). Buna göre Photios'un Hieria'daki τῶν Ἀρμενιανῶν (Armenianon) ἐπιλεγομένη τοῦ Γόρδονος (Gordonos) manastırına sürgün edildiği sonucuna varır (Vita Euthymii patriarchae [BHG 651], 57). Buna rağmen bölgede bu isimle anılan başka manastır bilinmediği ve modern Fenerbahçe'nin eski yerleşimi olan Hieria'ya hali hazırda çok yakın olması (7.5 km) nedeniyle sürgün manastırının Vordonisi'deki Armenianon olması kuvvetle muhtemeldir.

Sonuç

İstanbul'un kadim tarihinde, asırlar boyu gizli kalmış Vordonisi Adası'ndaki sualtı çalışmalarımız neticesinde önemli bulgular elde edilmiştir. Bunlardan belki de en önemlisi Patrik Photios'a atfedilen manastıra ait duvar kalıntılarının tespitidir. Böylelikle ilk defa 787 yılındaki 2. İznik Konsilinde, Theophylacte'in ekümen imzasında ismi geçen (Janin 1975, 85) Vordonisi'nin lokalizasyonu konusunda önemli bir adım atılmıştır. Şüphesiz Armenianon Manastırı olması gereken yapı kalıntılarında ileride yapılacak sualtı kazıları lokalizasyon konusundaki soru işaretlerini de ortadan kaldıracaktır. Muhtemelen 1204 yılındaki Latin işgali ile birlikte manastır bir daha kullanılmamıştır. Ada üzerinde geniş bir alana yayılmış vaziyetteki 15. yüzyıla ait çatı kiremitleri, kayalıklara çarparak batan bir geminin kargosu olmalıdır. Bu tarihten itibaren Vordonisi Adası sualtında kalmaya ve topuklar oluşturarak denizciler için tehlikeli bir hal almaya başlamıştır. Prokonnesos mermeri yüklü bir geminin benzer biçimde kazaya kurban giderek batması da yine bu tarihten sonra meydana gelmiş olmalıdır. Ayrıca 1767 ve 1879 tarihli haritalar dikkatli incelendiğinde adanın giderek küçüldüğünü fark etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar:

Plin. Nat, 1855, Pliny the Elder, The Natural History, John Bostock, M.D., F.R.S. H.T. Riley, Esq., B.A. London. Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street. Pseudo-Symeon, 'Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus', in E. Bekker, (ed.) Bonn 1838.

Symeon Logothetes, 'Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon', in S. WAHLGREN, (ed.) Berlin and New York 2006.

Theophanes Continuatus, 'Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus', in E. Bekker (ed.), Bonn 1838.

Vita Euthymii patriarchae [BHG 651], in P. Karlin-Hayter (ed.), Brussels 1970. Modern Kaynaklar:

Algan, O., Yalçın, M. N., Özdoğan, M., Yılmaz, Y., Sarı, E., Kırıcı-Elmas, E., Yılmaz, İ., Bulkan, Ö., Ongan, D., Gazioğlu, C., Nazik, A., Polat, M. A. Meriç, E., 2011, 'Holocene coastal change in the ancient harbor of Yenikapı-İstanbul and its impact on cultural history', Quaternary Research, Vol. 76, No. 1, 30-45. Bilir, A., Gündüz, S., Ciner, C., 2017, '2016 Yılı Vordonisi Sualtı Araştırmaları', Tina Denizcilik Arkeolojisi Dergisi, Vol. 8, 132-150.

Dethier, P. A., 1873, Der Bosphor und Constantinopel, Viyana.

Downey, G., 1955, 'Earthquakes at Constantinople and Vicinity A.D. 342-1454', Speculum, Vol. 30, No. 4, 596-600.

Dönmez, Ş., 2006, 'The Prehistory of the Istanbul Region: A Survey', ANES, Vol. 43, 239-264.

Edenen, O., 1963, İstanbul Adaları, İstanbul Belediye Matbaası.

Janin, R., 1975, Les églises et les monastères des grands centres byzantins, Peeters Publishers, Paris.

Özdoğan, M., Koyunlu, A. 1986, 'Yarımburgaz Mağarası 1986 Yılı Çalışmalarının İlk Sonuçları ve Bazı Gözlemler', Arkeoloji ve Sanat, Vol. 32/33, 4-17.

Özdoğan, M., 1990, 'Yarımburgaz Mağarası', Proc. X. Türk Tarih Kurumu Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler I, TTK Yayınları, Ankara, 373-388.

Özdoğan M., 2013, 'Neolithic Sites in the Marmara Region Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Toptepe, Hoca Çeşme and Aşağı Pınar', in M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm (eds.), The Neolithic in Turkey, Vol. 5. İstanbul, 167-269.

Özdoğan M., 2015, 'The Riverine and Lacustrine Settings Along the Sea of Marmara as the Habitat of Neolithic Settlements', in P. Magdalino and N. Ergin (eds.), *Istanbul and Water, Ancient Near Eastern Studies*, 47, Peeters, Leuven, Paris, Bristol, Ct., 9-30. Şahin, M., Bilir, A., 2016, 'Underwater Survey in İznik Lake – 2015', in M. Seifert ve L. Ziemer (eds.), *North Meets East III. Aktuelle Forschungen zu antiken Häfen*, Aachen, 75-84. Texier, C., 2002, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çev.: A. Suat. İstanbul.

Fig. 1- 1767 tarihli J. Bayly haritasındaki Vordonisi Adası

Fig. 2- 1879 yılına ait Edward Stanford'un haritasındaki Vordonisi

Fig. 3- Prokonnesos Kökenli Mermerler (Foto: Serço Ekşiyen)

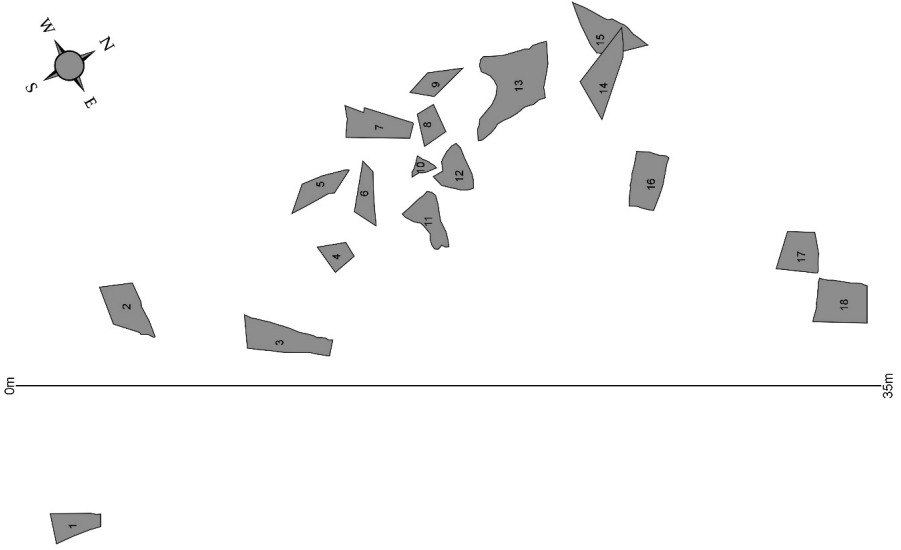

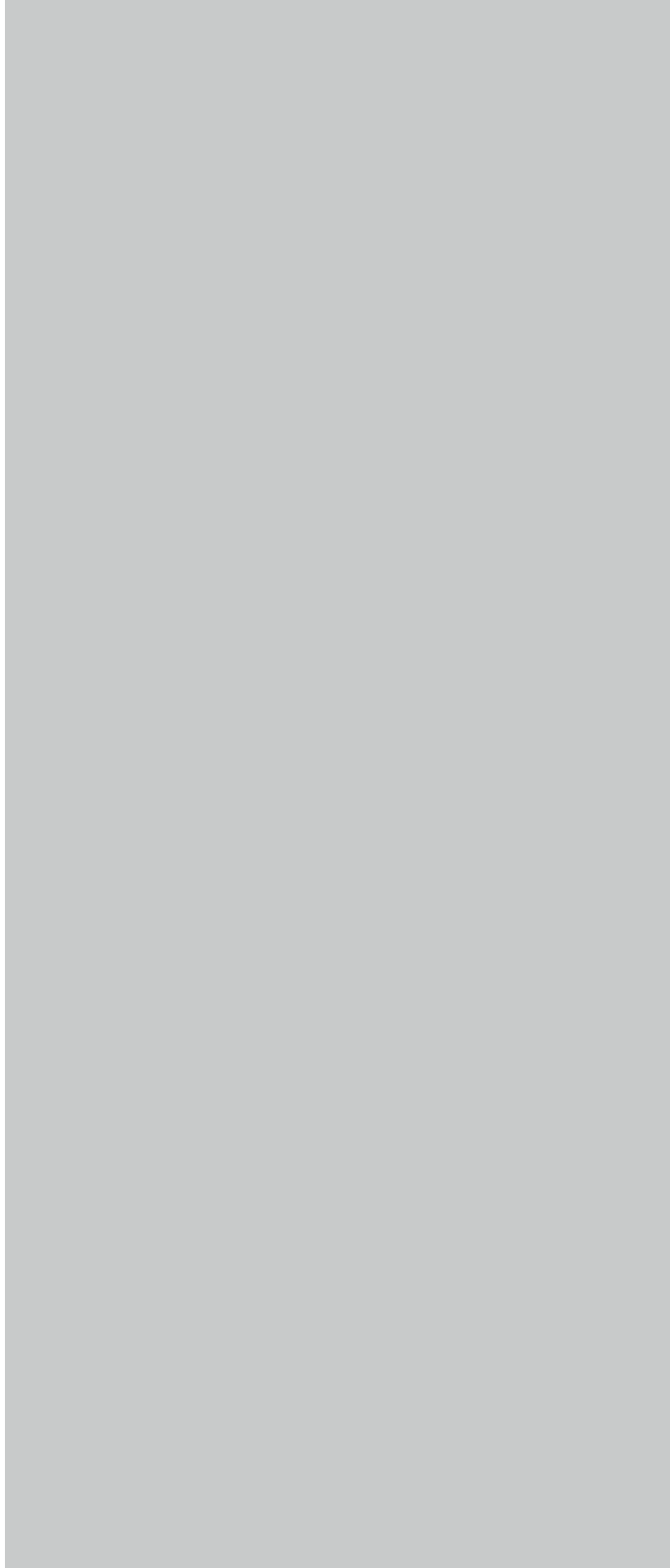
Fig. 4- Mermerlerin dağılım planı

Fig. 5- Armenianon Manastırı'na ait temel kalıntıları? (Foto: Serço Ekşiyen)

Fig. 6- Armenianon Manastırı'nın havadan görünümü (Foto: Serço Ekşiyian)

**İSTANBUL'DAN KENTSEL
ARKEOLOJİ ÖRNEKLERİ:
İSTANBUL ARKEOLOJİ
MÜZELERİ
ANADOLU YAKASI KAZILARI**

Mine KİRAZ VANCI

Arkeolog – Müze Uzmanı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri

Ozan ESER VANCI

Arkeolog, İstanbul Arkeoloji Müzeleri

ÖZET

Maltepe Belediyesi tarafından düzenlenen Kent Arkeolojisi başlıklı sempozyum vesilesiyle hazırlanan bu bildiri—İstanbul'dan Kentsel Arkeoloji Örnekleri: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Anadolu Yakası Kazıları—Paleolitik Çağ'dan günümüze kesintisiz yerleşim görmüş ve bugün modern bir metropol olarak varlığını sürdüren İstanbul'un arkeolojik mirasını okurlarla paylaşmayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda, bildirinin ilk bölümünde “kentsel arkeoloji” kavramına dair temel tanımlar sunularak kavramsal bir çerçeve oluşturulacaktır. Ardından, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü tarafından son yirmi yıl içinde İstanbul'un Anadolu yakasında gerçekleştirilen ve kentsel arkeoloji kapsamında değerlendirilen bazı arkeolojik kazılar seçilerek aktarılacaktır. Son olarak, bu kazılardan elde edilen bilgilerin kamuoyuyla nasıl paylaşıldığına ve bu paylaşımın kültürel farkındalık ile toplumsal katılımı artırmadaki rolüne değinilecektir.

ABSTRACT

Prepared for the symposium titled Urban Archaeology, organized by the Maltepe Municipality, this paper—Examples of Urban Archaeology from Istanbul: Excavations on the Anatolian Side by the Istanbul Archaeological Museums—aims to share the archaeological heritage of Istanbul, a city that has witnessed uninterrupted settlement since the Paleolithic Age and continues to thrive today as a modern metropolis.

In this context, the first section of the paper will present key definitions related to the concept of “urban archaeology,” establishing a conceptual framework for the discussion. The following section will highlight selected archaeological excavations conducted over the past twenty years on Istanbul's Anatolian side by the Directorate of Istanbul Archaeological Museums, all of which are considered within the scope of urban archaeology. Finally, the paper will address how the findings from these excavations have been shared with the public, emphasizing the importance of such dissemination in fostering cultural awareness and civic engagement.

GİRİŞ

Bu çalışmanın temelini oluşturan İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin tarihçesi, kentsel arkeoloji uygulamalarının kurumsal arka planını anlamak açısından önem taşımaktadır. Müzenin temelleri, 1869 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk resmi müzesi olan Müze-i Hümayun adıyla atılmıştır. Başlangıçta Aya İrini'deki harbiye ambarında kurulan bu müze, dönemin eserlerini koruma ve sergileme ihtiyacına yanıt vermek üzere tasarlanmıştır. 1881 yılında Osman Hamdi Bey'in müdürlüğe atanmasıyla birlikte müze, bilimsel ve kurumsal anlamda önemli bir dönüşüm sürecine girmiş; 1891 yılında ise bugün hâlâ ziyaretçilerini ağırlamaya devam eden Arkeoloji Müzesi binası hizmete açılmıştır. Günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzeleri; Arkeoloji Müzesi, Eski Şark Eserleri Müzesi ve Çinili Köşk Müzesi olmak üzere üç ana birimden oluşan bir müze kompleksi olarak faaliyet göstermekte ve İstanbul'un çok katmanlı tarihine ışık tutmaktadır.

Arkeoloji ve Kentsel Arkeoloji

Özdoğan, arkeolojiyi, “geçmiş zaman ölçeğiyle ve somut kalıntılara dayanarak, uygarlığın gelişim sürecini geleceğe katkıda bulunmak amacıyla anlamaya ve yorumlamaya çalışan bilim dalı olarak” tanımlarken, arkeolojinin amacını ise “geçmişe ait bir şeyler bulmak değil, geçmiş anlamak ve ortaya çıkan bilgiyi, günümüzde yaşayan insanların kimliklerini zenginleştirecek, onların uygarlık süreci içindeki yerlerini anlamalarına, bunun önemini hissetmelerine yardımcı olacak şekilde kullanmak ve bu birikimi gelecek kuşaklara aktarmak” olarak ifade eder (Özdoğan, 2003). Avrupa Konseyi ise her çeşit mekânda bulunan tüm kalıntıları ve insanoğlunun geçmişten gelen tüm izlerini arkeolojik miras olarak kabul eder; yeraltı, yerüstü ve su altında bulunan her türlü yapı ve nesneyi bu kapsama alır (Council of Europe, 1992).

Bilimsel bir çalışma alanı olarak kentsel arkeoloji sonrasında ortaya çıkmıştır. 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla pek çok Avrupa kentinde yıkımlar olmuş, savaş sonrasında kentlerde fiziksel kültürel miras tahrip olmuş, kentin önceki dönemlerine ait kalıntılar görünür hale gelmiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan kalıntıların araştırılması isteğini doğmuş ve kent merkezlerinde kazı çalışmaları başlatılmıştır.

1960'lı yıllardan sonra koruma çalışmalarının kentsel alanlardaki çerçevesi değişmiş, bu süreçte ortaya çıkan “bütünleşik koruma” kavramı ile kentler doğal, yapı, sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihsel boyutları ile bütüncül şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Kentsel arkeoloji alanında 1960'lı yıllardaki gelişmelere İngiltere öncülük etmiş, onu 1980'li yıllardan itibaren Fransa, İtalya, İspanya ve Almanya takip etmiş, kavram oradan da diğer Avrupa ülkelerine ve dünyaya yayılmıştır.

Salwen (1978) bir makalesinde kent arkeolojisi kavramını “Kent arkeolojisi, kentin arkeolojisidir” olarak tanımlarken, Özdoğan (2001) kent ise, “uzun süreli yerleşim görmüş ve halen üzerinde yaşanan, modern yaşamın gereği olarak alt ve üst yapı, imar ve bayındırlık faaliyetlerinin süregeldiği alanlarda uygulanan -uygulanması gereken- kentlerin geçmişini en iyi şekilde belgelemeye yönelik, kentlerin geçmişi ve bugünkü yaşamla birlikteliğini, bir anlamda kentin sürekliliğini ve gelişmesini yansıtmaya amaçlı bir çalışma” olarak tanımlar. Bu çalışmalar sonucu ortaya çıkarılanlar kentte yaşayanların tarih, arkeoloji ve koruma bilincini geliştirmekte, dolayısıyla kenti sahiplenmeye ve ona saygı duymaya yöneltmekte, aynı zamanda turizm açısından katkı sağlar. Avrupa Konseyi'nin 1999 tarihli raporunda, kentsel arkeoloji, ana hatlarıyla, kentlerin arkeolojilerinin anlaşılmasını, kentsel alanlardaki gelişmelerin arkeolojik potansiyeli tahrip etmesinin önlenmesini ve arkeolojik değerlerin güncel yaşamla bütünleşmesini amaçlayan bir alan olarak tanımlanmaktadır (Leech, 1999).

İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Kentsel Arkeoloji Çalışmaları

Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM), müzeleri, kültürel değer taşıyan unsurlardan oluşan bir bütünü, çeşitli biçimlerde korumak, incelemek, değerlendirmek ve bunları, özellikle halkın beğenisini yükseltmek için sergilemek amacıyla kamu yararına yöneltilen sürekli kurumlar olarak tanımlar. İdeal anlamda, kültürel değerlerle toplum yararı arasında kritik bir role sahip olan müzeler, sergi, koruma ve eğitim programları yoluyla geçmişle bugün arasında aracı rolü üstlenen kurumlardır. Ve Dünya genelinde envanter ve arşivlerin tutulduğu kurumlardır da aynı zamanda. Arşivler, kentsel yaşam içinde kentlinin, kent tarihi ile ilgili olarak en doğru bilgiyi edinebileceği alan olduğundan, tarihsel bir kentteki arkeolojik çalışmalar söz konusu olduğunda arkeolojik verinin doğru bir biçimde arşivlenmesi ve arşivlerin etkin kullanımının sağlanmasının önemi ortaya çıkar.

Bir kamusal alan olarak, kentin belleğinin bulunduğu ve birikerek kurulduğu yerler ise müze arşivleridir.

Zengin içeriğe sahip koleksiyonlarıyla yalnızca İstanbul'un değil, dünya kültür mirasının da önemli bir temsilcisi konumundaki İstanbul Arkeoloji Müzeleri kuruluşundan itibaren İstanbul'un arkeolojik mirasının korunmasında temel bir kurum olmuştur. Kentin en eski yerleşim alanlarından biri olan "Tarihi Yarımada"daki konumu itibarıyla da İstanbul'un çok katmanlı geçmişiyle doğrudan ilişki içinde olan İstanbul Arkeoloji Müzeleri, 20. yüzyıldan itibaren hızla artan imar faaliyetleri sırasında ortaya çıkarılan buluntuları en iyi şekilde belgelemiş ve koruma altına almıştır. Bu yazının coğrafi çerçevesi dışında olan ancak anılmadan geçilemeyecek bir örnek, Ulaştırma Bakanlığı işbirliğiyle yürütülen Türkiye'de kent içi arkeolojik alanlarda yürütülen en kapsamlı çalışmalarından olan Marmaray ve Metro proje kazılarıdır: Yenikapı'da Theodosius Limanı'nın keşfi ve İstanbul'un Sur içindeki en eski yerleşimine ait 8500 yıllık bulguları (Neolitik) vb. pek çok keşfe imza atılmış bu proje, müzenin, kentin tarihinin değişmesinde öncü rol üstlendiğine en iyi örneklerden biridir ve müzenin kent arkeolojisindeki kritik işlevini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ ANADOLU YAKASI KAZILARI: ÜSKÜDAR, KÜÇÜKYALI, AYDOS, DRAGOS, DAMATRYs, İDEALTEPE, KARTAL, HAYDARPAŞA, PENDİK KAZILARI

Sahip olduğu zengin ve eşsiz kültürel miras ile dünyanın en eski şehirlerinden biri olan İstanbul, günümüzde modern bir metropol olarak çok sayıda tarihi ve arkeolojik katmana ev sahipliği yapmaktadır. Geleneksel olarak, tarihi yarımada ile ilişkilendirilen bu değerli miras, coğrafi olarak da iki farklı başkent kentsel mekanına karşılık gelmektedir. Bizans ve Osmanlı dönemlerinde başkent her iki imparatorluğun fiziki ve sembolik merkezi idi.

Bu kısımda İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından kentin Anadolu yakasında son dönemde yürütülen çalışmalardan bir kısmından elde edilen bilgiler olabildiğince özetlenmektedir:

Üsküdar Marmaray İstasyonu Kazısı

İstanbul İli, Üsküdar İlçesi merkezindeki Marmaray Projesi kapsamında yürütülen kazı çalışmaları 2004-2012 yılları arasında sürdürülmüştür. Üsküdar Meydanı'nda yürütülen kazılar sırasında açığa çıkarılan en erken buluntular Arkaik ve Klasik Dönemlere (MÖ 6-5. yy) aittir. Elde edilen bu erken dönem buluntular antik kaynakların Üsküdar hakkında verdikleri bilgileri de doğrulamıştır.

Kazılarda erken dönem buluntuları dışında Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı Dönemlerine ait küçük buluntular da elde edilmiş, bunlardan MÖ 4. yüzyıla tarihlenen siyah firnisli kantharoslar ile Batı Yamacı stilindeki seramikler Hellenistik Dönem'de bölgenin kullanıldığını ortaya koymuştur. Yerleşimin isminin Khryso polis olduğu döneme ait çok sayıda boyalı seramik ile İon üslubunda bir kouros ile stel parçası önemli buluntular arasındadır. Roma Dönemi'ne işaret eden iki önemli buluntudan birisi mermer mezar steli, diğeri ise yazıtlı Kybele heykelciğidir. Kucağında aslan tutan Kybele tasvirinin altında Quintos Lollios Katus isimli olasılıkla bir balıkçı gemisinin kaptanının, balık ağlarını koruması adına heykelciği Kybele'ye adadığı yazılıdır.

Bizans dönemine tarihlenen önemli mimari kalıntılar arasında Mihrimah Sultan Cami-Küçük Hamam önünde tespit edilen, gizli tuğla tekniğiyle inşa edilmiş anıtsal boyutlardaki apsidal yapıdan bahsedilebilir. Hagia Marina Manastırı'nın bir parçası olduğu düşünülen yapı mimari özellikleri sebebiyle 12-13. yüzyıllara tarihlenmiştir. Yapıda 97 bireyin yer aldığı bir gömü alanı tespit edilmiş olup bazı mezarlar yapıya ait temel duvarlarının altında bulunmuştur. Bu, alanın manastırdan önce gömü alanı olarak kullanıldığını göstermiştir.

Küçükyalı Satyros Manastırı Kazısı

İstanbul İli, Maltepe İlçesi, Küçükyalı Çınar Mahallesi sınırları içindeki arkeolojik alan denize ve Prens Adaları'na yakın konumuyla antik çağdan bu yana yerleşim için tercih edilen yerlerden biri olmuştur. Bugün mevcut kalıntıları tanımlamaya çalışan Prof. Dr. Semavi Eyice, kalıntıların bölgede var olduğu bilinen ama yeri tam olarak tespit edilemeyen "Bryas Sarayı" olduğunu öne sürerken İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü ile ortak bir çalışma yürüten Koç Üniversitesi öğretim görevlisi Doç. Dr. Alessandra Ricci ise kalıntıların bölgede 866-877 yılları arasında yapıldığı bilinen "Satyros Manastırı'na ait olduğunu ileri sürmüştür.

Yüzey araştırması ve kazı çalışmalarıyla başlayan süreç, bugün alanda bir arkeopark ve alan yönetimi planı ile devam etmektedir.

Kentle bütünleşmiş bir arkeoloji parkı gerçekleştirmeye yönelik bilimsel çalışmaların geçmişi 2001 yılına kadar gitmektedir. İlk çalışmalar, 2001-2004 yılları arasındaki başlangıç niteliğindeki yüzey araştırmalarıdır. Alandaki arkeolojik ve disiplinler arası çalışmalar 2004-2005 yılından başlayarak Doç. Dr. Alessandra Ricci'nin çalışma altlığı ile "Küçükyalı ArkeoPark Projesi" adını almıştır. 2008-2010 yılları arasındaki üç arkeolojik kazı mevsiminde İstanbul Arkeoloji Müzesi yönetiminde ve Koç Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümünden Doç. Dr. Alessandra Ricci'nin bilimsel danışmanlığında sürdürülen çalışmalarının ardından, İstanbul'da Bizans Dönemine ait ve günümüze ulaşmış bir patriklik manastırına ilişkin ilk bilgilere ulaşılmıştır. 2010-2014 arasında ara verilen çalışmalar, 2014-2018 yılları arasında aynı ortak çalışma çerçevesiyle devam etmiş, Küçükyalı ArkeoPark'taki son kazı çalışması 2018 yılında gerçekleştirilmiştir.

Buradaki mimari kalıntılar, hafifçe yükselen bir platform üzerinde bir kilise, bir kule, tüm alanı çevreleyen bir portiko duvarı, bir su kanalı ile kilisenin altına denk gelen kapalı bir su sarnıcından oluşmaktadır. Sarnıca ait duvarlar ile tüm yapı kompleksini çevreleyen heybetli portiko duvarı her daim toprak üstünde kalmışken; diğer mimari elemanlar arkeolojik kazılarla ortaya çıkartılmıştır. Kilisenin altındaki sarnıç kısmen iyi durumdadır ve yaklaşık 2700 m³ su biriktirme kapasitesi olduğu tespit edilmiştir. Bu da geçmişte buradaki geniş toprak mülkiyetine ve çok büyük bir nüfusa yetecek bir kapasiteye işaret eder. İç kısımda Samandıra'daki su kaynaklarına kadar uzandığı söylenen taş örgü sistemiyle inşa edilmiş bir su kanalı bulunmaktadır. Sarnıcın iç kısmı günümüze kadar en iyi korunmuş bölümdür.

Alandaki arkeolojik kazılar her zaman disiplinlerarası bir yaklaşımla yürütülmüş, arkeobotanik, zooarkeoloji vb. birçok disiplinden uzmanlar çalışmalarda yer almıştır. Küçükyalı ArkeoPark projesinin ana amaçları arasında İstanbul kentine, Çınar Mahallesi sakinlerine, arkeolojiyi anlatmanın yanı sıra onunla bütünleşerek kültür mirasının korunmasını destekleyecek bir model oluşturmak olarak ifade edilmiştir.

Bu amaçla kazı sezonu içinde alanda günlük rehberli ziyaretler düzenlenmiş, Küçükyalı Arkeopark içinde konser, sinema gösterimi gibi etkinlikler gerçekleştirilmiş, el sanatları içerikli kermes ve gastronomi pazarları düzenlenmiştir. Çocuklarda kültürel miras ve arkeoloji bilimi alanlarında farkındalık yaratma amaçlı eğitimler verilerek bölgenin yetişkin kadınlarına okuma-yazma kursları düzenlenmiştir.

Sultanbeyli Aydos Kalesi Kazısı

İstanbul İli, Sultanbeyli İlçesi sınırları içinde yer alan Aydos Kalesi'nde Sultanbeyli Belediyesi'nin girişimleriyle 2010-2018 yılları arasında iki sezon halinde İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından kazı ve temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Kalenin adını, Aydos Dağı (325 m) olarak da anılan ve Yunanca kartal anlamına gelen "aetos" tepesinden aldığı düşünülmektedir. Dış duvarlarıyla birlikte toplam itibaren 26.000 m²'lik bir alanı kaplayan Kale, bir tepede yer alır ve diğer kaleler gibi bulunduğu bölgeye hâkim bir konumdadır. Topografyaya uygun olarak kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda konumlanan oval planlı kale, savunmasını güçlendirmeye yönelik olarak kademeli şekilde yerleştirilmiş iç ve dış sur olmak üzere ikili sur sistemine sahiptir. Aydos Kalesi'nin yapımının 11.-12. yüzyıllarda gerçekleştiği düşünülmekte olup kazı çalışmaları sırasında kalenin kuzeyinde almalı (tuğla ve taş sıralı) duvar sistemine sahip, içi sıvalı 1 no.lu sarnıç ile kalenin doğusunda almalı (tuğla ve taş sıralı) duvar sistemine sahip, içi sıvalı 2 no.lu sarnıç, kalenin kuzeydoğusunda bitişik nizamda dikdörtgen planlı dört bölümden oluşan tahıl ambarı ve kalenin merkezinde üç nefli kilise yapısı ile ona bitişik biçimde yapılmış şapel yapısı ortaya çıkarılmıştır. Kilise içinde yapılan kazı sırasında fresk kalıntıları, sütun ile sütun kaideleri, 1 numaralı sarnıç kazısı sırasında Bizans Dönemine tarihlenen günlük kullanıma yönelik tarım aletleri tespit edilmiştir. 6. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar uzanan bir döneme tarihlenen sırlı-sırsız gündelik kullanım amaçlı pişmiş toprak çanak çömlek parçaları, çeşitli metal eşyalar ve sikkeler elde edilmiştir. Bizans buluntuları dışında İlk Tunç Çağı'na tarihlenen taş eserler ile az miktarda Osmanlı Dönemine tarihlenen buluntu ele geçmiştir. Kale, restorasyon çalışmalarının tamamlanmasının (2022) ardından ziyarete açılmıştır.

Kartal Dragos Kazısı

İstanbul İli, Kartal İlçesi, Dragos Mevkiinde İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü tarafından yürütülen kazı çalışmaları ile Bizans Dönemi'ne ait önemli mimari kalıntılar açığa çıkarılmıştır. Bunlar arasında yer alan 6. yüzyıl hamam kalıntısının çeşitli değişiklikler geçirerek 13. yüzyıla kadar kullanıldığı anlaşılmıştır. Kazı çalışmalarıyla, taban ve duvarlardan ısıtma biçimi olan hypokaust sistemine sahip yapının antik çağın klasik hamam planlama sistemine göre yapıldığı anlaşılmış ve apodyterium olarak isimlendirilen soyunma odası ile buradan sırayla geçilen soğuk bölüm frigidarium, ılık oda olarak nitelendirilebilecek tepidarium ve sıcaklık bölümü olarak ifade edilen caldarium alanları ortaya çıkarılmıştır.

Kazı alanında hamam dışında bazilikal planlı ve üç nefli plana sahip bir kilise de ortaya çıkarılmış, yapının taban ve boya bezemeli mermer kaplamalı duvarlarının günümüze oldukça iyi durumda ulaştığı anlaşılmıştır.

Sancaktepe Damatris Sarayı Kazısı

İstanbul İli, Sancaktepe İlçesi, Samandıra Mahallesi sınırları içinde yer alan ve antik kayıtlarda Damatrys (Damatris) Sarayı olduğu ifade edilen alan 1996 yılında İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin üdahalesiyle sit alanı ilan edilmiş, sonrasında Sancaktepe Belediyesi'nin başvurusu ve desteğiyle 2013-2015 yılları arasında yürütülen kazı çalışmalarıyla Bizans Dönemi'ne ait av ve dinlenme sarayı ortaya çıkarılmıştır. Bir kısmı sağlam kalmış saray yapısının çevresi günümüzde çok katlı yapılar ve aktif trafiği olan ana caddelerle sarılı haldedir. Damatrys kelimesinin Bereket Tanrıçası Demeter'den geldiği, Samandıra'nın eski adının Damatris olduğu ve sarayın adının da buradan geldiği yönünde görüşler bulunmaktadır. Bu saraya ait bir kalıntı ilk defa Fransız Bizantolog R. Janin tarafından bir haritada gösterilmiştir.

II. Tiberius (578-582) ve Maurikios (582-602) dönemlerinde inşa edilen ve 13. yüzyıl sonlarına kadar kullanılan sarayın kurulduğu bölgenin Bizans İmparatorlarının av köşkü olarak, Bizans ordusunun ise Karadeniz ve doğu seferleri öncesi toplanma ve sefer dönüşlerinde başkente girmeden önce son gece konakladıkları karargâh olarak kullanıldığı da kaynaklarda aktarılmaktadır.

İstanbul'un Anadolu yakasının Bizans dönemine ait en büyük yapı kompleksi olan Damatris Sarayı'nın kazı alanında saraya ait iki ana mekân ortaya çıkarılmış, Batı yönde karşılaşılan haç planlı 1 no.lu ana mekânın batısına eklentiler yapılarak mekânın büyütüldüğü tespit edilmiştir. Bu mekânın kuzeyinde ise geç dönem mezarlık alanı tespit edilmiştir. 2 no.lu mekânın ise alanın doğusunda ve merkezi haç planlı olup eklemelerle büyütüldüğü ancak ileri evrelerde sarnıç olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. 2 no.lu mekânın güneydoğusunda erken dönem oval planlı havuz yapısı, kuzeyinde tuvalet yapısı ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca bu alan içerisinde kazının en önemli buluntusu olarak nitelendirilen 5.5x21x23 cm boyutlarında üzerinde Grekçe "ΔAMATPIO" harflerinden oluşan bir yazıt bulunmuştur. Bir kısmı eksik olsa da yazıtta sarayın adı olan Damatris ifadesinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Mekân içlerinde tespit edilen mozaik tabanlar, opus sectile ve mermer eserler Geç Roma-Geç Bizans Dönemleri arasında seramik buluntular ise genellikle Orta ve Geç Bizans dönemlerine tarihlendirilmektedir.

2 numaralı mekânın güneybatısında ortaya çıkarılan ve işlik olarak kullanılan mekanların kazısı sırasında ele geçen buluntular mekânın Osmanlı Dönemi'nde de aktif olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu dönem kullanımını gösteren 4 adedi Avusturya, 31 adedi Osmanlı Dönemi'ne ait sikke kaplarıyla birlikte bulunmuştur.

Kazıları tamamlanmış Damatris Sarayı'nın restitüsyon ve restorasyon çalışmaları Sancaktepe Belediyesi tarafından devam ettirilmektedir.

İdealtepe Marmaray Kazısı

İstanbul İli, Maltepe İlçesi, İdealtepe Semti sınırları içinde bulunan, Marmaray Projesi kapsamında gerçekleştirilen inşaa faaliyetleri sırasında taş duvarlar ve küplerle karşılaşılmaması sonrasında yapılan başvuru ve Kurul kararı üzerine 17.08.2015 tarihinde çalışmalara başlanan kazı alanı tren yolu ve özel mülklerle çevrilidir.

Kazı çalışmaları ile ağırlıklı olarak pişmiş toprak tuğla kullanılarak yapılmış bir sarnıç yapısı ile kalın duvar bedenine sahip, kireç ve horasan harçlı ve küçük moloz taşlarla örülmüş duvarları olan işlik ve depo benzeri yapılara ait olabilecek kalıntılar tespit edilmiştir. Sarnıç, iç kısmı tuğla ve horasan harçlı, dış kısmı ise kireç harçlı moloz taş örgülü duvardan oluşan 2 katmanlı bir duvar yapısına sahiptir.

Kazı çalışmaları sırasında Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine tarihlendirilen pişmiş toprak çanak çömlek ve cam kap parçaları, mermer çörten parçası ile 12 tanesi toplu şekilde olmak üzere 17 adet pithos elde edilmiştir. Kazıdan elde edilen Bizans Dönemi sırlı çanak çömlek parçaları Arkeopark Kazısı buluntuları ile paralellik gösterir.

Kartal Metro Kazısı

İstanbul İli, Kartal İlçesi merkezindeki demiryolu hattı üzerinde 2016-2017 yıllarında sürdürülen viyadük çalışmaları (P3, P6, P9, P10) sırasında tarihi kalıntılara rastlandığına dair gelen ihbarın ardından İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından kurtarma kazısı çalışmalarına başlanmıştır. Kazı çalışmaları sırasında 6.- 13. yüzyıl tarih aralığında yer alan mimari kalıntılar ile birlikte Bizans dönemi kilise ve mezarları, su kanalı ve duvar kalıntıları ile çeşitli sırlı çanak çömlek parçaları, kandil ve sikkeler elde edilmiştir.

Kadıköy Haydarpaşa Kazısı

İstanbul İli, Kadıköy İlçesi, Haydarpaşa Garı çevresinde 2018 yılında başlatılan kazı, Anadolu yakası'nda için şimdiye kadar yapılmış en büyük sistemli kazı olma özelliğini taşımaktadır. Osmanlı tabakası, peron bölgesi, manevra alanı, menfez bölgesi ve İbrahimağa mevkiinde Helenistik-Roma-Bizans tabakalarıyla karşılaşılmış olup 2024 yılı itibariyle kazı çalışmaları tamamlanmıştır.

Geç Osmanlı Dönemine tarihlenen metal kenetlerle birbirine bağlanmış kesme taşlardan oluşan bir iskele ve rıhtım yolu ortaya çıkarılmıştır. Küçük buluntuların tamamı Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemine tarihlendirilmiştir.

İbrahimağa mevkiinde bulunan kalıntılar ise MS 4. yüzyıla tarihlenmiştir. Alanın kuzeyinde yapılan kazı çalışmalarında MÖ 5. yüzyıla kadar inen kültür katmanları ve küçük buluntular elde edilmiştir.

Peron 1 olarak adlandırılan bölgede kazı çalışmaları esnasında Erken Bizans Dönemi Yapı Kompleksi ortaya çıkarılmıştır. Ölçüleri 30x15 m olarak tespit edilen yapı dikdörtgen planlı olup bu bölgedeki yapıların çoğu gibi kuzeybatı-güneydoğu aksındadır.

Peronlar Bölgesinin kuzeyinde sürdürülen kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmış apsis içinde yapılan çalışmalarda bir çoklu mezara rastlanmıştır. Raymond Janin 1975 yılında yayınladığı “Les Églises et Les Monasterés Des Grands Centres Byzantins” adlı eserinde kullandığı Kalkhedon haritasında Azize Bassa Kilisesini bugün kilise kalıntılarının bulunduğu yere konumlandırmıştır.

Haydarpaşa Gar Sahası içerisinde yürütülen kazılar, bölgenin MÖ 5. yüzyıldan günümüze kadar kesintisiz bir yerleşim alanı olduğunu göstermektedir. Sürekli yerleşimin tahribe neden olduğu bazı dönemler alanda sadece küçük buluntular üzerinden izlenebilirken, özellikle Erken-Orta Bizans dönemlerinde alanın yoğun olarak kullanım gördüğü ortaya çıkarılan mimari öğeler ile desteklenmektedir.

2025 yılı itibariyle Haydarpaşa kazıları bitmiş olup Arkeopark ve Müze ile ilgili hazırlıklar devam etmektedir.

Pendik Kaynarca Kazısı

İstanbul İli, Pendik İlçesi, Kaynarca mevkiinde yer alan, günümüzde Borusan Fabrikası ve SSK Hastanesi bahçesi altında kalmış haldeki Pendik (Temenye) Höyük ilk kez 1908 yılında İstanbul-Bağdat demiryolu inşası sırasında görevli mühendis Miliopulos tarafından tespit edilmiş olup ilk bilimsel kazı çalışması Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu tarafından 1961 yılında sondaj kazıları şeklinde gerçekleştirilmiş ve elde edilen buluntular sayesinde Neolitik dönem yerleşmesi Fikirtepe ile çağdaş olduğu kanıtlanmıştır.

İlerleyen yıllarda, nüfus artışına paralel yapılaşmanın çoğalmasına bağlı olarak höyüğün kuzeyinde İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı ve ile ortaklaşa bir kurtarma kazısı (1981), 1992 yılında ve 2012 yılında Marmaray Projesi kapsamında İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından bilimsel kazılar yürütülmüştür.

2020-2021 yıllarında ise kentsel dönüşüm kaynaklı kurtarma kazısı yapılmış ve Neolitik ve Bizans dönemlerine tarihlenen katmanlarla karşılaşmıştır. Neolitik Dönem kalıntıları arasında terrazzo ve kerpiç ile yapılmış 3 ve 6 evreli bir yapılaşma katmanında 21 adet mekân ve 14 adet mezar tespit edilmiştir. Yapılar içbükey şekilde çanak şeklinde olup ortada bulunan taşların dikme taşı olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Mekanları etrafında ve bazı mekân içlerinde çöp ile midye çukurları tespit edilmiştir. Ayrıca bu noktalarda çeşitli hayvan kemikleri, neolitik dönem kap parçaları ve çakmaktaşı yonga ve aletler ele geçmiştir. Neolitik döneme ait, belirli bir yön düzenine sahip olmayan iskeletlerin “hocker” pozisyonunda yerleştirildiği 14 adet mezar tespit edilmiştir. Mezar hediyesi olarak kemik kolye ucu, taş boncuk dizisi ve yassı balta ve çakmaktaşı dilgiler çıkarılmıştır. Neolitik döneme ait tipik taş aletlerde birlikte kemikten yapılmış mablak, spatula ve bızlar ile el yapımı ağırlıklı siyah, koyu kahve ve kırmızı tonlarında, zikzak, üçgen, kare ve noktacık bezemelere sahip çanak çömlek parçaları elde edilmiştir. Bizans Dönemine ait buluntuların çoğunu mezar (90 adet) ve gündelik çanak çömlek ve basit süs eşyalarından oluşan mezar hediyeleri oluşturmaktadır. Osmanlı Dönemini temsil eden buluntuları ise günlük kullanım için üretilmiş az sayıda sırlı çanak çömlek parçası temsil etmektedir.

SERĞİ, SEMPOZYUM, PANEL VE YAYINLAR

Kentin sürekli değişen yapısı içinde, arkeolojik buluntuların toplumsal belleğe aktarılması müzeler aracılığıyla gerçekleşmektedir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri yalnızca eser toplayan bir kurum değil, aynı zamanda belgeleri, envanteri ve uzman kadrosuyla İstanbul arkeolojisinin bilimsel merkezi niteliğindedir. Müzenin hazırladığı sergiler, yayınlar ve eğitim programları kentin kimliğinin inşasına katkıda bulunmaktadır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından kent arkeolojisi çalışmaları kapsamında değerlendirdiğimiz kazı çalışmalarını toplumla buluşturma etkinliklerini örneklemeye çalışalım:

Sergiler

Gün Işığında – İstanbul'un 8000 Yılı: Marmaray, Metro, Sultanahmet Kazıları

İstanbul Marmaray ve Metro projeleri kapsamında, 2004 yılından itibaren Üsküdar, Sirkeci ve Yenikapı'da; 1997 yılından itibaren ise Sultanahmet Eski Cezaevi alanında İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü tarafından yürütülen arkeolojik kazı ve sondaj çalışmaları sırasında gün ışığına çıkartılmış taşınabilir kültür varlıklarının toplumla buluşmasının sağlanması ve İstanbul'un 8.000 yıllık tarihinin tanıtılması amacıyla hazırlanan sergi 2007 yılında açılmış ve gördüğü yoğun ilgi nedeniyle üç yıl süreyle açık kalmıştır.

Saklı Limandan Hikayeler: Yenikapı'nın Batıkları 25 Haziran 2013 – 25 Ocak 2014 tarihleri arasında ziyarete açık tutulan sergide ticaret temasına odaklanılarak Yenikapı kazılarında saptanan kültür katları ile limanda batmış MS 5-10. yüzyıllar arasına tarihlenen 4 geminin (YK1, YK3, YK12, YK35) yükünü oluşturan 200 eserden oluşan bir seçki, bilgi panoları ve hareketli görsellerle ilişkilendirilerek sunulmuştur.

İstanbul'un Anadolu Yakasını Katman Katman Kazmak: Aydos, Dragos, Küçükyalı, Pendik, Samandıra İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü ve Koç Üniversitesi işbirliği ile İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde gerçekleştirilen "İstanbul'un Anadolu Yakasını Katman Katman Kazmak: Aydos, Dragos, Küçükyalı, Pendik, Samandıra" adlı sergi 28 Temmuz – 30 Mayıs 2017 tarihleri arasında ziyarete açık tutulmuş, şehrin banliyölerinin kültürel çeşitliliğini yansıtmak amacıyla tarihsel olarak Geç Antik dönemden Bizans ve Erken Osmanlı Dönemlerine uzanan beş farklı yerleşim üzerinden İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin Asya yakasında yürüttüğü arkeolojik kazıların sonuçları ilk defa geniş kitlelerle paylaşılmıştır. Sergi kapsamında, günümüze kadar korunmuş Bizans dönemi kap kacakları, Geç Bizans dönemine ait büyük amforalar ve titizlikle işlenmiş mermer mimari parçalar, yer döşemeleri ve diğer dekoratif objeler Bizans dönemi İstanbul'unun merkez dışındaki yaşantısını ziyaretçileriyle buluşturmuştur.

İstanbul Kazıları

31 Ekim – 26 Kasım 2023 tarihleri arasında Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde ziyarete açık tutulan "İstanbul Kazıları" başlıklı sergide başta İstanbul Arkeoloji Müzeleri olmak üzere, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Ayasofya Müzesi ve

Türbeler Müzesi tarafından gerçekleştirilen Yenikapı, Haydarpaşa, Beşiktaş kazıları gibi kentin bilinen tarihini değiştiren on beş kazı çalışmasına yer verilmiştir.

Sempozyum ve Paneller

Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıldız Salonu'nda 5-6 Mayıs 2008 tarihlerinde gerçekleştirilen sempozyumda İstanbul Arkeoloji Müzeleri uzmanları ve İstanbul Üniversitesi başta olmak üzere çeşitli üniversitelerden akademisyenlerin proje kapsamında yürüttüğü gemi-tekne arkeolojisi, kent arkeolojisi, jeoarkeoloji, osteoarkeoloji, arkeobotanik, sanat tarihi, deniz ticareti, filoloji ve dendrokronoloji konularındaki çalışmalar 24 adet bildiri aracılığıyla toplumla buluşturulmuştur.

İstanbul Kazıları Panelleri

31 Ekim – 26 Kasım 2023 tarihleri arasında Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde ziyarete açık tutulan “İstanbul Kazıları” başlıklı sergiyle ilişkili olarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi'nde farklı kurum ve disiplinlerden uzmanların katılımıyla çok sayıda panel düzenlenmiştir.

II. İstanbul Kurtarma Kazıları Sempozyumu

3 – 5 Ekim 2024 tarihlerinde İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'nce gerçekleştirilen sempozyumun ikincisinde; Yenikapı, Beşiktaş, Pendik, Haydarpaşa dahil olmak üzere İstanbul Sur İçi ve Sur Dışı'nın bilinen tarihini Neolitik döneme kadar uzandıracak önemli ve nadir arkeolojik olguları içinde barındıran arkeolojik kazılar ele alınmıştır.

Yayımlar

İstanbul Arkeoloji Müzeleri 1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 5-6 Mayıs 2008 / Istanbul Archaeological Museums Proceedings of the 1st Symposium on Marmaray-Metro Salvage Excavations 5th-6th May 2008, U. Kocabaş (ed.), İstanbul Arkeoloji Müzeleri, 2010, İstanbul.

*2004-2011 Fotoğraflarla Kazı Günlüğü: İstanbul
Marmaray ve Metro Ulaşım Projesi Arkeolojik Kazıları*
R. Asal (Koord.), T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul, 2012.

Saklı Limandan Hikayeler: Yenikapı'nın Batıkları
Z. S. Kızıltan – G. B. Çelik (Ed.), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

*Seminer ve Panel: Kent Arkeolojisi ve Ulaşım Projeleri -
Marmaray ve Metro Kazılarının Katkıları- Bildiriler Kitabı,
2 Mart 2010*
E. Özdamar – M. Nakanishi (Koord.), JICA Türkiye Ofisi, Ankara, 2010.

Yenikapı'nın Eski Gemileri
U. Kocabaş (ed.), Ege Yayınları, 2012, İstanbul.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı 18
G. B. Çelik – D. Yücel (ed.), İstanbul Arkeoloji Müzeleri, İstanbul 2021.

Hayalden Gerçeğe Bir İstanbul Öyküsü: Marmaray
Kesişim Yayıncılık, İstanbul, 2014.

DEĞERLENDİRME

Günümüzde, İstanbul gibi çok-katmanlı kentlerde yapılan kent arkeolojisi çalışmalarında, araştırma sırasında kullanılan yazılı dokümanlar, arkeolojik kazı ve sondaj çalışmaları vb. kaynaklardan sürekli olarak yeni veriler sağlanması ve bu verilerin dokümantasyon, planlama, değerlendirme ve uygulama aşamalarını etkilediğinden, kent arkeolojisi çalışmaları, elde edilen her veri sonrasında gözden geçirilerek güncellenmesi gereken bir süreç olarak kabul edilmektedir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri, binlerce yıllık kesintisiz yerleşim tarihiyle kentin altındaki arkeolojik katmanların gün yüzüne çıkarılması, belgelenmesi ve toplumla buluşturulmasında oynadığı rol ile yalnızca Türkiye için değil, dünya kent arkeolojisi çalışmaları açısından da önemli bir modeldir. Ve bu alanda dünyanın en zengin örneklerinden biri olan İstanbul'un kent arkeolojisinin toplumsal hafızasına direkt katkı sağlayan güncel üretim merkezidir.

TEŞEKKÜR

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Müzeler Daire Başkanlığı'nın ve İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün izinleri doğrultusunda üstte bahsedilen kazı çalışmalarında arkeolog ve sanat tarihçisi olarak görev alan Bakanlık personeli arkeolog ve idarecilerimize emekleri için teşekkür ederiz.

21 Eylül 2025 tarihinde Küçükalyalı Arkeopark alanı içinde gerçekleştirilen “Kent Arkeolojisi” başlıklı sempozyumu düzenleyen Maltepe Belediyesi'ne nazik davetleri ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Sn. Rahmi ASAL'a da kurumumuzu temsilen bu etkinlikte yer almamızı sağladığı için teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Akın, G., İstanbul Kent Arkeolojisi: Süreklilik ve Değişim. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2018, Dr. Şeniz Atik, Dr. Şehrazat Karagöz, Asuman Denker, Kemal Can, Dr. Serpil Sandalci, Özgür Çavga, Tarık Güçlütürk, Feza Demirkök, Dr. Bekir Tuluk, Mehmet Ali Polat, Hüseyin Yıldırım, Gülbahar B. Çelik, Yusuf Tokgöz, Mine Kiraz Vancı, Ozan Eser Vancı.

Dr. İsmail Karamut, Zeynep Kızıltan, Rahmi Asal, Muharrem Hayır. Akyürek, E., Tiryaki, A., Çömezoglu, Ö., Ermiş, M., “Samandıra Yazlık Sarayı”, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 8- Bizans/Marmara, yayına hazırlayan: Deniz Uygun, Ege Yayınları, İstanbul 2007.

Altınörs Çırak, A., Bir Planlama Stratejisi Olarak Arkeolojik Envanterleme ve Kentsel Arkeolojik Değer Yönetimi: İzmir Tarihi Kent Merkezi; yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2010.

Asal R., “İstanbul İli, Pendik İlçesi Kaynarca Mahallesi, 11349 Ada, 2 Parsel, 2021 Yılı Kurtarma Kazısı” XXVIII. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu, Antalya 2022, s. 91-103 Asal, R., “İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kadıköy Bölgesi Kazıları” Mimar.İst Dergisi, İstanbul 2023 s. 28-41 Asal, R., “İstanbul İli, Sancaktepe, Maltepe, Küçükçekmece, Fatih İlçeleri 2014 Yılı Kazı Çalışmaları” 24. Müze Çalışmaları ve Kazıları Sempozyumu ve 1. Uluslararası Müzecilik Çalıştay, Şanlıurfa 2015, Candan Keskin (Ed), 2016, s.269-273.

Atik, Ş., “Marmaray İstasyon Projesi Kapsamında Üsküdar Meydan Kazısı I-BS/56-65 Plan Kareleri”, Gün Işığında İstanbul'un 8000 Yılı, İstanbul 2007, s. 58. Başgelen, N., İstanbul'da Marmaray – Metro Kurtarma Kazılarının Kent

Arkeolojisine Katkıları, İstanbul 2014.

Bilgin Altınöz, A. G., “Koruma Karar Verme Sürecine Katkı Olarak Çok Katmanlı Kentlerdeki Tarihsel Katmanlaşmanın Değerlendirilmesi; Coğrafi Bilgi Sistemlerini (CBS) Temel Alan Bir Yaklaşım Uygulama Örnekleme: Bergama” Doktora Tezi, Ankara 2022 Çal, H., Osman Hamdi Bey ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri. İstanbul 2009, Yapı Kredi Yayınları.

Ersoy, Y., “İstanbul’da Kent Arkeolojisi: Sorunlar ve Yaklaşımlar.” Arkeoloji ve Sanat Dergisi 2012, 139, 5-22.

Eyice, S., “İstanbul’un Arkeolojisi.” Belleten 1994, 58(221), 1-24.

Güler, B., Kentsel Arkeoloji ve Müze İlişkisi: İstanbul Arkeoloji Müzeleri; İÜ SBE Müze Yönetimi ABD YL Tezi, İstanbul, 2019.

Janin, R., Les Églises et Les Monastères Des Grands Centres Byzantins, Paris, 1975.

Janin, R., Constantinople Byzantine, développement urbain et répertoire topographique, Institut Français D’études Byzantines, Paris 1964.

Hooper-Greenhill, E., Museums and the Interpretation of Visual Culture. London: Routledge 2000

Karabağ, N. E., Kent Arkeolojisi Metoduyla Çok Katmanlı Kentlerdeki Tarihsel Sürekliliğin Çözömlenerek Korunması (İzmir Örneği); yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2008.

Karaca, F., “Müze ve Kent Belleği: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Örneği.” Müze ve Toplum Dergisi 2017, 1(2), 45-61.

Karagöz, Ş., “Marmaray-Üsküdar 2004-2008 Arkeolojik Kazıları”, Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildirileri Kitabı (5-6 Mayıs 2008), İstanbul 2010, s. 85-109.

Kızıltan, Z., “Marmaray ve Metro Projeleri Kapsamında Yapılan Yenikapı Sirkeci ve Üsküdar Kazıları”, Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildirileri Kitabı (5-6 Mayıs 2008), İstanbul 2010, s. 1-16.

Kızıltan Z., “Pendik Höyük Kazıları” Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Cilt I, İstanbul 2015, s.369-371.

Kızıltan, Z., “İstanbul Kazıları Marmaray – Metro Projeleri ve Arkeolojik Kurtarma Kazılarının Şehir Tarihine Katkıları”, Büyük İstanbul Tarihi Cilt I,

İstanbul 2015, s.338-368.

Kızıltan, Z., & Saatçioğlu, C. Yenikapı Batıkları: Theodosius Limanı ve Bizans Gemileri. İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yayınları, 2014.

Kocabaş, U., (ed.), İstanbul Arkeoloji Müzeleri 1. Marmaray – Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 5-6 Mayıs 2008. İstanbul, 2010.

Köroğlu, G., İstanbul’da Bizans İmparatorluk Sarayları, 13.12.2006, http://www.obarsiv.com/pdf/vct_0607_gulgunkoroglu.pdf Leech, R. (Ed.) “Report on the situation of urban archaeology in Europe. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 1999.

Madran, B., (ed.), Kent, “Toplum, Müze: Deneyimler-Katkılar. Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Sempozyumu”, 27-29 Mayıs 1993 Tarih Vakfı Yay., 2001 Özdoğan, M. “Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları”,Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2001.

Özdoğan, M. “Geçmiş Silinen Kent.” Tarih Vakfı İstanbul Dergisi, İstanbul 2003, s.51-54.

Özdoğan, M. “İstanbul Marmaray-Metro Kazıları ve Neolitik Dönem.” Anadolu Araştırmaları, 2011, 18, 1-50.

Pasinli, A., “Pendik Kurtarma Kazısı”, IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara 1994, s.147-148.

Pekin, A., K., Gün Işığında İstanbul’un 8000 Yılı: Marmaray, Metro, Sultanahmet Kazıları, İstanbul 2007.

Polat, M. A., Yıldırım, H., Tokgöz, Y., “2021 Yılı Haydarpaşa Gar Sahası Kurtarma Kazıları” XXVIII. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu, Antalya 2022, s. 91-103.

Ricci, A., “Bizans’ta Kır Sevgisi: Konstantinopolis’in Asya Kıyısındaki Banliyösü”, Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar, (ed. Annie Pralong), IFEA/Kitap Yayınevi 2011, s.71-88

Ricci, A., “Kent Arkeolojisi, İstanbul: Küçükyalı Arkeopark’ı” Arkeoloji ve Sanat 139 2012, s. 208-216.

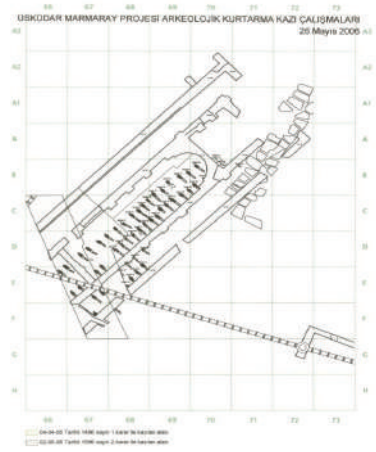
Salwen, B., “Archaeology in megapolis: updated assessment. Journal of Field Archaeology 1978, 5(4), 453-459.

Shaw, W. Possessors and Possessed: Museums, Archaeology, and the

Visualization of History in the Late Ottoman Empire. Berkeley: University of California Press, 2003.

Tuluk, B., Yıldırım, H., “İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü Anadolu Yakası Kazıları: Üsküdar Meydanı, Çavuşderesi Islahı Kazı Çalışmaları; Damatrys Sarayı Kazısı (Sancaktepe) ve İdealtepe Kazısı (Maltepe)” XXV. Müze Çalışmaları ve Kazıları Sempozyumu ve II. Uluslararası Müzecilik Çalıştayı, Antalya 2016, Candan Keskin (ed.), s.515-517.

LEVHALAR

Üsküdar Kazısı – Apsidal Yapı ve Mezarlar

Üsküdar Kazısı

Üsküdar Kazısı

Üsküdar Kazısı

Küçükyalı Arkeopark Havadan görünümü.

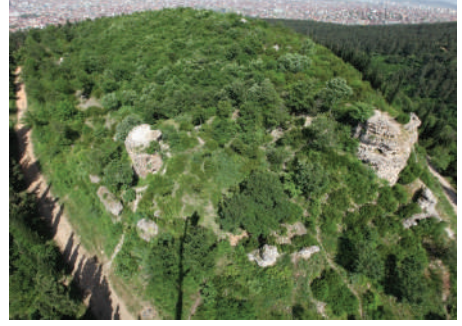
Küçükyalı Arkeopark Kazı alanı görünümü.

Küçükyalı Arkeoparkta gerçekleştirilen etkinliklerden görünüm.

Küçükyalı Arkeoparkta gerçekleştirilen etkinliklerden görünüm.

Aydos Kalesi Kazı çalışmaları öncesi görünüm.

Kazı çalışmaları sonrası Aydos Kalesinin görünümü.

Aydos Kalesi kazıları sırasında ortaya çıkarılan 3 nefli kilise kalıntısı.

Aydos Kalesi Bizans Dönemi Mimari Parça M.S. 5-6. YY)

Dragos Kazısından görünüm.

Dragos Kazısında çıkarılan 6-14. yüzyıllara ait mermer ve pişmiş toprak buluntular.

Damatrys Sarayı Kazısı havadan görünüm.

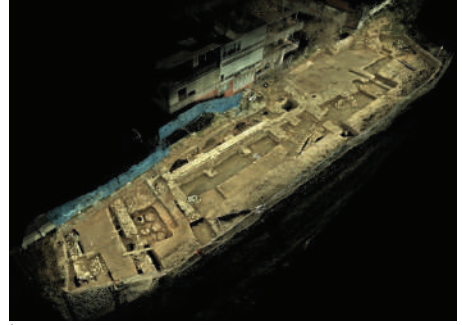
Damatry's Sarayı Mozaikli Tabanın görünümü.

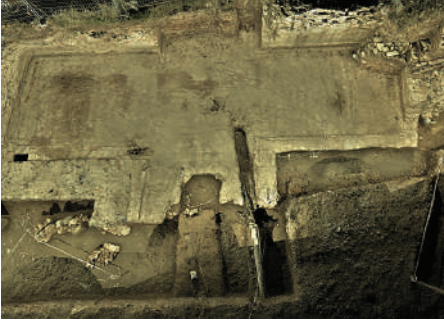
Damatry's Sarayı kazısında, çıkarılan kabartmalı bir duvar plakası buluntusu üzerinde yazan "AAMATPI" kelimesi Damatry's isminin tescilli olmuştur.

Damatry's Sarayı kazısında çıkarılan Pişmiş Toprak MS. 9-13. yüzyıl buluntuları.

İdealtepe Kazı Alanı Havadan görünümü.

İdealtepe Kazısında ortaya çıkarılan Hamam kalıntısı.

İdealtepe Kazısında ortaya çıkarılan Depolama alanı.

Kartal Marmaray kazı alanının havadan görünümü.

Kartal Marmaray kazı alanının havadan görünümü.

Kartal Marmaray kazı alanının görünümü.

Kartal Marmaray kazısından çıkarılan vaftiz teknesi.

Haydarpaşa

Haydarpaşa Kazı alanının genel görünümü.

Haydarpaşa Peronlar Bölgesi kazı alanından görünüm.

Haydarpaşa İbrahimağa Seyyid Ahmed Köprüsü Kazı Alanı.

Haydarpaşa Kazı alanından çıkarılan mermer mimari parçalar.

Pendik - Kazı öncesi parselin görünümü

Pendik Kazısı Havadan görünüm.

Pendik Kazısında ortaya çıkarılan mezar odası

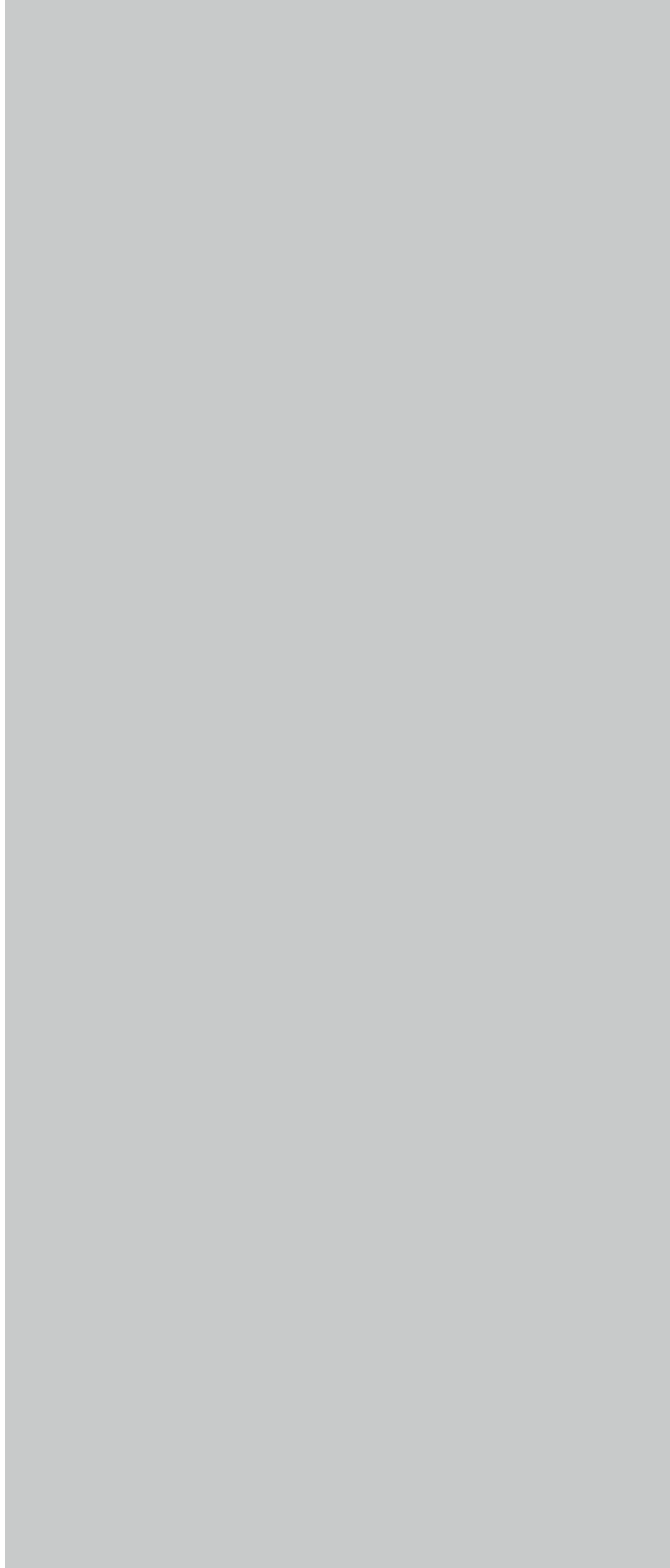
Pendik Kazısı – Kültür katmanı içinden geçen modern beton künk hattı.

Pendik Kazısı – Neolitik Kültür Katmanında Terrazzo taban üstü gömü.

Pendik Kazısı – Neolitik Kültür Katmanında Terrazzo taban üstü gömü.

**KENT ARKEOLOJİSİ ÜZERİNE
DÜŞÜNCELER:
TÜRKİYE’DE POLİTİKA
VE UYGULAMANIN
KATMANLARI***

Yiğit OZAR

Arkeolog

Europa Nostra Türkiye Yönetim Kurulu Başkanı

Çok Katmanlılık

Disiplinlerarası bir alan olarak kent arkeolojisinin laboratuvarı, kentlerin çok katmanlı yapısıdır. Bu nedenle “çok katmanlılık” kavramının neyi ifade ettiğine, hangi bağlamlarda nasıl anlamlar kazandığına ve kent arkeolojisi tartışmalarında nasıl bir çerçeve sunduğuna kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Katmanların incelenmesi yani stratigrafi, arkeoloji ve jeoloji gibi disiplinlerde hem kavramsal hem teknik bir mesele olarak uzun süredir yerleşik bir terimdir. 18. ve 19. yüzyılda jeologlar daha derindeki katmanların üzerinde bulunan katmanlardan daha erken, bir başka deyişle daha eski olduğunu tespit ederek, katmanları incelemeye başladılar. Arkeoloji de buna paralel olarak höyük vb. arkeolojik alanlardaki üst üste yerleşim katmanlarının sıralanışını zamanın mekânsal bir dizgesi olarak okumak için, kullanmaya başladı.

Ancak çok katmanlılık, yalnızca dünyanın jeolojik hafızası ya da kazılarla yeniden açığa çıkarılabilen yaşamın sona erdiği yerleşimler için bir geçmişini okuma yöntemi değil, aynı zamanda yaşamın devam ettiği kentlerde de kentin biçimlenişinin anlamaya yönelik bir perspektif sunarak, teknik bir ifade olmanın ötesine geçerek kent disiplinleri içerisinde zaman - mekân ilişkisine dayalı ontolojik bir değer tanımı ve yaklaşım haline gelmektedir. Spiro Kostof’un vurguladığı gibi, kentler, uzun zaman dilimleri pek çok aktörün müdahalesiyle şekillenen kümülatif bir süreçtir (Kostof, 1991, s.9). Dolayısıyla, kentlerin yalnızca “bir dönemin” veya “bir kişinin” tasarımı olmaması çok katmanlılığın varlık nedenini açıklar.

Çok katmanlılık, geçmiş ile bugünü ve geleceğe yönelik eğilimleri eşzamanlı okumamızı mümkün kılar ve bunu kentsel biçimlenişin temel bir dinamiği olarak düşünmemize yardımcı olur. Geçmişin birikiminin üzerine bugünün müdahaleleriyle mekânın yeniden üretilmesi; katmanların süreklilik içinde eklenmesi ve dönüşmesi, çok katmanlılığın yalnızca geçmişe ait bir olgu olmadığını, aynı zamanda bugünü ve geleceği şekillendiren bir süreç olduğunu da gösterir. Böylece tarihsel sürekliliği ve değişimin ritmini birarada anlamamızı sağlar.

*Bu metin, “Kentsel Arkeoloji Üzerine Düşünceler: Türkiye’de Politika ve Uygulamanın Katmanları” başlıklı konuşmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bir versiyonudur. Konuşma, yazarın Frameworks for Urban Archaeology in Türkiye: From Excavations to Negotiation: Layers of Policy, Practice, and Conflict (2025) başlıklı çalışmasından hareketle hazırlanmış ve 21 Eylül 2025’te “İstanbul Katmanları: Kent Arkeolojisi ve Maltepe Sempozyumu” kapsamında sunulmuştur.

Bu kavram, farklı kent disiplinleri için hem kavramsal hem de analitik çerçevelerin oluşmasına kaynak oluşturmaktadır. Örneğin Massey’in, “jeolojik katmanlar” benzetmesine dayanan kentsel ve ekonomik analizinde, kentlerin ekonomik coğrafyası ardışık ekonomik dönemlerin üst üste biriken mekânsal etkilerini taşır (Massey, 1995).

Kent disiplinleri bir bütün olarak ele alındığında ise çok katmanlılık, kentsel peyzajın bileşenlerinin—yapılı çevre, kültürel pratikler, altyapı, çeşitlilik ve kimlik, topografya, toplumsal değerler, ekonomik süreçler, jeomorfoloji ve hidroloji gibi—bir aradalığı üzerinden görünür olmaktadır (UNESCO. 2013). Bu geniş çerçeve kentsel sistemlerin çok boyutlu yapısını da çok katmanlılığın kapsamına dahil eder.

Bu çok disiplinli çerçeve içerisinde kent arkeolojisi açısından çok katmanlılık; bir kentin ardışık kültür ve dönemlerin bıraktığı fiziksel, mekânsal ve kültürel izlerin yan yana veya üst üste birikmesiyle oluşan tarihsel derinlik ve bütünlüktür (Bilgin Altınöz, 2025, s. 9). Özetle, çok katmanlılık meselesi, tüm bu yaklaşımların da ortaya koyduğu üzere, temelde zaman–mekân ilişkisinden doğan bir olgudur.

Çok Katmanlılık ve Kent Arkeolojisi

Kent arkeolojisi; kırsal alanlardaki arkeolojik yerleşimleri ele alan kazı ve yüzey araştırmalarından farklı olarak yaşayan kentlerdeki arkeolojik birikimi güncel kentsel dinamiklerin yarattığı ortam içerisinde incelemeye çalıştığını söyleyebiliriz. Kent arkeolojisinin kapsamı, çoğu zaman kentsel yapılı çevrenin altında kalan eski katmanlarının, kalıntılarının kazılarak açığa çıkarılması, belgelenmesi ve yorumlanması ile sınırlı kabul edilebilir. Ancak, yer altındaki bu katmanlar, yer üstündeki tarihi kentsel çevreden ve de güncel kentsel çevrenin bütününden bağımsız değildir; aksine, tüm bu öğeler bir bütün olarak bir kentin tarihsel gelişimini, mekânsal dönüşümlerini, kültürel süreklilikleri ve kırılmaları anlamamızı sağlayan çok katmanlı bir kentsel peyzajın parçalarıdır (Bouwmeester, 2025, s.16).

Dolayısıyla bir kentsel çevrenin arkeolojik katmanlarının incelenmesi, kentin evriminin arkeolojik bir okumasını mümkün kılar. Ancak yaşayan kent dokusu içinde açığa çıkan bu katmanlar, günümüzün kentsel dinamiklerinin ve sosyo-mekânsal yapısının bir parçası hâline gelir; kentsel krizlerin baskılarıyla karşı karşıya gelir. Arkeolojik katmanlara bu karmaşık bağlamda odaklanması, kent arkeolojisinin yalnızca ‘kentin içindeki kazılar’ olarak tanımlanan dar çerçevelerin ötesine geçerek; arkeolojik katmanların kentle ilişkilerinin

keşfedildiği, yorumlandığı, görünür kılındığı, korunmaya çalışıldığı ve kente yeniden dahil edildiği, çok katmanlılığı ortak bir kavramsal zemin olarak ele alan disiplinlerarası bir buluşma alanına dönüştüğünü gösterir. Bu çok disiplinli yapı, arkeoloji ile eşgüdüm içinde; mimarlık, planlama, kentsel tasarımın yanı sıra hukuk, sosyoloji ve güncel sanat gibi farklı bilgi alanlarının, kentin arkeolojik katmanlarına kendi yöntem ve perspektifleriyle yaklaşmasına olanak tanır. Kentsel müdahalelerin yarattığı tehdit ve riskler karşısında kent hareketlerinin savunuculuğu ile güncel kentsel politika tartışmalarının da önemli bir bileşeni olabilmektedir.

Tanımlamaya çalıştığımız bu çerçeveye, kent arkeolojisine dair ideal anlayışımızı yansıtmaktadır. Bu geniş çerçevenin nasıl şekillendiği ise, kentsel müdahaleler ile kentin arkeolojik katmanları arasındaki çakışmaların tarihsel seyrine bakılarak özetlenebilir. Kent arkeolojisine ilişkin en erken örneklerden biri, 19. yüzyılın sonlarında Oslo’nun Ortaçağ yerleşimine dair buluntuları kayda geçiren demiryolu mühendisleri tarafından ortaya konmuştur (Bouwmeester, 2025, s.18).

Bu dönemde İstanbul’da da kent içindeki arkeolojik katmanlarla karşılaşmalar benzer şekilde altyapı müdahaleleri ile gündeme gelmiş; özellikle Tarihi Yarımada’nın güneyinden geçen Yedikule–Sirkeci demiryolu hattının 1869 yılındaki inşası sırasında yoğunlaşmıştır. Bu süreçte Boukoleon Sarayı’nın önemli bir bölümü dâhil olmak üzere çok sayıda kültür varlığı yıkılmış, buna karşın söz konusu yıkım ve hafriyat ortamında farklı dönemlere ait çok sayıda arkeolojik buluntu da açığa çıkmıştır. Bunu izleyen dönemde, 1883 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi’nin inşası, 20. yüzyıl başında Topkapı Sarayı hasbahçesinin günümüzdeki Gülhane Parkı’na dönüştürülmesi ve İshakpaşa Yangını sonrasında Sultanahmet çevresinde Büyük Saray’a ait katmanların ortaya çıkması, kentsel müdahaleler ile arkeolojik mirasın karşılaşmasının önemli örnekleri arasında sayılabilir (Başgelen, 2025). Bu kentsel hafriyat ortamında yaşanan tahribat, yok edilen katmanların ardından açığa çıkan keşifler aracılığıyla, aynı zamanda arkeolojik sondaj ve araştırma kazılarını da tetiklemiştir. Dolayısıyla, 19. yüzyılın sonlarından itibaren İstanbul’un da kent içi arkeolojinin erken örneklerinin gözlemlendiği bir bağlam sunduğu söylenebilir. Bu bağlamda, İstanbul’daki arkeolojik kazıların tarihsel seyri, Katman Katman Dile Gelen Tarih: Arkeolojik Kazılar başlıklı derleme çalışmada izlenebilir. (Yılmaz, Asal & Aytaş, 2024).

Bu tür karşılaşmalar, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında yalnızca İstanbul’a özgü olmayıp, Avrupa’nın farklı kentlerinde de benzer kentsel dönüşüm süreçleriyle eş zamanlı olarak gündeme geldiğini izleyebiliyoruz; ancak bazı örneklerde bu durum, daha sistematik yaklaşımların gelişmesine de zemin hazırlamıştır. Kent merkezindeki inşaat faaliyetleri sırasında açığa çıkan Ortaçağ katmanlarını kurtartmak için 1932’de başlatılan Novgorod kazıları önemli erken dönem kent arkeolojisi deneyimleri arasında kabul edilir (Yanin, Khoroshev & Brisbane, 2007.’den aktaran Bouwmeester, 2025, s.18). Suya doymun toprak yapısı sayesinde organik materyallerin korunduğu için ahşap yapı kalıntıları, huş ağacı kabuğuna yazılmış mektuplar gibi pek çok önemli buluntu ile Ortaçağ Rusyası’nın yerleşim sistemi ve günlük yaşantısı hakkında önemli veriler tespit edilmiştir (Artsihovskiy, 1993).

II. Dünya savaşı öncesi kent içi arkeoloji pratiklerine rağmen, kent arkeolojisi disiplini için en önemli gelişim dönemi savaş sırasında bombardımanlarla meydana gelen yıkımlar sonrasında yaşanmıştır. 1940’lı yıllarda kent arkeolojisi, büyük ölçüde savaş sonrası ortaya çıkan yıkımların açığa çıkardığı katmanların, yeni imar hareketleri için kurtarma kazıları ile belgelenmesine odaklanan; bir müdahale pratiği olarak şekillenmiş ve resmî koruma uygulamaları ile yeterince bütünleşememiş, ancak kazı sonuçlarının etkisiyle kentlerin tarihine olan ilgi artmıştır. Bu dönemde kentlerdeki yeniden yapılanma sürecinin savaştan daha fazla yıkıcı etkisi olduğuna dikkat çekilir. (Herbert, Sarfatij-Piera & Melli, 1999, s. 13–29.)

1960’lı yıllardan itibaren Venedik Tüzüğü’nün etkisiyle korumanın kapsamını anıt ölçeğinden tarihi çevre ölçeğine çıkaran bütünleşik koruma yaklaşımlarının etkisini göstermeye başlamış, bu yaklaşımlar kurumsallaşması 1970’lerde ve özellikle Avrupa Mimari Miras yılı (1975) etkisiyle ivme kazanmıştır. Kent arkeolojisinin de bu süreçte şehir planlama çalışmalarına etkisi artmış, yapılaşmaya açılacak alanlardaki arkeolojik potansiyelin değerlendirilmesi ve bu alanlarda arkeolojik kazılarla denetim sağlanması yaygınlaşmıştır. Ayrıca, zamanla kentlerin arkeolojik katmanlarının sunumu yönelik kentsel tasarım yaklaşımları

gelişmiş; bu arkeolojik alanları kent yaşamıyla bütünleştirmeyi amaçlayan yerinde koruma ve sergileme, müzeleştirme çalışmaları ortaya çıkmıştır.

2000’li yıllarla birlikte coğrafi bilgi sistemleri, veri temelli karar destek sistemleri, artan disiplinlerarası işbirlikleri ve alan yönetim planları gibi araçlarla katılımcı koruma yaklaşımları ile şekillenmeye başlamıştır(Altınöz, 2011). Bununla eş zamanlı olarak, kentsel gelişme ve altyapı projelerinin ivme kazanması arkeolojik katmanlarla karşılaşmaları artırmış; bu durum söz konusu projelerde yer alan farklı aktörler arasında daha güçlü bir eşgüdümü zorunlu kılmıştır. Avrupa İyi Uygulama Kodu “Arkeoloji ve Kent Projesi” (COE, 2000) gibi rehberler de kentlerde arkeolojik çalışmaların yürütülmesinde kamu yetkilileri, plancılar, mimarlar, müteahhitler ve arkeologlar arasında diyalog, işbirliği ve koordinasyonun temel kriterlerini belirlemiştir.

Küresel ölçekte kent arkeolojisinin tarihsel seyrinde gözlenen bu disiplinler genişleme eğiliminin, politika ve uygulama düzeyinde nasıl karşılık bulacağı önemli bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunsalı Türkiye bağlamında; yasal çerçeve, mekânsal planlama ve tasarım süreçleri ile arkeolojik uygulamalar açısından ele alarak tartışacağız.

Kent Arkeolojisi ve Yasal Düzenlemeler

Türkiye’de arkeolojik mirasın mekânsal (yer, sınır, koruma derecesi ve plan kararları düzeyinde) olarak korunması, öncelikli olarak arkeolojik sit alanları üzerinden tanımlanmakta ve bu alanlar koruma derecelerine göre sınıflandırılmaktadır. 1. derece arkeolojik sit alanları, bilimsel kazılar dışında hiçbir müdahaleye izin verilmeyen ve olduğu gibi korunması gereken alanlar olarak tanımlanır. 2. derece arkeolojik sit alanlarında mevcut yapılar korunmakta; belirli koşullar altında onarım ve iyileştirme çalışmaları yapılabilmektedir. 3. derece arkeolojik sit alanlarında ise plan kararları doğrultusunda yeni düzenlemelere izin verilebilmektedir(KTB. 1999). Bu arkeolojik miras odaklı derecelendirme sisteminin kent içi alanlardaki karşılığı yasal çerçevede kent arkeolojisine konu olan alanlara işaret etmektedir.

Özellikle kent içindeki üçüncü derece arkeolojik sit alanlarında inşai faaliyetler sonucunda, Müze denetiminde yürütülen arkeolojik kazılar, Türkiye’deki kent arkeolojisi uygulamalarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ancak, ek olarak, İstanbul Tarihi Yarımada gibi “kentsel sit alanı” olarak tanımlanan bölgeler de Koruma Bölge Kurulları ve plan kararları ile yoğun arkeolojik buluntu potansiyeli gereği kent arkeolojisinin konusu ve kazıların başlıca sahaları olabilmektedir.

Öte yandan, Türkiye’de kent arkeolojisine özgü bir yasal tanım olarak “kentsel arkeolojik sit alanı” 1993 yılından itibaren mevzuatta yer almaktadır. 2005 tarihli 702 sayılı İlke Kararı ardından, 2025 tarihli 3705 sayılı güncel İlke Kararı ile arkeolojik siteleri, korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarını ve korunması gerekli kentsel dokuları birlikte içeren, bütünlük gösteren ve özel planlama gerektiren alanlar kentsel arkeolojik sit alanları olarak tanımlanmıştır (KTB., 2005, 2025). Ancak burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus, bu tanımın hâlâ esas olarak yüzeyde görülebilen tarihi kent dokusunun varlığını ön koşul olarak kabul ediyor oluşudur. Bu yanılsama ile kent arkeolojisinin mekânsal boyutu hem yüzeyde tarihsel doku içeren hem de toprak altında arkeolojik katmanlar içeren alanlar üzerinden tanımlanmaktadır. Oysa, tarihi kentsel doku içinde ya da kent merkezinde bulunmayan ancak kent makroformunun gelişimi, kentsel saçaklanma gibi süreçler sonucunda zamanla kentsel 9yapılaşmış alanlar içinde kalan arkeolojik alanlar da kent arkeolojisinin çalışma alanına girmektedir. Çünkü bu alanlarda, tıpkı tarihi kent merkezlerinin altında yer alan arkeolojik katmanlarda olduğu gibi, güncel kentsel dinamikler arkeolojik pratiği dönüştüren başat faktörlerdir.

Kentsel Arkeolojik sit alanlarında planlama yapılmaksızın yapılaşmaya izin verilmez; yalnızca istisnai durumlar tanımlanmış, zorunlu kamu altyapı uygulamalarının ise Kurul izniyle yapılabileceği hükme bağlanmıştır. Zemin müdahalelerinin müze ya da kazı başkanlığı denetiminde yürütülmesi esastır. Yeni işlevler ve yapılara ancak mevcut dokuya uyum sağlamaları koşuluyla izin verilirken, planlama çalışmalarında arkeolojik varlıkların sergilenmesine dönük düzenlemelerin geliştirilmesi teşvik

edilmektedir. Belgelerle kanıtlanan eski yapıların Kurul onayıyla ihyası mümkün olup, tescilli yapıların restore edilerek kullanılması, tescilsiz fakat dokuya uyumlu yapıların ise uygun belge ve projeye onarılması mümkündür (KTB. 2025).

Özetle, kentsel arkeolojik sit tanımı bir bütün olarak kentlerin arkeolojik katmanlarına değil, tarihi kentsel dokular altındaki arkeolojik kalıntılara odaklanan bir düzenlemeyi tarif etmektedir. Yasal tanımlar açısından mevcut haliyle kent arkeolojisi dar ve sınırlı bir çerçevede bir sit statüsü olarak ele alınmakta, kazı ve belgeleme odaklı eylemlerle ilişkilendirilmektedir. Bu açıdan kent arkeolojisinin küresel düzeydeki kavramsal dönüşümü henüz yasal çerçeveye yeterince yansıtılmadığını söyleyebiliriz.

Diğer yandan, sit alanlarına ilişkin mevcut normatif çerçevenin de, zaman zaman ekonomi-politik önceliklerin etkisiyle, farklı yasa ve yönetmeliklerle zayıflatıldığı ve koruma koşullarının esnetildiği not edilmelidir (Ozar, 2016).

Arkeolojik mirasın kent içi müdahaleler sırasında ortaya çıkması durumunda önemli olan bir diğer düzenleme 2012 tarihli 37 sayılı İlke Kararı, farklı mülkiyet türlerinde açığa çıkan arkeolojik varlıkların korunması ve yapılaşma koşulları ile ilgili temel koşulları tanımlar (KTB., 2012). “Kentleşme hızının giderek ivme kazanmasının; insan ihtiyaçlarına uygun fiziki mekânların çeşitlenerek artmasına ve yeni alt yapı çalışmalarına yol açtığı, başta büyük kentlerimiz olmak üzere tüm eski kentlerin çekirdek yapılarının bozulup dönüşmekte olduğu, bu kentlerde mevcut alt yapının yetersiz kaldığı ve yeni ihtiyaçların bunlara eklenmesiyle (fiber optik kablo kanalları, doğalgaz iletim hatları, elektrik, su, telefon hatları, metro tünelleri vb.) modern yerleşmelerde, kent içinde sürekli altyapı için hafriyatlar yapıldığı ve altyapı çalışmalarlarıyla kültür varlıklarına daha sık rastlanması” üzerine oluşturulan bu karara göre, özel mülkiyette bulunan kültür varlıklarında öncelik kamuya devirdir; devir mümkün değilse bilimsel kazı, koruma ve yerinde teşhir giderleri mülk sahibi tarafından karşılanır. Mülk sahibinin yapacağı uygulamalar ise Bakanlık izni ve Kurul onayıyla, kültür varlıklarına zarar vermemek koşuluyla kabul edilir ve proje öncesinde plan tadilatı zorunludur. Bu ilke kararının kentsel dönüşüm baskısı altındaki arkeolojik mirası için

bütünleşik koruma lehine nasıl uygulanacağı ise, bulguların ve projelerin niteliğine göre değişebilen bir risk alanı oluşturmaktadır.

Ulusal mevzuattaki bu düzenlemelerin yanı sıra, Türkiye Cumhuriyeti’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler de arkeolojik mirasın korunmasına ilişkin ilkesel çerçeveyi belirlemektedir. Bu kapsamda özellikle Avrupa Arkeolojik Mirasının Korunmasına İlişkin Sözleşme (Valetta / Malta Sözleşmesi, 1992), arkeolojik mirasın planlama süreçlerine erken aşamada entegre edilmesini, önleyici arkeoloji uygulamalarını ve kalkınma projeleriyle koruma hedefleri arasında denge kurulmasını öngörmektedir.

Kent Arkeolojisi ve Mekânsal Planlama

Kentlerin arkeolojik mirasına ilişkin olarak özetlenen yasal çerçeve ile tanım ve statüler, bu düzenlemelerin kentsel planlama araçlarıyla nasıl ilişkilendirileceği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Arkeolojik verinin mekânsal planlamaya altlık oluşturacak biçimde kullanılması, arkeolojik mirasın planlamanın tüm ölçeklerinde mekânsal strateji ve karar süreçlerini yönlendirebilmesi için kritik bir koşuldur.

Güncel planlama yaklaşımları planlamayı giderek daha stratejik, iletişimsel, çok aktörlü ve katılımcı bir süreç olarak ele almaktadır. Türkiye’de mevcut planlama sistemi yukarıdan aşağı bir hiyerarşi içinde işler ve bu yapı olağan koşullarda üst ölçek planların alt ölçek planlara yön vermesini öngörür. Mevcut planlama sistematığının temel basamakları Cumhurbaşkanlığı yetkisindeki Ulusal Kalkınma Planı, Çevre ve Şehircilik bakanlığı yetkisinde Mekânsal Strateji Planı (Ulusal/Bölgesel), Kalkınma Ajansları yetkisinde Bölge Planı - Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı veya yetki devri yapılmış Büyükşehir Belediyeleri sorumluluğunda Çevre Düzeni Planları, Büyükşehir Belediyeleri yetkisinde Nazım İmar Planları ve ilçe belediyeleri yetkisinde Uygulama İmar Planları olarak özetlenebilir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2014). Nazım ve Uygulama İmar Planları, sit alanlarında “koruma amaçlı” planlarla yürütülmektedir (KTB. 2005).

Bu sistem içerisinde üst ölçek planlar kültürel miras politikalarına ilişkin genel yaklaşımları tanımlasa da, kent arkeolojisine özgü politika ve stratejilere yer vermemektedir. Örneğin ulusal kalkınma planlarında kültürel miras, restorasyon, envanter ve kültür-turizm başlıkları genel çerçevede ele alınmakla birlikte; “kent arkeolojisi”ni ayrı bir politika alanı olarak konumlandıran herhangi bir stratejik hedef, araç ya da yönetsel mekanizma bulunmamaktadır. Bu durum, kent arkeolojisi bağlamında ulusal ölçekte geliştirilebilecek yasal ve yönetsel çerçevenin güçlendirilmesi, kapasite artırımı, yerel ve merkezi yönetim birimleri arasındaki koordinasyonun düzenlenmesi gibi potansiyel çözümlere yönelik politika alanlarında belirgin bir boşluk yaratmaktadır.

Çevre Düzeni Planları içerisinde ise kent arkeolojisi daha çok kültür mirası envanteri ve analizleri ve ilişkili koruma kararları ile dolaylı olarak karşımıza çıkar. Oysa, bu planlar aslında kent arkeolojisinin kentsel makroform ve dinamiklerle ilişkisini açıklayabilecek ve stratejiler geliştirebilecek bir mekânsal stratejik çerçeve geliştirme potansiyeline sahip araçlardır. Konvansiyonel planlamada arkeolojik mirası çoğunlukla pasif bir veri katmanı olarak gören pratiklere karşın, güncel mekânsal strateji ve eylem planları, bütünleşik ve çok aktörlü yapılarıyla kent arkeolojisini bağımsız bir kentsel politika alanı olarak ele alma potansiyeline sahiptir.

Üst ölçek bir eylem planı düzeyinde konumlandırılan, ancak küreselden - semte çok ölçekli bir yaklaşımla kurgulanan İstanbul Vizyon 2050 Eylem Planı bu sorunsala ve potansiyele İstanbul odağında yer vermiştir. İBB İstanbul Planlama Ajansı tarafından hazırlanan bu Eylem Planı’nda İstanbul’u metropolitan alanıyla ve sınır ötesi bağlarıyla bir bütün olarak “İstanbul Mirası” kabul eden İstanbul Mirası tanımı çerçevesinde İstanbul Mirası Ağı, stratejik eylem çerçevesi aracılığıyla mekânsal bir ağın oluşturulmasına odaklanmaktadır (İPA., 2025).

Bu yaklaşım, İstanbul’un miras alanlarını birbirinden kopuk mekânsal birimler olarak değil, bütünleşik bir bütünleşik bir mekânsal sistemin bileşenleri bileşenleri olarak değerlendirmeyi; sit alanları ile çevreleri

arasındaki kopuklukları ve habitat bölünmeleri gibi parçalanmaları gidererek mekânsal ve ekolojik bağlantıları yeniden kurmayı ve onarmayı amaçlamaktadır.

Bu çerçevede İstanbul Mirası Ağı’nın arkeolojik bağlamda çok katmanlılığı, Metropol Arkeolojisi Programı kapsamında ele alınmaktadır. Program, İstanbul’un doğal çevre, kırsal alanlar ve kentsel yapılaşmış alanlar gibi farklı karakterlerdeki mekânlarında karşılaşılan arkeolojik katmanların, İstanbul metropoliten ölçeğinden başlayarak kentsel planlamanın tüm ölçeklerinde daha güçlü biçimde temsil edilmesini; bu doğrultuda metropoliten ölçekte kentsel ve kırsal arkeoloji arasında bağlantılar kurulmasını hedeflemektedir. Bu hedefler doğrultusunda program, kurumsal kapasite güçlendirme, veri yönetimi, koordinasyon, mekânsal ve peyzaj projeleri, kentsel tasarım, katılım ve izleme araçlarına odaklanan bir dizi eylem tanımlamaktadır. Söz konusu eylemler aynı zamanda yerel yönetimlerin arkeolojik miras alanındaki yetkinliklerini ve müdahale kapasitelerini artırmayı hedeflemektedir (İPA., 2025).

Sonuç olarak “kent arkeolojisi”, yalnızca kazı ve koruma yetkileri çerçevesinde ele alınabilecek bir uzmanlık alanı değil; kentsel koruma, planlama ve tasarım süreçleriyle doğrudan ilişkili, yerel yönetimlerin aktif biçimde dahil olduğu bir kentsel politika alanı olarak değerlendirilmelidir. İstanbul Vizyon 2050’nin “İstanbul Mirası” yaklaşımı ile, gelecek Çevre Düzeni Planı için bütünleşik ve yönlendirici bir çerçeve sunduğu düşünüldüğünde, bu yaklaşımın İstanbul’un planlama deneyimine nasıl yansıtacağı, önemli bir kentsel politika izleme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan, mekânsal çözünürlüğün ve buna bağlı detay seviyesinin arttığı alt ölçekli planlarda — özellikle arkeolojik sit alanları bulunan kentsel yapıları çevrelere yönelik planlama süreçlerinde — çok katmanlılık olgusunun fiziki karşılıklarını daha doğrudan izlemek mümkündür. Bu kapsamda, hazırlama yetkisi yerel yönetimlerde, onama ve denetim yetkisi ilgili Bakanlıklarda olan Koruma Amaçlı İmar Planları (KAİP) önemli

bir araç olarak öne çıkar. KAİP’lerin hazırlanmasına dair yönetmelik, planların şehir plancıları tarafından hazırlanmasını şart koşarken, planlama ekibine sit alanının niteliğine göre arkeolog, sanat tarihçisi, mimar, peyzaj mimarı gibi farklı uzmanlık alanlarından kişilerin dahil edilmesini de zorunlu kılmaktadır. Bu yönüyle yönetmelik, KAİP’ler için disiplinlerarası bir çalışma ortamı tanımlayarak, çok katmanlı kentsel alanların kent arkeolojisi perspektifiyle ele alınabilmesi için önemli bir kurumsal olanak sunmaktadır.

Ancak uygulamada bu potansiyelin çoğu zaman yeterince değerlendirilmediği görülmektedir. Disiplinlerarası çalışma ortamı çoğunlukla yalnızca formal bir imza süreciyle sınırlı kalmakta; arkeoloji, tarih ve sanat tarihi gibi alanlarda yürütülen çalışmaların, plan kararlarını yönlendirecek nitelikte bir altlık oluşturması sağlanmamaktadır. KAİP’lerin içeriklerinde bu alanlardan gelen veriler, genellikle bütünlüklü bir yaklaşımla entegre edilememektedir. Bu durum, planlama süreçlerinin çoğu zaman kent arkeolojisinin ihtiyaç duyduğu detaylı arkeolojik bilgi üretiminden ve uzmanlar arası gerçek bir diyalogdan yoksun ilerlemesine neden olmaktadır.

Farklı ölçeklerdeki bu mekansal planların bütünlüğü içerisinde kent arkeolojisinin özetlediğimiz konumu, planlama sürecinde gerçekleştirilen “plan değişiklikleri” üzerinden de değerlendirilmelidir. Bu tür müdahaleler, plan bütünlüğünü ve planın dayandığı kentsel politika ve ilkesel yaklaşımları zayıflatabilmekte; plan tadilatlarına gerekecek olan sektörel öncelikler ile yatırım ve yapılaşma baskılarının, arkeolojik alanları ele alan parçalı kararlar yoluyla, arkeolojik katmanların mekânsal sürekliliğini aşındıran ve koruma önceliğini arka plana iten bir anlam taşıyabileceği görülmektedir.

Bunun üst ölçek planlama açısından bir örneği, kamuoyunda “Kanal İstanbul” olarak bilinen proje kapsamında gündeme gelen kararlar ve bunlara bağlı plan değişiklikleridir. “Çevre Düzeni Planı Değişikliği” ve bu değişikliğin yasal dayanağı olarak gösterilen “rezerv yapı alanı” ilanı İstanbul’un su havzaları ve doğal alanlarının korunmasına ilişkin

çevre düzeni planında ortaya konan temel ilke ve normları aşındıran büyük ölçekli bir proje yaklaşımını görünür kılmıştır. Bu kararlar, aynı zamanda, önemli yoğun kentsel yapılaşma alanları dışında yer alsalar dahi güçlü kentsel gelişme baskıları altındaki arkeolojik alanların, planlama süreçleri aracılığıyla nasıl yeniden tanımlandığını göstermesi bakımından, kent arkeolojisi açısından önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Bu bağlamda, Küçükçekmece Lagünü ile Karadeniz arasında inşa edilmesi öngörülen kanalın çevresinde bir “Yenişehir” oluşturulmasına yönelik rezerv yapı alanı içerisinde arkeolojik sit alanları bulunduğu ve korunan alanlar ile çakıştığı görülmektedir. Söz konusu arkeolojik alanların plan değişiklikleri kapsamında içeriği yeterince tanımlanmamış “arkeolojik park” gibi kullanımlarla yeniden ele alınmasının ise, arkeolojik katmanları coğrafi bağlamıyla bütünlük içinde koruma, bilimsel araştırma öncelikleri ve uzun erimli alan yönetimi açısından çeşitli risk ve tehditler barındırdığı görülmektedir. Bu anlamda, kanal projesinin Çevresel Etki Değerlendirmesi süreci içerisinde arkeolojik miras odağında hazırlandığı ifade edilen Kültürel Miras Etki Değerlendirmesi’nin de, kapsam, yöntem ve bağlayıcılık açısından yeterli bir koruma çerçevesi sunmadığı değerlendirilmektedir (Ozar & Dinçer, 2022).

Planlama pratiği içerisindeki kent arkeolojisini ele alabileceğimiz bir diğer önemli araç ise alan yönetimi planlarıdır. Yönetim planlarına ilişkin koruma planlaması literatüründe farklı ifadeler dile getirilmiş olsa da, esasen bu tanımların ortaklaştığı nokta koruma alanlarına dair hedefleri ortaya koyan ve periyodik olarak revize edilmesi gereken planlar olduğu gerçeğidir (Gülersoy & Ayrancı, 2011). Konuyla ilgili uluslararası rehberler ve tüzüklere göre alan yönetimi planlarının genel bir değerlendirmesini ile korunan alanların, kullanımı, izlenmesi ve geliştirilmesine ilişkin tüm karar ve uygulamaları yönlendiren; paydaş katılımını, kurumlar arası eşgüdümü, tehdit analizlerini, vizyon ve politika oluşturmayı, eylem programlarını ve denetim–güncelleme süreçlerini kapsayan stratejik planlardır.

Türkiye’de özellikle Dünya Miras Alanları için hazırlanan alan yönetim planları aralarında Çatalhöyük, Aphrodisias Antik Kenti, Ani Arkeolojik Alanı, Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı, Efes, İstanbul Tarihi Yarımada, Küçükyalı Arkeopark Alanı gibi arkeolojik değerleri öne çıkan farklı karakterlerde alanlar yer almaktadır(KVMGM). Küçükyalı Arkeopark Alanı bu yönetim planı ile Türkiye’de kent arkeolojisinde yönetim planlarının rolü açısından da önemli bir deneyim ortaya koymuş, kent arkeolojisinin planlama - arkeoloji ilişkisine somut bir örnek üretmiştir.

2015 yılında tamamlanan ilk yönetim planının ardından, 2019 yılında güncelleme çalışması yapılmıştır (KTB, 2015, 2019). Bu noktada yönetim planlarının belli sürelerle güncellemesinin planın güncel ihtiyaçlara yanıt verebilmesini sağlamak açısından önemi ve ilgili yönetmeliklerin bu güncelleme süresini 5 yıl olarak tanımladığı göz önüne alındığında 2024 yılı itibariyle yeni bir güncelleme gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu güncelleme ihtiyacı yönetim planı çerçevesinde alanın sorunlarının, bu sorunlara yönelik hedeflerin, aktörlerin sorumluluklarının takibi ve yeniden değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Bu planın üretilmesi, Türkiye’de UNESCO Dünya Mirası Listesi’nde yer almayan bir alan için hazırlanmış ender alan yönetim planı girişimlerinden biri olması bakımından dikkat çekicidir. Planın bir diğer önemli özelliği ise üretim sürecine ilişkindir.

2014 yılında Küçükyalı Arkeopark ekibi (Koç Üniversitesi) ile Europa Nostra – Bizim Avrupa Derneği (Europa Nostra Türkiye) arasında imzalanan ortaklık beyannamesi; Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Koç Üniversitesi arasında yürürlükte olan protokol çerçevesinde tanımlanan yetkiler doğrultusunda ve İSTKA tarafından kabul edilerek desteklenen bir proje kapsamında hayata geçirilmiştir (KTB, 2015, 2019).

Planın üretim süreci, akademi ve sivil toplumun disiplinlerarası uzmanlıklarına dayanan bir ortaklık modeli üzerine kurulmuş; bu yönüyle

Türkiye’de alan yönetimi uygulamaları ve birlikte üretim pratikleri açısından önemli ve örnekleyici bir deneyim ortaya koymuştur. Özetle kent arkeolojisinin Türkiye’de planlama sistemine dahil olmasını; üst ölçek planlarda kent arkeolojisini kapsayan politika ve stratejik önerilerle güçlendirilmesi, arkeolojik veri üretiminin her ölçekte planlama süreçlerine entegre edilmesi ve disiplinlerarası diyalog ile birlikte üretme pratiğinin kurumsal olarak desteklendiği bir çalışma ortamının oluşturulması gerektiğini söyleyebiliriz.

Kent Arkeolojisi ve Mekânsal Tasarım

Kent arkeolojisi için planlama ölçeklerinde stratejik kararlar üretmenin ya da kentsel alanlarda arkeolojik kazı yürütmenin zorluklarının ötesinde; arkeolojik katmanların mekânın biçimlenişini doğrudan etkileyen kentsel tasarım ve mimarlık pratikleri yoluyla kent yaşantısına entegre edilmesi de önemli bir sorunsaldır. Bu sorunsal Marmaray Projesi’nde yürütülen kapsamlı kazılar üzerinden somut biçimde izlenebilir.

Marmaray Metro Projesi kapsamında yürütülen kazılar, Türkiye’de bugüne dek gerçekleştirilen en kapsamlı kent arkeolojisi çalışmalarından biri olmuştur. Tüp geçiş hattı 2013 yılında hizmete açılan proje kapsamında, İstanbul Arkeoloji Müzeleri denetiminde Yenikapı, Sirkeci, Üsküdar ve Haliç Metro Geçiş Köprüsü’nde arkeolojik kazılar yapılmıştır. Yaklaşık 58.000 m²’lik alanıyla Yenikapı, bu çalışmaların en geniş sahasını oluşturmuştur. (Kızıltan, 2015).

Kazılarda Neolitik, Hellenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait kültür katmanları tespit edilmiş; özellikle Neolitik yerleşim izleri ile Bizans Dönemi’ne ait 35 batık gemi dikkat çekmiştir (Kızıltan, 2015). Yaklaşık on yıl süren kazılar boyunca elde edilen bilgiler çeşitli sergiler ve yayınlarla kamuoyuna aktarılmıştır. Ancak Marmaray’ın faaliyete geçmesi ve kazıların tamamlanması sonrasında bu bulguların kent yaşamına entegre edilmesine yönelik süreçlerin belirgin biçimde yavaşladığı görülmektedir. Marmaray Projesi kapsamında Yenikapı, Sirkeci, Haliç ve Üsküdar’da yürütülen arkeolojik çalışmalar, kentsel

alanlarda kapsamlı kazıların nasıl kritik bulgular üretebildiğini göstermiş olsa da, bu alanların kente yeniden dahil edilmesi sürecinde yapılan müdahalelerin nitelikli bir mekânsal üretime dönüşmesi konusunda önemli sınırlılıklar ortaya çıkmıştır.

Bu çerçevede, İBB tarafından 2012 yılında açılan uluslararası master plan yarışması uygulanmamış; 2020’de düzenlenen Theodosius Limanı Ziyaretçi Merkezi yarışması sonucunda seçilen projenin uygulamasına ise Ağustos 2023’te başlanmıştır (Konkur İstanbul).

Öte yandan proje kapsamındaki diğer kazı alanları aynı reflekslere konu olmamıştır, örneğin Üsküdar kazılarının açığa çıkardığı katmanlar bu alanlarda kazı sonrası oluşturulan kamusal mekân kurgusuna anlamlı biçimde yansıtılmamıştır. Sirkeci doğu şaft kazılarında tespit edilen arkeolojik katmanlar, metro altyapısı ile çakışması nedeniyle yerinde korunamamış; bu nedenle Sarayburnu’ndaki yeşil alana taşınarak arkeolojik park oluşturulmuştur.

Diğer yandan, İstanbul’da pek çok kent arkeolojisi alanı uzun yıllar ihmal edilmiş, koruma projeleri ve uygulamalarına konu edilmemiştir. Örneğin, 1960’larda yapılan kazılarla açığa çıkarılmış olmasına rağmen, çeşitli girişimlere ve arkeolojik park statüsüne karşın çevre düzenlemesi ve koruma odaklı tasarım ihtiyaçları uzun yıllar ihmal edilen Polyeuktos Bazilikası’nda (Saraçhane Arkeolojik Parkı), ancak 2019 yılı sonrasında koruma ve çevre düzenlemesi hedefleri doğrultusunda bir çevre düzenleme projesi uygulaması başlamıştır (İBB & İPA, 2022).

Arkeologlar ve Kent Arkeolojisinin Diğer Aktörleri

Türkiye’de kent arkeolojisi faaliyetleri; arkeolojik katmanların yoğunlaştığı alanlarda yürütülen altyapı projeleri, kentsel dönüşüm uygulamaları ve gayrimenkul yatırımları sırasında, yetkili arkeoloji müzelerinin denetiminde gerçekleştirilen kazılar üzerinden ilerlemektedir. Bu bağlamda kent arkeolojisi, çoğunlukla imar faaliyetleri sırasında ortaya çıkan arkeolojik varlıkların belgelenmesine odaklanan bir denetim mekanizması olarak “kurtarma kazıları” üzerinden yürütülmektedir.

Kentsel arazilerin karmaşık mülkiyet yapısı ve gayrimenkul değeri, arazi kullanım kararları kent içinde kurtarma, temel araştırma vb. denetim ve belgeleme amaçlı kazılar dışında salt bilimsel amaçlı kazılara ayrılmış alanlar açılmasını zorlaştırmakta; bu durum da üniversitelerin kent arkeolojisine yönelik sınırlı ilgisi ve kentsel politikaların arkeolojik araştırmaları yeterince desteklememesiyle birleşerek, uzun soluklu ve planlı arkeolojik çalışmaların gelişmesini ciddi biçimde engellemektedir.

Tablo 1: Kent içi arkeolojik kazı süreci (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Bu çerçevede Tablo 1, kent içi arkeolojik kazıların başlangıcından karar alma süreçlerine kadar uzanan kurumsal işleyişi şematik olarak göstermektedir. Kent içi kazılar genellikle ilgili Koruma Bölge Kurulu’nun, sit alanlarındaki imar faaliyetleri için verdiği “müze denetiminde kazı yapılması” kararıyla başlar. Bu kazıların tüm bilimsel sorumluluğu arkeoloji müzelerine aittir. Bu kapsamda kazı, müze ile imar projesinin yatırımcısı/yüklenicisi arasında yapılan bir protokol doğrultusunda yürütülür; sonuçlar düzenli raporlarla ilgili Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’na iletilir ve Kurul, ortaya çıkan bulgulara göre proje alanına ilişkin kararlar alır. Bu protokoller ile kazının tüm maliyetleri —personel, ekipman, lojistik gibi— müze denetiminde çalışmaları yürüten proje yatırımcısı tarafından üstlenilir; müze ise bilimsel denetim ve kazıyla ilgili karar süreçlerinden sorumlu olur.

Bu kazılarda müze uzmanları görevlendirilir; ancak ihtiyaç duyulması halinde -müzelerin iş yükü ve sınırlı uzman kadrosu nedeniyle çoğunlukla-proje kapsamında geçici istihdamlar sağlanır. Protokoller gereği personel temini yatırımcı, yüklenici ve taşeronları tarafından sağlanır. Böylece kent arkeolojisi alanında önemli bir aktör grubu olan ve “serbest arkeologlar” olarak adlandırılan, müze kadrosunda yer almayan ancak proje bazlı sözleşmelerle çalışan arkeologlar devreye girer. Serbest arkeologlar, projelerde statülerinin belirsizliği, ücret ve çalışma koşullarının projeye göre değişmesi, teknik olarak müzeye ancak finansal olarak yatırımcıya bağlı olmaları nedeniyle hem baskıya açık ve güvencesiz koşullarda çalışmakta hem de fiilen kamunun sorumluluğundaki işleri yürütmelerine rağmen kamu görevlisi statüsü tanınmadığı için ‘muvazaa’ tartışmalarına ve hatta dava süreçlerinin odağında yer almaktadır (Yargıtay, 2020). Bu durum, bilimsel bağımsızlığı zedeleyen ve arkeologların yatırımcı çıkarlarıyla çelişebilecek konularda çalışma koşullarını güçleştiren bir ortam yaratmaktadır.

Koruma Kurulu, Müze, “Serbest arkeologlar”, yatırımcı, proje müellifleri, yerel yönetim aktörleri ile kent içi arkeolojik kazılar çok aktörlü bir yönetim sorunsalına dönüşebilmektedir. Bu çok aktörlü yapı içinde güç dengesizlikleri, aktörlerin beklentilerindeki farklılıklar, yatırım odaklı yaklaşımlar, kentsel yapıyı çevredeki baskılar arkeologları kırılğan konumu sürüklemektedir. Bu bağlamda, Avrupa Konseyi’nin yayınladığı “Kentsel Projede Arkeoloji: İyi Uygulama İlkeleri” (European Code of Good Practice: Archaeology and the Urban Project), bu tür çok aktörlü kentsel gelişim süreçlerinde ilişkilerin düzenlenmesine yönelik önemli bir çerçeve sunmasına rağmen, Türkiye’de bu ilkeler henüz yasal yönetsel çerçeveye ya da uygulamaya entegre edilmemiştir (COE., 2000).

SONUÇ

Sonuç olarak, her ne kadar kent arkeolojisini daha geniş bir çerçevede ele alan düşünceler gelişmekte olsa da, Türkiye’de uygulama düzeyinde kent arkeolojisi ağırlıklı olarak müze denetiminde yürütülen kazılarla gerçekleşmeye devam etmektedir. Müzeler, çeşitli müzecilik faaliyetlerinin yanı sıra bu kapsamlı saha görevini, kurtarma kazılarını da üstlenmektedirler. Bir kültür kurumu olarak müzecilik görevlerinin ve imar faaliyetleri içle ilişkili kazı görevlerinin bir arada yürütülmesi Müzelere çok geniş sorumluluklar yüklemektedir. Bu kapsamda, özellikle İstanbul gibi kazı faaliyetlerinin yoğun olduğu kentlerde, biriken deneyim ve uzmanlık kapasitesini etkin biçimde değerlendirecek özel kazı birimlerinin oluşturulması, önemli bir potansiyel ve gereksinim olarak öne çıkmaktadır.

Diğer yandan Türkiye’de kent arkeolojisinin disiplinlerarası yapısından kaynaklı farklı boyutlarının, kazı süreçleri sonrası aşamaları örneğin yayın çalışmaları, topluma tanıtılması, tespit edilen arkeolojik değerlerin kent yaşamı ve kamusal mekânla ilişkilendirilmesi ile bu amaçlara yönelik katılımcı ve veri temelli karar alma ve tasarım süreçleri çoğu durumda eksik kalmaktadır. Bu durum, arkeolojik bilgi üretimini sınırladığı gibi, arkeolojik mirasın kentsel planlama ve kamusal yaşamla bütünleşmesini de güçleştirmektedir. Buna karşılık, son yıllarda akademide “kent arkeolojisi” kavramına ve bu alanın kent planlama, miras yönetimi ve toplumsal katılım gibi disiplinlerarası boyutlarına yönelik ilgi artmaktadır. Bu eğilim, kentlerin kültürel katmanlarını yalnızca teknik kazı süreçleriyle değil, aynı zamanda sosyal, politik ve mekânsal bağlamlarıyla birlikte değerlendiren bir anlayışın gelişmekte olduğunu göstermektedir. Ancak bu gelişim kentsel politikalar ve uygulamada henüz sınırlı bir etki yaratmaktadır.

Uygulama düzeyinde bakıldığında, kent arkeolojisine planlama ve tasarım gibi disiplinlerin katkılarının hâlen sınırlı kaldığı görülmektedir. Kent arkeolojisinin toplumla kurduğu ilişki, kamusal görünürlüğü ve kentleşme süreçleriyle etkileşimi de zayıf düzeydedir. Bu durumun arka

planında; karar alma süreçlerinde bilimsel ve katılımcı ilkeler yerine çoğu zaman yatırım önceliklerinin belirleyici olması, merkezi ve yerel yönetimler arasında yetki, sorumluluk ve eşgüdüm sorunlarının sürmesi ve kent arkeolojisini hâlâ kent içinde kazı ve belgeleme faaliyetleriyle sınırlı gören ana akım politika yaklaşımları etkili olmaktadır. Buna ek olarak, kent arkeolojisini koruma, planlama, tasarım ve toplumsal boyutlarıyla ele alan yerel yönetim deneyimlerinin de sınırlı kaldığı söylenebilir.

Bu çok aktörlü ve çok katmanlı yönetim ihtiyacına yanıt olarak Tuna (2020), yerel yönetimler bünyesinde kent arkeolojisine ilişkin planlama, tasarım, veri yönetimi ve uygulama süreçlerini bütüncül biçimde koordine edecek; ilgili kurumlar ve aktörler arasında eşgüdümü sağlayacak bir “Kentsel Arkeoloji Yönetim Ofisi” kurulmasını önermektedir. Nitekim İstanbul Planlama Ajansı (İPA) bünyesinde geliştirilen Metropol Arkeolojisi Programı da, benzer sorun ve ihtiyaçlardan hareketle ortaya konmuş stratejik bir eylem çerçevesi olarak değerlendirilebilir.

Kent arkeolojisinin özetlediğimiz çok boyutlu kavramsal dönüşümünü Türkiye bağlamına entegre edebilmenin önemli koşullarından biri, bu dönüşümü izleyen ve besleyen disiplinlerarası bir çalışma ortamının etkin şekilde kurulmasıdır. Bu amaç doğrultusunda, 2018 yılında Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi ve Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi’nin ortaklaşa düzenlediği “Kentsel Arkeoloji Çalıştayı: Arkeolojinin Kente ve Kentliye Katkısı” önemli bir adım olmuştur. Bu girişim kamusal tartışma ortamında kentsel arkeolojiye dair beklentilerin ifadesine ve kolektif hafızanın oluşumuna katkı sunmuştur. Benzer biçimde, Hollanda Araştırmaları Enstitüsü (NIT) Urban Heritage Lab programının “Archaeological Heritage and Livable Cities” başlıklı edisyonu da Türkiye’de kent arkeolojisinin arkeoloji disiplini ötesi boyutlarını açacak tartışmaları kaydetmiştir.

KAYNAKÇA

Artsikhovskiy, A. V. (1933). “Novgorodskie raskopki 1932 g.” Sovetskaya Arkheologiya, 1.

Ayrancı, İ. (2007). Koruma Alanlarının Yönetimi ve Yönetim Planı Sürecinin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Şehir ve Bölge Planlaması Anabilim Dalı, Şehir Planlama Programı, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (Tez Danışmanı Prof.Dr. Nuran Zeren Gülersoy)

Başgelen, N. (2025). Yedikule - Sirkeci Demiryolu Hattı Yapımından Menderes’in “İmar Yıkımlarına” İstanbul Sur İçinde Arkeoloji, Aktüel Arkeoloji 107, s. 86 -107.

Bilgin Altınöz, A. G. (2006). Çok Katmanlı Kentteki Tarihsel Katmanlaşmayı Çözümlemek: Kent Arkeolojisi, Erişim Tarihi: 21.05.2011, <http://www.metropolistanbul.com/public/temamakale.aspx?tmid=&mid=13>.

Bilgin Altınöz, A. G. (2025). Multilayered cities and their challenges. Ed.: F. Gerritsen, A. Cecchetti, A. Arslan, G. Günata, & Ö. Özçakır, Archaeological heritage and liveable cities: Revalorizing the archaeology of Roman Ankara (s. 8–15). Netherlands Institute in Turkey.

Bouwmeester, J. (2025). Changing Perspectives. The Shifting Significance of Urban Archaeology in Society, Ed.: F. Gerritsen, A. Cecchetti, A. Arslan, G. Günata, & Ö. Özçakır, Archaeological heritage and liveable cities: Revalorizing the archaeology of Roman Ankara (s. 16–23). Netherlands Institute in Turkey.

Council of Europe [COE]. (2000). European code of good practice: Archaeology and the urban project. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Herbert, A., Sarfatij-Piera, L., & Melli, P. (1999). Report on the situation of urban archaeology in Europe. Council of Europe Publishing.

Gülersoy, N. Z., & Ayrancı, İ. (2011). Koruma alanlarında yönetim planı. İTÜ Çevre ve Şehircilik Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Kızıltan, Z. (2015) “İstanbul Excavations: The Marmaray and Metro Rail Construction Projects and the Contributions of Archaeological Recovery Excavations to the Urban History of Istanbul”, History of Istanbul from Antiquity to XXI. Century, Ed.: Aydın, M. A., & Yılmaz, C.,

İBB Kültür A.Ş.: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://istanbultarihi.ist/385-istanbul-excavations-the-marmaray-and-metro-rail-construction-projects-and-the-contributions-of-archeological-recovery-excavations-to-the-urban-history-of-istanbul>

Kostof, S. (1991). The city shaped: Urban patterns and meanings through history. Boston, MA: Little, Brown and Company.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı [ÇŞB]. (2014). Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği. <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140614-2.htm>

T.C. KTB Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü [KVMGM]. Ulusal yönetim planları. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-204384/ulusal-yonetim-planlari.html>, erişim tarihi: 01.12.2025.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı [KTB]. (1999). 658 nolu İlke Kararı: Arkeolojik sitler, koruma ve kullanma koşulları. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-298649/658-nolu-ilke-karari-arkeolojik-sitler-koruma-ve-kullanma-kosullari.html>

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı [KTB]. (2005). Koruma Amaçlı İmar Planları Ve Çevre Düzenleme Projelerinin Hazırlanması, Gösterimi, Uygulanması, Denetimi Ve Müelliflerine İlişkin Usul ve Esaslara Ait Yönetmelik. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=9171&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı [KTB]. (2006). 702 nolu İlke Kararı: Kentsel arkeolojik sit alanları koruma ve kullanma koşulları. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://teftis.ktb.gov.tr/yazdir?83B035D31E9DFE34F410727E62447ECB>

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı [KTB]. (2012). Yerleşim alanlarında; mevcut arkeolojik sitlerin veya daha önceden varlığı bilinmeyen ancak yeni yapılanma, alt yapı çalışmaları ya da doğal afetler sonucu ortaya çıkan/ çıkarılan kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesine ilişkin İlke Kararı (37 Nolu İlke Kararı). Teftiş Kurulu Başkanlığı. <https://teftis.ktb.gov.tr/yazdir?71A0CA146077058A3DFCD90DF1341B4A>

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı [KTB], (2015). Küçükyalı Arkeopark Alan Yönetim Planı.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı [KTB], (2019). Küçükyalı Arkeopark Alan Yönetim Planı. <https://s3.ktb.gov.tr/web-icerik-yonetim-sistemi/Eklentiler/74072-F7037EFE567B83216978AF52F1244DFC778D7E26.pdf>

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı [KTB]. (2025). 3705 nolu İlke Kararı:

Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşulları. Teftiş Kurulu Başkanlığı. <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-399468/3705-nolu-ilke-karari-kentsel-arkeolojik-sit-alanlari-koruma-ve-kullanma-kosullari.html>

Konkur İstanbul & İPA. (t.y) Theodosius Limanı Arkeolojik Alanı Mimari Proje Yarışması, <https://konkur.istanbul/theodosius/>

Massey, D. (1995). *Spatial Division of Labor Social Structures and the Geography of Production*, New York, Routledge.

UNESCO (2018). *Tarihi Kentler İçin Yeni Yaşam: Açıklamalı Tarihi Kentsel Peyzaj Yaklaşımı*, Çev.: Kültürel Mirası Koruma Derneği [KMKD].

İstanbul Planlama Ajansı (2024). *İstanbul Vizyon 2050 Eylem Planı*. https://vizyon2050.istanbul/upload/content/VIZYON_EYLEM_PLANI_web_2025516_1454386.pdf

Ozar, Y. (2016). Arkeolojik sit alanlarına ilişkin mevzuatın esnetilmesi: Yapılaşma girişimleri. Ed.: A. Aksoy, S. Ada & F. Özgür, *Kültür politikaları ve yönetimi (KPY) yıllık 2016* (s. 176–181). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

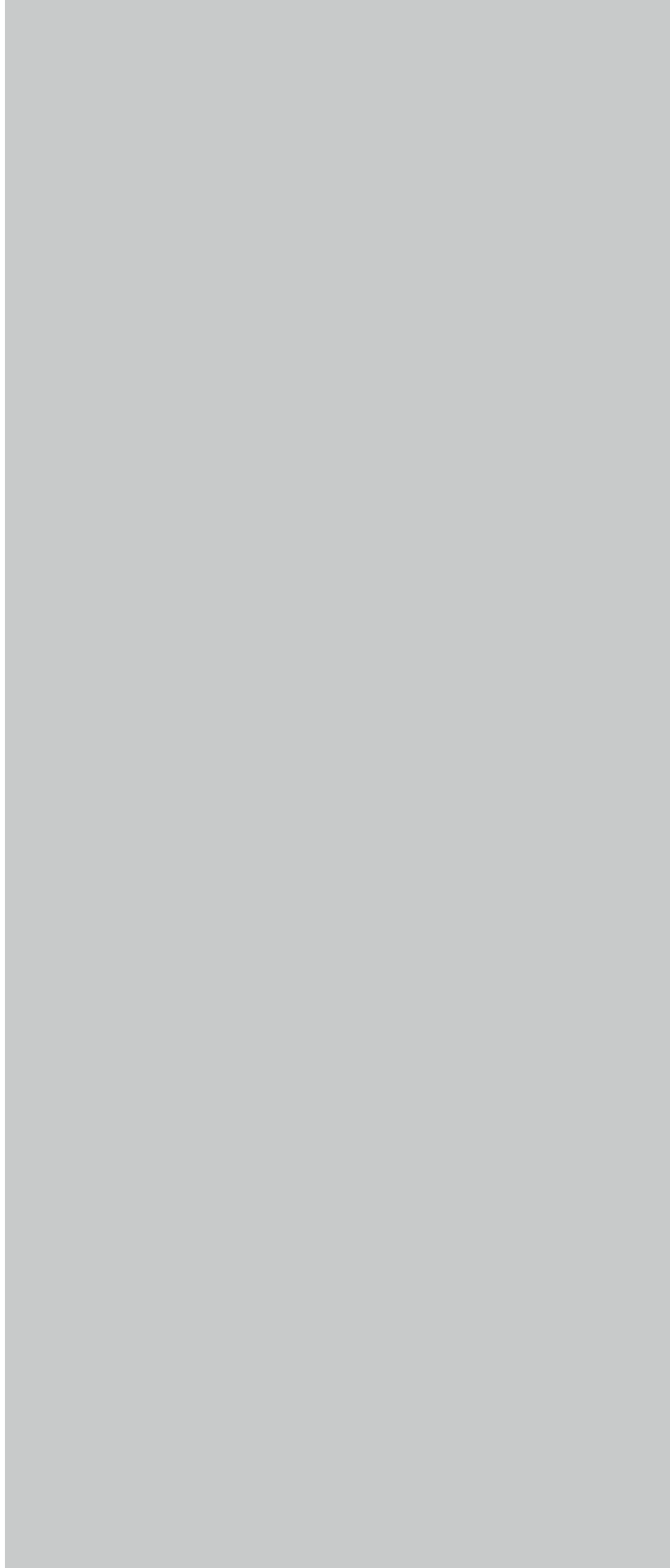
Ozar, Y., & Dinçer, İ. (2022). İstanbul’da kültürel ve doğal mirasa ihanetin temsil mekânı: Otoyol, havalimanı, kanal ile bir şehir kurmak. Ed.: F. Ercan & T. Tezer, *Kanal İstanbul Projesi’ndeki Türkiye*(s. 469 – 494). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Ozar, Y. (2025). *Frameworks for Urban Archaeology in Türkiye: From Excavations to Negotiation: Layers of Policy, Practice, and Conflict*, Ed.: F. Gerritsen, A. Cecchetti, A. Arslan, G. Günata, & Ö. Özçakır, *Archaeological heritage and liveable cities: Revalorizing the archaeology of Roman Ankara* (s. 24–35). Netherlands Institute in Turkey.

Yanin, V.L., Khoroshev, A.S., & Brisbane, M.A. (2007). Novgorod: An introduction. In: M. Brisbane & J. Hather (Eds.), *Wood use in Medieval Novgorod* (s. 1–2). Oxbow.

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi. (2020),. K. 2019/5497, 2020/121 sayılı ilam. <https://www.ictihatlar.com.tr/karardetay-5710-9hukukdairesi-Yargitay-9-Hukuk-Dairesi-2019-5497-Esas-2020-121-Karar-Sayili-Ilami.html>

Yılmaz, C., Asal, R., & Aytar, E. (2024). *Katman katman dile gelen tarih: Arkeolojik kazılar*. Editör: N. Ölçer, *Yüzyılın İstanbul’u (1923–2023)*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, (s. 37–98).

**İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ KENT TARİHİ VE
TANITIMI DAİRESİ
(İBB MİRAS) BAŞKANLIĞININ
YERALTI KÜLTÜR
ENVANTERİNE YÖNELİK
KORUMA YAKLAŞIMI**

Bedel Esmâ EMRE

İBB Miras, Kültürel Miras Koordinatörü

1. Giriş

“Örselenmiş bir tarih ve kültür, şehrine vefa duyar” ilkesiyle 2019’da miras nöbetine başlayan İBB Miras, geride bıraktığı altı yılda yüzlerce kültür varlığını koruma altına alarak geleceğe taşımış, onlarcasını kamusal yaşam alanları olarak İstanbullulara kazandırmış ve dünya çapında örnek teşkil eden çalışmalara imza atmıştır. Sarı brandasıyla umudun, uzmanlığıyla güvenin, açık şantiye gezileriyle şeffaf restorasyon anlayışının simgesi haline gelen İBB Miras, kültürel miras alanında yarattığı farkındalıkla kentin sakinleri ile birlikte koruma anlayışının temellerini atmıştır.

Sürdürülebilir koruma yaklaşımını İstanbul’da ilk kez hayata geçiren ve önleyici koruma alanında Türkiye’ye örnek teşkil eden İBB Miras, 2019 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kent Tarihi ve Tanıtımı Dairesi Başkanlığı çatısı altında kurulmuştur. İstanbul’un kültür mirasına yönelik önleyici koruma ve restorasyon faaliyetleri yürüten bu oluşum; mimar, mühendis, sanat tarihçisi, arkeolog, restoratör ve restorasyon ustası gibi alanında uzman kişilerden oluşan multidisipliner bir ekip altyapısıyla yapılandırılmıştır.

Kentlilerle birlikte koruma fikrinin giderek daha çok ilgi görmesi ve İBB Miras’ın basit bakım-onarım çalışmalarıyla başlayan tanınırlığının büyümesi sonucu, bu marka isim Kent Tarihi ve Tanıtımı Dairesi Başkanlığı’nın çatı ismi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Kent Tarihi ve Tanıtımı Dairesi Başkanlığı bünyesindeki dört müdürlük aracılığıyla korumanın farklı boyutlarında faaliyet gösteren İstanbul’un miras alanındaki icracı birimlerinden biridir. Envanter ve laboratuvar çalışmalarından büyük ölçekli restorasyonlara, nadir eser konservasyonlarından kentsel tasarım projelerine kadar geniş bir yelpazede koruma stratejileri ve uygulamaları yürütmektedir. Ekipte farklı disiplinlerden uzmanların varlığı, yürütülen işlerin niteliğini ve perspektifini güçlendirmektedir. Bu bağlamda Daire’nin dört müdürlüğü şu şekilde özetlenebilir:

Kültürel Mirası Koruma Şube Müdürlüğü, İstanbul'daki 40.000'i aşkın (tescilli/tescile önerilen) kültür varlığının mekânsal envanterini üretir ve sürekli günceller. Türkiye'deki tescilli kültür varlıklarının yaklaşık üçte birinin İstanbul'da bulunmasından hareketle, anıtlar kentin farklı kültür katmanlarını temsil eden 189 tür altında sistematik olarak sınıflandırılmaktadır. Multidisipliner proje ekibi tarafından saha çalışmalarına yönelik mobil ara yüzlü, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) tabanlı yeni bir yazılım geliştirilmiştir. Güncel sanat ve mimarlık eserlerinin tescil süreçlerine ilişkin başvuru prosedürleri de takip edilmektedir. Müdürlük, Bölge Koruma Kurulları ile eşgüdümü sağlar ve İBB Miras'ın benimsediği güncel koruma yaklaşımlarının uygulanmasını güvence altına alır. Tarihî Kentsel Peyzaj (HUL) yaklaşımıyla, envantere dayalı güncel kentsel analizler ışığında, yeraltı kültür mirasından büyük ölçekli kentsel yenileme ve kentsel sit alanlarına uzanan planlama temelli koruma strateji belgeleri üretilmektedir. İstanbul'un UNESCO Dünya Miras Alanları için eylemleri içeren yönetim planları hazırlanmakta; ulusal ve uluslararası işbirlikleriyle ortak koruma ağı güçlendirilmektedir.

Kültür Varlıkları Projeler Şube Müdürlüğü, kent genelinde İBB mülkiyetindeki anıtsal yapılar üzerinde restorasyon çalışmaları ile basit bakım ve onarımları yürütür. Yapı ve kentsel ölçeklerde, tarihsel ve kültürel peyzaj yaklaşımını önceleyen proje ve kentsel tasarım çalışmaları gerçekleştirir. Restorasyon uygulamaları, "harabe estetiği" yaklaşımıyla ve açık şantiye pratiği olarak, sürecin İstanbullular tarafından izlenmesine olanak tanıyacak biçimde yürütülmekte; böylece miras alanlarının evrenselliğini benimseyen bir perspektif yansıtılmaktadır.

Koruma Uygulama ve Denetim Şube Müdürlüğü, tescilli yapıların, bunların komşu parsellerinin ve koruma bölgelerinde yer alan yapıların sürekli denetimini gerçekleştirir. Kentteki 40.000'i aşkın tescilli varlığın büyük bölümü sivil mimarlık örneklerinden oluşmakta ve çoğunun özel mülkiyettedir; bu durum restorasyon sorumluluğunu malikler üzerinde yoğunlaştırmaktadır. "Metruk İstanbul" projesi kapsamında kent genelinde yaklaşık 3.500 metruk yapı izlenmektedir. Müdürlük, deprem odaklı çalışmalara da liderlik eder; akademiyle işbirliği içinde

afet öncesi–sırası–sonrası için acil durum stratejileri geliştirir. Akredite laboratuvarı ile tarihi yapı malzemelerinin analizlerini yürütürken, ahşap atölyesi geleneksel ahşap işçiliğinin yaşatılmasına, usta zanaatkârların yetiştirilmesine katkı sağlar.

Kütüphaneler ve Müzeler Şube Müdürlüğü, 40 kültür merkezi ve müze ile 60 kütüphaneyi yönetir. İçerik geliştirme, tefriş ve sergileme uygulamaları alan uzmanlarıyla birlikte yürütülür. Merkezi Atatürk Kitaplığı, zengin nadir eser koleksiyonuna ev sahipliği yapmaktadır. Koruma çalışmalarının yanı sıra, İBB Miras’ın yayıncılık faaliyetleri de bu müdürlük tarafından yürütülmektedir.

İBB Miras’ın arkeolojik miras ve yeraltı kültür mirasına yönelik koruma stratejisi, bu bütüncül iş hacmi ve güncel koruma yaklaşımları ile birlikte şekillenmektedir. Arkeolojinin “kontrollü tahribat” olduğu gerçeği ve kazı çalışmasının titizlikle belgelenmesini zorunlu kılar. Ancak konu kazı çalışmalarına gelmeden önce, yeraltı kültür envanterine en az zarar verecek biçimde imar faaliyetlerinin yürütülmesi ve üst ölçek plan kararlarının yeraltı kültür mirasının farkındalığıyla alınması da büyük bir sorumluluktur. Bu sorumluluk koruma mevzuatına dayanmakta ve farklı kurumlarla paylaşılmaktadır.

Bu nedenle en güncel koruma yaklaşımı olan tarihi kültürel peyzajın yalnızca İBB mülkiyetindeki alanlarda değil, koruma mevzuatının tanımladığı sınırlar çerçevesinde tüm uygulamalarda benimsenmesine yönelik bir çaba ortaya konmaktadır.

Bu kapsamda yazının devamında öncelikle yasal-yönetmelik açıdan İBB Miras’ın hareket alanı tanımlanacak; ardından farklı ölçeklerde yeraltı kültür mirasına yönelik yaklaşımı detaylandırılacak ve son olarak da kent içi arkeolojinin son yıllardaki önemli örnekleri ele alınarak yazı tamamlanacaktır.

2. Yasal Yönetmelik Çerçeve İçerisinde İBB Miras'ın Hareket Alanı

Ülkemizde koruma mevzuatı, merkezi ve yerel yönetim birimlerinin görev ve yetkilerini tanımlayan bir dizi temel yasa ve yönetmelikle şekillenmektedir. Bu çerçevede başta 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu olmak üzere; vakıf kökenli eserlerin korunmasını düzenleyen 5737 sayılı Vakıflar Kanunu, planlama ve yapılaşma süreçlerini belirleyen 3194 sayılı İmar Kanunu, büyükşehir ölçeğinde görev dağılımını tanımlayan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile birlikte, 5393 sayılı Belediye Kanunu, 2872 sayılı Çevre Kanunu, 2960 sayılı Boğaziçi Kanunu ve 644 sayılı Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Teşkilat Kanunu (Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname) koruma alanındaki temel yasal dayanakları oluşturmaktadır.

Bu kanunlara bağlı olarak yürürlüğe giren Koruma Amaçlı İmar Planı Yapım Yönetmeliği, Koruma Uygulama ve Denetim Büroları (KUDEB) Yönetmeliği ve Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulları Hakkında Yönetmelik gibi ikincil düzenlemeler, uygulama esaslarını tanımlamakta; böylece kültürel mirasın tespiti, tescili, restorasyonu ve sürdürülebilir yönetimi bütüncül bir yasal çerçeveye kavuşmaktadır.

2.1. Yönetmelik Boyut

Merkezi Yönetim Kuruluşları, Türkiye'de kültürel mirasın korunması esasen merkezi yönetim tarafından belirlenen yasal ve kurumsal bir çerçeve içinde yürütülmektedir. Bu çerçevenin en üst düzeydeki sorumlusu Kültür ve Turizm Bakanlığı'dır. Bakanlık, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu uyarınca, ülke genelinde koruma politikalarının belirlenmesi, tescil süreçlerinin yürütülmesi, uygulama esaslarının denetlenmesi ve kültür varlıklarının sürdürülebilir biçimde yaşatılmasından sorumludur.

Bakanlığa bağlı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (KVMGM), taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına yönelik ulusal stratejileri geliştirir ve yürütür. Türkiye genelindeki Koruma Bölge Kurulları ve Bölge Müdürlükleri aracılığıyla yerelde uygulamayı yönlendirir. İstanbul özelinde altı ayrı kurul bulunmaktadır: İstanbul I-II-III-IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Avrupa yakasındaki, İstanbul V-VI Numaralı Kurul ise Anadolu yakasındaki tescilli kültür varlıklarıyla ilgilendir. Bu kurullar, yapıların tescil kararlarını almak, rölöve–restitüsyon–restorasyon projelerini inceleyip onaylamak, uygulama ve işlev değişikliği taleplerini değerlendirmekle yetkilidir.

Kurulların idari yapılanmasını oluşturan Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü, başvuruların alınması, yerinde denetimlerin yapılması, uzman raporlarının hazırlanması ve Kurul kararlarının takibi gibi teknik-idari süreçleri yürütür. Böylece koruma kararlarının sürekliliği ve yasal dayanağı güvence altına alınır.

Merkezi yönetim ölçeğinde bir diğer temel aktör, Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM)'dür. 5737 sayılı Vakıflar Kanunu kapsamında, Osmanlı döneminden günümüze ulaşan vakıf kökenli camiler, medreseler, imaretler, hanlar, hamamlar gibi yapıların mülkiyet, bakım, onarım ve işletme süreçlerinden sorumludur. İstanbul'da VGM'nin 1. ve 2. Bölge Müdürlükleri aktif faaliyet göstermektedir. Vakıf eserlerinin restorasyon projeleri, kendi teknik birimleri veya danışman ekiplerince hazırlanmakta; uygulamaya geçmeden önce ilgili Koruma Bölge Kurulları tarafından onaylanmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü ayrıca restorasyon sonrası işlevlendirme, kiralama ve bakım protokolleriyle de kültürel mirasın sürdürülebilirliğini sağlamaktadır.

Koruma süreçlerinde önemli bir başka merkezi kurum, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (ÇŞİDB)'dir. Bu Bakanlık, 3194 sayılı İmar Kanunu ve 2863 sayılı Kanun'un ilgili maddeleri çerçevesinde, koruma amaçlı imar planlarının mekânsal planlama ilkeleriyle uyumunu denetler. Özellikle Boğaziçi Alanı ve Tarihi Yarımada gibi özel koruma bölgelerinde, plan onay yetkisi zaman zaman doğrudan bu Bakanlık uhdesindedir. Ayrıca, doğal sit alanlarının tespiti, derecelendirilmesi ve yeniden değerlendirilmesi süreçleri de Bakanlığın yetki alanına girmektedir.

Bunlara ek olarak, UNESCO Dünya Miras Alanları gibi özel statülü bölgelerde Alan Başkanlıkları önemli bir merkezi yönetim birimi olarak görev yapmaktadır. 2863 sayılı Kanun'un Ek 2. maddesi ile tanımlanan bu başkanlıklar, alanın bütüncül yönetimini sağlamak, koruma planlarını hazırlamak ve uygulama süreçlerini izlemekle yükümlüdür. İstanbul'daki Tarihi Yarımada Alan Başkanlığı, kentin evrensel miras alanı olarak sürdürülebilirliğini güvence altına almak için yerel yönetimler, bilim kurullarıyla ve uluslararası kuruluşlarla koordineli biçimde çalışmaktadır.

Bu kurumların tamamı, farklı mevzuatlara dayansa da ortak bir hedefe yönelmiştir: Kültürel mirasın bilimsel, hukuki ve toplumsal ölçütler çerçevesinde korunarak gelecek kuşaklara aktarılması. Ancak uygulamada yetki sınırlarının zaman zaman çakışması, merkezi ve yerel yönetimler arasında karar alma süreçlerinde gecikmelere neden olabilmektedir.

Türkiye'de kültürel mirasın korunması yalnızca merkezi yönetimin sorumluluğunda değil, aynı zamanda yerel yönetim birimlerinin de görev alanına giren çok katmanlı bir yönetişim modeline dayanmaktadır. Bu çerçevede İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) ve ilçe belediyeleri hem planlama hem de uygulama ölçeklerinde önemli roller üstlenmektedir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu uyarınca, kültür varlıklarının korunmasına yönelik politika üretme, planlama, uygulama ve denetim görevlerini yerine getirir. İBB, koruma alanındaki görevlerini doğrudan Kent Tarihi ve Tanıtımı Dairesi Başkanlığı (İBB Miras) üzerinden yürütmektedir.

2019 yılından itibaren İstanbul genelinde yürütülen kapsamlı saha çalışmaları, envanterleme, restorasyon ve sokak sağlıklılaştırma projeleriyle birlikte, koruma anlayışına bütüncül bir yaklaşım kazandırmıştır. Daire Başkanlığı; kent genelindeki tescilli yapıların belgelenmesi, koruma stratejilerinin belirlenmesi, laboratuvar analizlerinin yapılması, rölöve–restitüsyon–restorasyon projelerinin hazırlanması ve uygulama denetimlerinin gerçekleştirilmesi gibi çok sayıda görevi eş zamanlı olarak yürütür. Ayrıca, bilimsel danışma kurulları ve disiplinler arası

ekiplerle birlikte çalışarak, restorasyon uygulamalarının sadece fiziksel onarım değil, kültürel süreklilik bağlamında ele alınmasını sağlar.

Kent Tarihi ve Tanıtımı Dairesi Başkanlığı'nın bir müdürlüğü olarak görev yapan Koruma Uygulama ve Denetim Şube Müdürlüğü (KUDEB) ise, 2005 yılında yayımlanan Koruma Uygulama ve Denetim Büroları Yönetmeliği uyarınca oluşturulmuş bir teknik birimdir. KUDEB, tescilli yapıların veya tescil adaylarının bulunduğu alanlarda “basit bakım ve onarım” izinleri verebilir, şantiye denetimleri yapabilir, ustalık belgeleri düzenleyebilir ve koruma uygulamalarında kullanılacak malzemelerin uygunluğunu test eder. Bu birim, uygulama sırasında ortaya çıkabilecek proje sapmalarını tespit ederek Koruma Kurulları ile koordineli biçimde düzeltici önerilerde bulunur. Böylece belediye düzeyinde koruma mevzuatının uygulanabilirliğini ve sürekliliğini sağlar.

İlçe belediyeleri ise yerel ölçekte koruma politikalarının sahadaki uygulayıcısıdır. 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 3194 sayılı İmar Kanunu çerçevesinde kendi sınırları içinde yer alan kültür varlıklarının bakım, onarım ve ruhsat süreçlerinden sorumludurlar. Tescilli bir yapıda proje veya uygulama yapılabilmesi için ilgili Koruma Kurulu onayının ardından ruhsat ve izin süreci ilçe belediyesi eliyle yürütülür. Ayrıca mevzuata aykırı müdahalelerin tespiti, mühürleme, para cezası veya yıkım gibi idari yaptırımların uygulaması da yetkisindedir.

Birçok ilçe belediyesi, özellikle tarihî dokuya sahip bölgelerde (örneğin Fatih, Beyoğlu, Üsküdar, Kadıköy gibi) kendi KUDEB birimlerini kurarak teknik kapasitesini artırmıştır. Bu birimler, İBB KUDEB ile koordineli biçimde çalışır ve basit onarım izinlerini yerel ölçekte hızlandırır. Ayrıca, küçük ölçekli sokak sağlıklılaştırma projeleri, cephe düzenlemeleri, kamusal alan iyileştirmeleri gibi uygulamalar da çoğunlukla ilçe belediyelerinin bütçeleriyle gerçekleştirilir.

İstanbul'daki özel statülü alanlarda (örneğin Tarihi Yarımada Alan Başkanlığı) yerel yönetim ile merkezi yönetim arasında bir koordinasyon mekanizması oluşturulmuştur. Alan Başkanlıkları, kültürel mirasın yönetim planlarını ve koruma stratejilerini belirlerken İBB ve ilgili ilçe

belediyeleri bu planların mekânsal uygulamasını üstlenir. Bu yönüyle yerel yönetimler, alan yönetimi sisteminin uygulayıcı ve denetleyici ortakları olarak işlev görür.

Yerel düzeyde bir diğer merkezi-yerel ara aktör, İstanbul Valiliği'ne bağlı Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı (YİKOB)'dur. Bu birim, özellikle merkezi bütçeden finanse edilen kültürel miras projelerinde, örneğin acil müdahale, güçlendirme veya kamulaştırma gerektiren yapılarda, uygulama sürecini üstlenir. Böylece yerel belediyelerin teknik veya mali yetersizlik yaşadığı durumlarda tamamlayıcı bir rol oynar.

Genel olarak bakıldığında, İstanbul'daki yerel yönetim yapılanması, kültürel mirasın korunmasında teknik kapasite, disiplinler arası uzmanlık ve uygulama çeşitliliği bakımından güçlü bir altyapıya sahiptir. Ancak yetki paylaşımının karmaşık yapısı —özellikle Koruma Kurulları, Alan Başkanlıkları ve belediyeler arasındaki sorumluluk kesişimleri— karar alma süreçlerinde zaman zaman belirsizlik yaratmaktadır. Buna karşın son yıllarda İBB Miras, ilçe KUDEB'leri ve Alan Başkanlıkları arasında geliştirilen işbirliği modelleri, korumayı daha katılımcı, şeffaf ve sürdürülebilir bir düzleme taşımıştır.

2.2. Yasal Boyut

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, miras alanlarındaki sorumluluklarını çeşitli kurumlarla paylaşarak icrai faaliyetlerini yürütmektedir. Bu kapsamda taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları, sit alanları, doğal sitler ve tabiat varlıkları, taşınır kültür varlıkları ve somut olmayan miras için sorumlulukları değişmekte; yerel ve merkezi yönetim birimleriyle bu sorumluluğu paylaşmaktadır.

2.2.1. Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 6. maddesi, korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarını; 19. yüzyıl sonuna kadar yapılmış yapılar, sonrasında inşa edilmekle birlikte mimari

veya tarihî nitelikleri nedeniyle korunmaya değer bulunan taşınmazlar, sit alanı sınırları içinde yer alan tescilli varlıklar, ayrıca Millî Mücadele ile Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde tarihsel önem taşıyan yapılar olarak tanımlar.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, bu varlıkların kent bütünündeki tespit, belgeleme, projelendirme ve uygulama süreçlerinde önemli bir yerel aktördür. Bu kapsamda, İBB Kent Tarihi ve Tanıtımı Dairesi Başkanlığı (İBB Miras), kent genelinde envanter çalışmaları, rölöve–restitüsyon–restorasyon projeleri, malzeme analizleri ve işlevlendirme stratejileri üretmekte; bu süreçleri ilgili Koruma Kurulları ile koordineli biçimde yürütmektedir. KUDEB (Koruma Uygulama ve Denetim Şube Müdürlüğü) ise basit bakım ve onarım izinlerinin verilmesi, uygulama süreçlerinin sahada denetlenmesi ve malzeme–yöntem uygunluğunun kontrolü gibi teknik görevleri üstlenmektedir.

Bu görev paylaşımı sayesinde, 2863 sayılı Kanun'un tanımladığı koruma yükümlülükleri, yerel düzeyde bütüncül ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmaktadır.

2.2.2. Sit Alanları ve Alt Türleri

Türkiye'de sit alanları, tarih öncesinden günümüze kadar uzanan yerleşim izleri, tarihî olaylar veya özgün doğal özellikleri nedeniyle korunması gerekli görülen alanlardır. 2863 sayılı Kanun ve ilgili yönetmeliklerde bu alanlar; kentsel sit, tarihî sit, arkeolojik sit, kentsel arkeolojik sit ve etkileşim-geçiş sahası olmak üzere çeşitli alt türlere ayrılır.

İstanbul özelinde bu alanlar üzerindeki planlama, uygulama ve denetim süreçlerinde İBB Miras ve KUDEB birimleri etkin rol oynar. Kentsel sit alanlarında, İBB Miras birimi tarafından koruma amaçlı imar planlarına altlık olacak koruma strateji belgeleri, tasarım rehberleri ve sokak sağlıklılaştırma projeleri hazırlanmakta; bu projeler Kurul onaylarıyla uygulamaya geçirilmektedir. Tarihî sit alanlarında anma mekânları, kültürel rotalar ve bilgilendirme sistemleri aracılığıyla tarihsel katmanların kamusal algısı güçlendirilmektedir.

Arkeolojik ve kentsel arkeolojik sitlerde İBB Miras ekipleri arkeolojik gözetim, katmanlı koruma ve altyapı planlaması süreçlerinde görev almakta; KUDEB saha denetimleriyle bu alanların fiziksel bütünlüğünü korumaktadır. Etkileşim-geçiş sahalarında ise İBB Planlama birimleri ve KUDEB işbirliğiyle silüet, yükseklik ve kütle–boşluk dengesi gözetilerek yeni yapılaşma kararları geliştirilmektedir.

Bu çok katmanlı yaklaşım, İstanbul’un farklı kültürel tabakalarının bir arada korunmasına ve kent dokusunun tarihsel sürekliliğinin güçlendirilmesine olanak tanımaktadır.

2.2.3. Doğal Sit Alanları ve Tabiat Varlıkları

Doğal sit alanları ve tabiat varlıkları, jeolojik devirlere ait, ender bulunan ve estetik veya bilimsel açıdan korunması gerekli alanlardır. 644 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile bu alanların tespit, tescil ve esas geliştirme yetkisi Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’na verilmiştir.

Ancak İstanbul Büyükşehir Belediyesi, doğal sit alanlarının peyzaj planlaması, çevresel sürdürülebilirlik ve rekreasyon yönetimi süreçlerinde tamamlayıcı ve uygulayıcı bir rol üstlenmektedir.

İBB Miras ve İBB Park Bahçeler Dairesi işbirliğiyle yürütülen çalışmalarda doğal sitlerin kültürel peyzaj bütünlüğü içinde değerlendirilmesi, ekolojik koruma ile tarihî çevre duyarlılığının birlikte gözetilmesi hedeflenmektedir. KUDEB ise bu alanlarda gerçekleştirilen müdahalelerin mevzuata uygunluğunu ve malzeme uyumunu denetleyerek doğa–kültür etkileşimini bozmadan fiziksel düzenlemelerin yapılmasını sağlar.

Bu bağlamda İstanbul’da doğal miras yalnızca çevresel değil, aynı zamanda kültürel bir değer olarak ele alınmakta; İBB’nin bütüncül planlama yaklaşımı bu iki boyutu ortak bir koruma çerçevesinde buluşturmaktadır.

2.2.4. Taşınır Kültür Varlıkları

Taşınır kültür varlıkları, tarih öncesi ya da tarihî dönemlere ait olup bilim, kültür, din veya güzel sanatlarla ilişkili belge değeri taşıyan taşınabilir eserleri kapsar. 2863 sayılı Kanun'un 23. ve 24. Maddelerine göre bu varlıkların tespit, tescil, ithal–ihracı ve korunmasına ilişkin yetki Kültür ve Turizm Bakanlığı'na aittir.

Bununla birlikte, İstanbul Büyükşehir Belediyesi bu sürecin altyapı ve erişilebilirlik boyutlarında tamamlayıcı rol oynar. İBB Miras, kent genelinde yürütülen müze, sergi ve kültür mekânı projeleri aracılığıyla taşınır mirasın korunmasına, sergilenmesine ve dijitalleştirilmesine katkı sağlar. Kentin farklı bölgelerinde bulunan arkeolojik buluntuların geçici olarak depolandığı konservasyon laboratuvarları ve depo-müze alanları da bu sürecin bir parçasıdır.

Gerekli durumlarda KUDEB laboratuvarında yapılan test ve analizlerle belgeleme ve koruma çalışmaları detaylandırılabilir. İBB'nin bu katkısı, taşınır kültür varlıklarının fiziksel güvenliğinin yanı sıra kamusal erişim ve kültürel paylaşım boyutunu da güçlendirmektedir.

2.2.5. Somut Olmayan Kültürel Miras

UNESCO'nun 2003 tarihli Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ne göre somut olmayan kültürel miras; sözlü gelenekleri, inançları, toplumsal uygulamaları, ritüelleri, performans sanatlarını, zanaatları ve doğa–evrenle ilgili bilgi ve becerileri içermektedir. Bu miras, toplumların kimlik ve aidiyet duygusunu güçlendirerek kültürel çeşitliliğin sürekliliğini sağlar.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi somut olmayan mirasın yaşatılması konusunda doğrudan tescil yetkisine sahip olmamakla birlikte, mekânsal ve programatik düzeyde önemli destekler sunmaktadır. İBB Miras, sözlü tarih çalışmaları, bellek haritaları, yerel zanaat atölyeleri ve kültür rotaları aracılığıyla İstanbul'un yaşayan kültürel pratiklerini görünür kılmakta; bu değerleri kent kamusal mekânlarında sürdürülebilir biçimde yaşatmayı hedeflemektedir.

Ayrıca Kültür Dairesi Başkanlığı ile yürütülen ortak projeler kapsamında, festivaller, sergiler ve atölye programlarıyla sözlü kültür, geleneksel üretim ve kent belleği arasındaki bağ güçlendirilmektedir.

Bu yaklaşım, somut olmayan kültürel mirasın yalnızca arşivsel bir unsur olarak değil, kentsel yaşamın güncel bir parçası olarak ele alınmasını sağlar; İBB'nin koruma politikalarına toplumsal katılım ve kültürel süreklilik boyutunu ekler.

3. İBB Miras'ın Çok Boyutlu Yeraltı Kültür Envanteri Stratejisi

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kent Tarihi ve Tanıtımı Dairesi Başkanlığı, gerek kendi kurumu içerisinde gerekse İstanbul genelinde farklı kurumlarla paylaştığı sorumluluk alanlarında bütüncül bir koruma anlayışıyla hareket etmektedir.

Korumanın tarihsel olarak gelmiş olduğu en güncel yaklaşım olan tarihi kültürel peyzaj yaklaşımı odağa alan bu anlayış, İstanbul gibi avcı-toplayıcı dönemden itibaren iskân alanı olarak kullanılmış yerleşim bölgesi içerisinde tüm katmanlara aynı önem ve öncelikle yaklaşmayı gerektirir.

Bu perspektifle İBB Miras, “harabe estetiğini” korumaya önem veren restorasyon ve bakım-onarım çalışmalarına imza atmakta; üst ölçek planlarında ise metropolü bir miras alanı olarak gören, yalnızca kültürel alanları değil, doğal mirası, arkeolojik mirası ve somut olmayan mirası birbirinden ayrılmaz ve birbirinin üzerine eklenerek gelişmiş bir ağ olarak inşa edildiği yaklaşımıyla ele alan bir yaklaşımla hareket etmektedir.

Bu yaklaşım, yaşayan metropolü ve insanlarını da içine alan bir miras bilincini tüm ölçeklerde savunmayı beraberinde getirir.

3.1. Üst Ölçek Planlama

İstanbul metropolitan alanı, çok hızlı yapılaşmış olması nedeniyle yeraltı kültür katmanları bakımından yeterince araştırılamamıştır. Yakın geçmişte, Tarihi Yarımada'nın yerleşim tarihi Yenikapı Kazıları ile birlikte yeniden şekillenmiş; neolitik döneme tarihlenen buluntular, yalnızca Tarihi Yarımada'nın değil, İstanbul'un tarihini yeniden düşünmemizi zorunlu kılmıştır.

Bu nedenle üst ölçekli planlarda, kentin bu arkeolojik potansiyelinin doğal miras alanlarıyla birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Ekolojik değişiklikler, dünyanın sosyal ve kültürel yapısındaki dönüşüm, teknolojik gelişmeler ve siyasi dengelerin kentsel mekâna yansımaları göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür.

Bu gerçekliği inkâr etmeyen; ama aynı zamanda, dünyanın sürdürülebilirliğini ve atalarımızdan günümüze ulaşan kültürlerin ve onların fiziksel mekândaki yansımalarının korunmasını da öncelikleyen bir yaklaşım şeklinin belirlenmesi, yalnızca kurumun değil, geleceğin de gereğidir.

Bu doğrultuda İBB Miras ekipleri, Çevre Düzeni Planı, Master Planlar, Stratejik Planları, Nazım ve Uygulama İmar Planları süreçlerine kimi zaman paydaş olarak katkı sunmakta, kimi zaman da doğrudan üretici olarak yer almaktadır.

Halihazırda çalışmaları devam eden plan süreçlerinde benimsenen yaklaşımların özetleri ve arkeolojik mirasın korunmasına yönelik özelleşmiş yöntemler aşağıda vurgulanmıştır.

3.1.1. Çevre Düzeni Planı (ÇDP)

İstanbul'un geleceğe dönük yaşam tahayyülü, birbirini besleyen iki eksen üzerine kuruludur: Koruma ve değişim.

Koruma yalnızca anıtsal yapıları değil; kentin belleğini, müştereklerini, gündelik pratiklerini ve toplumsal haklarını kapsar. Bu nedenle İstanbul’u korumak, dünden çok bugünün ve yarının kentini kurma iradesidir.

ÇDP, bu iradeyi plan hiyerarşisinin en üst ölçeğinde kurarak alt ölçek plan ve programlara yön verir: Alan yönetim planları, koruma amaçlı imar planları, nazım ve uygulama planları, tematik stratejiler (turizm, ulaşım, iklim, kültürel miras, vb.) bu çerçeveye eklemlenir.

Bugün miras alanları metalaşma ve aşırı restorasyon kaynaklı anlam erozyonu, noktasal müdahalelerle bütünlüğün parçalanması, karar süreçlerinde toplumdan kopuş, statik tanımların çoğulluğu dışlaması, rant ve mega projelerin baskısı, planlamanın mirası ikincilleştirmesi, afet-iklim kırılğanlıkları ve yetki–koordinasyon karmaşası gibi çoklu sorunlarla karşı karşıyadır.

ÇDP, bu tabloya karşı mirası planın öznesi hâline getirir. Vizyon 2050 ve İstanbul Miras Ağı referansı ile korumayı mekânsal ağ ve hak temelli yönetim çerçevesinde yeniden konumlandırır.

Miras, mevzuat kategorilerinin ötesinde; doğa–kültür etkileşimi, çok katmanlı zaman (dün–bugün–yarın), toplumsal bellek, gündelik pratikler, iklim adaleti ve müşterekler ekseninde tanımlanır. Bu yaklaşım, hiyerarşik ve kapalı modeller yerine eleştirel, katılımcı ve ölçekler arası bir tasarım ve yönetimi öngörür.

Kentin ekolojik eşikleri (kuzey ormanları, su havzaları, kıyı–delta sistemleri), kültürel katmanları (Tarihi Yarımada, Boğaziçi, endüstri mirası kuşakları) ve yaşama/üretim ağları (pazarlar, zanaat odakları, kültür rotaları) birbiriyle ilişkilendirilir; çok merkezli ve bağlantısal bir mekânsal model kurulur. Böylece miras, tekil objelerden ibaret olmayan; kentin dayanıklılığını ve refahını besleyen bir kamusal altyapı gibi değerlendirir.

ÇDP'nin uygulama yöntemi üç aşamalı 3M¹ (Mücadele, Müzakere, Müdahale) modeliyle ilerler.

Mücadeleyi haritalama, stratejik envanter ve veriye dayalı analizle mirasın ekolojik, toplumsal ve ekonomik bağlamı okunur; riskler (deprem, iklim, yoğunluk), fırsatlar (yerel üretim, kültürel rotalar, yeni kamusal mekânlar) ve çatışma alanları (taşıma kapasitesi aşımaları, turizm baskısı) mekâna işlenir.

Müzakereyi tasarlama, çok paydaşlı hedefler, pilot alanlar ve sürükleyici projeler üzerinden ilerler; mahalle ölçeğinden metropoliten ölçeğe kadar aktörlerin birlikte ürettiği senaryolar geliştirilir.

Müdahaleyi izleme, kurumsal araçlar ve açık veri destekli izleme-etki değerlendirme düzenekleri kurulur; plan döngüsü ölçümlerle beslenerek düzenli geri beslemeyle güncellenir.

Bu çerçeveyi işler kılmak için ÇDP, somut yönetim ve uygulama araçları tanımlar. İBB koordinasyonunda çalışacak bir “destinasyon/miras gözetimi” birimi; ziyaretçi akışları, sakin memnuniyeti, taşıma kapasitesi, çevresel performans, mirasın fiziksel durumu ve yerel ekonomik etkiler gibi göstergeleri tek platformda toplar; açık veriyle paylaşır.

Dijital envanter ve mekânsal karar destek sistemi, koruma kurulu kararları, plan notları, arkeolojik hassasiyet, risk-fırsat katmanları ve yatırım programlarını aynı arayüzde buluşturur. Kamu yararı sözleşmeleri ve yerel fayda şartları (restorasyon fonu katkısı, yerel istihdam, erişilebilirlik, kültürel program) yoğun baskı altındaki alanlarda işleyişin ön koşulu hâline getirilir.

Finansman tarafında, eş-finansman ve hibe mekanizmaları (AB/BM fonları, iklim uyum fonları, kültürel miras fonu) proje portföyüne entegre edilir; kültürel mirasta enerji verimliliği gibi iklimle uyumlu yatırımlar teşvik edilir.

(1)Bu model Prof. Dr. İclal Dinçer, Prof. Dr. Dilek Erden Erbey, Doç. Dr. Zeynep Günay, Yiğit Ozar, Dr. Yasemin Tosun, Özge İmrek ve Bedel Esmâ Emre tarafından geliştirilmiştir.

ÇDP, sektörler arası entegrasyonu da zorunlu kılar: Turizm, ulaşım, konut, iklim, kamusal alan, kültür-sanat politikaları miras odaklı mekânsal stratejiyle hizalanır. Örneğin, turizmde tarihî merkezlerde aşırı yoğunluk yönetimi (zaman–mekân düzenlemesi, alternatif güzergâhlar, gerçek zamanlı yoğunluk uyarıları) devreye girerken; ulaşımında aktif ve toplu taşıma odaklı erişim güçlendirilir; kıyı–kültür koridorları ve mavi–yeşil ağlar ile ekolojik ve kültürel süreklilik sağlanır.

Afet boyutunda, deprem sonrası acil koruma protokolleri, hasar önceliklendirme ve taşınır–taşınmaz miras için hızlı müdahale envanteri hazırlanır; iklimde ısı adası azaltımı, su–enerji verimliliği ve atık yönetimi hedefleri miras alanlarına uyarlanır.

Sonuç olarak ÇDP’nin hedefi “daha çok proje” değil, daha iyi kentleşme ve daha iyi korumadır: Mirasından beslenen ve mirasını besleyen, dayanıklı, adil, katılımcı ve sürdürülebilir bir İstanbul.

Bu, kentin kimliğini korurken yaratıcı bir dönüşüm kapasitesi üretir; kamusal yaşam kalitesini, ekonomik dayanıklılığı ve ekolojik bütünlüğü aynı anda güçlendirir. İBB Miras, İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı tarafından hazırlanan Çevre Düzeni Planı Miras Ekibi’nin en başından beri parçası olarak sürece katkı sunmaktadır.

3.1.2. Turizm Master Planı

İstanbul’un turizm yaklaşımı, dünya ölçeğinde hâkim olan “mikardan niteliğe geçiş” eğilimiyle uyumlu biçimde; kentin mirasını, yerel refahı ve iklim-dayanıklılığını aynı çerçevede ele alacak bir dönüşüme ihtiyaç duyar. Bu bağlamda İstanbul Turizm Master Planı’nın katılımcı kurgusu—İBB birimleri, sektör, sivil toplum, meslek odaları ve akademiyle yapılan on altı odak toplantısı ve ardından gelecek stratejik başlıklar—kentin turizmini yalnızca ziyaretçi sayısı üzerinden değil, yerel yaşam kalitesi ve sürdürülebilirlik çıktıları üzerinden tanımlamaya imkân veren güçlü bir zemin oluşturuyor.

Planın Vizyon 2050 ile bağlanması da turizmin şehir için “net-pozitif” bir etki üretmesi, yani ekonomik faydanın yerelde kalması, mirasın

güçlenmesi ve sosyal adaletin gözetilmesi hedeflerini kurumsallaştırma potansiyeli taşır.

Bununla birlikte İstanbul'un turizminde çözüm bekleyen birkaç kritik başlık öne çıkıyor. Tarihî merkezlerde ve kruvaziyer akışlarında görülen yoğunlaşma, taşıma kapasitesi ve alan kullanımı bakımından yönetilmediği takdirde hem mirasın hem de yerel gündelik yaşamın niteliğini düşürme riski taşıyor. Sürdürülebilirlik başlıkları plan metninde yer alsa da uluslararası standartlarla uyumlu hedef-gösterge seti ve bağımsız doğrulama mekanizmaları somutlaşmadıkça bu iddiaların ölçülebilir çıktılara dönüşmesi zor. Benzer biçimde, "sakin memnuniyeti"nin düzenli ölçülmesi, turizm gelirinin yerel ekonomide kalma oranının izlenmesi ve turizme bağlı olumsuz etkilerin (gürültü, konut baskısı, yığılma) saydam şekilde raporlanması, "yer destinasyonu gözetimi" yaklaşımının omurgasını oluşturmalı.

Kısa vadede atılabilecek adımlar nettir. İlk olarak, İBB koordinasyonunda, veri bütünlüğünü sağlayan bir "Destinasyon Gözetimi Ofisi" kurulmalı; ziyaretçi hareketliliği, konaklama, toplu taşıma kullanımı, yoğunluk, sakin memnuniyeti, çevresel performans ve ekonomik dağılım gibi göstergeleri tek platformda toplayıp düzenli bültenlerle kamuoyuyla paylaşmalıdır.

İkinci olarak destinasyon ölçeğinde sürdürülebilirlik için bir uyum yol haritası hazırlanmalı; yönetim, toplumsal fayda, kültürel miras ve çevresel performans başlıklarında eksik-fazla analizi yapılarak yıllık hedefler, sorumlu kurumlar ve doğrulama yöntemi belirlenmelidir.

Üçüncü olarak, tarihî yarımada ve Beyoğlu odaklı bir "aşırı yoğunluk yönetimi" paketi devreye alınmalı; zaman-mekân yönetimi, gerçek zamanlı yoğunluk uyarıları, alternatif güzergâhlara yönlendirme ve kruvaziyer varışlarının gün içine dengeli dağıtımı gibi araçlar uygulanmalıdır.

Dördüncü olarak, turizmin iklim politikalarına entegrasyonu somut hedeflerle güvence altına alınmalı; düşük karbon emisyonlu ulaşım,

su-enerji verimliliği, atık yönetimi ve mavi-yeşil altyapı yatırımları destinasyon seviyesinde bağlayıcı göstergelere kavuşmalıdır. Beşinci olarak, yoğun ilgi gören miras alanlarında işletme izinleri “kamu yararı sözleşmeleri” ile koşullandırılmalı; restorasyon katkısı, yerel istihdam, kültürel program ve erişilebilirlik taahhütleri sözleşme maddesi hâline getirilmelidir. Bu aşamada yeraltı kültür mirasının İstanbul’daki en önemli sorunlarının başında mülkiyet konusu gelmektedir. En yoğun yeraltı kültür mirasına sahip olan Tarihi Yarımada, Beyoğlu, Kadıköy ve Beşiktaş gibi bölgeler aynı zamanda turizmin yoğun olduğu alanlara da denk gelmelidir ve özel mülkiyete konu otel, dükkân, ticaret birimlerinin altında sarnıçları tonozlu yapı kalıntıları hatta saraylar, limanlar bulunmaktadır. Turizm ile çalışırken mirasın evrenselliği ve bu alanların ulaşım erişimi ile ilgili de çalışılmalıdır. Son olarak, sinema ve dizi çekimleri için miras dostu bir çerçeve oluşturulmalı; çekim-ziyaret rotaları, koruma protokolleri ve gelir paylaşımıyla mirasın finansmanına düzenli bir katkı sağlanmalıdır.

Başarı, ancak açık ve düzenli ölçümlerle görünür olur. Bu nedenle yerel refah (ziyaretçi harcamasının yerelde kalma oranı, turizm istihdamında yerel pay), yaşam kalitesi (sakin memnuniyeti ve turizme bağlı şikâyet göstergeleri), sürdürülebilirlik (enerji-su verimliliği, atık geri kazanım oranları, toplu taşıma ve aktif ulaşım payı), yığılma yönetimi (zirve saatlerinde yoğunluğun azalması, merkez dışı ziyaret oranının artması) ve kruvaziyer etkisi (günlük iniş-biniş piklerinin dengelenmesi, kişi başı şehir içi harcama, kıyı-şehir içi dağılımı) gibi göstergeler, planın yıllık izleme tablosuna yerleştirilmeli ve şeffaf biçimde paylaşılmalıdır.

Özetle İstanbul’un hedefi “daha çok turist” değil, “daha iyi turizm” olmalıdır. Katılımcı master plan süreci, ürün çeşitliliği ve Vizyon 2050 bağlantısı bu dönüşüm için doğru kapıları açıyor. Şimdi bu iradeyi; kapasite yönetimi, ölçülebilir sürdürülebilirlik hedefleri ve bağımsız doğrulamayla tamamlayarak, mirasından beslenen ve mirasını besleyen, dayanıklı, adil ve sürdürülebilir bir turizm ekosistemini kalıcı hâle getirmek gerekiyor. İBB Miras, Kültür Başkanlığı tarafından hazırlanan Turizm Master Planı ekibinin en başından beri parçası olarak sürece katkı sunmaktadır.

3.1.3. Alan Yönetim Planı

İstanbul'un Tarihi Alanları, yalnızca seçkin anıtların toplamı değil; doğa-kültür etkileşimi, zamanın katmanları ve gündelik yaşam pratiklerinin iç içe geçtiği bir tarihî kültürel peyzajdır. Bu Alan Yönetim Planı (AYP), İstanbul'un UNESCO Dünya Mirası Listesi'ndeki "Tarihi Alanları" için (özdeğer/OUV, bütünlük ve özgünlüğün korunması esas alınarak) koruma ile değişimi birbirini besleyen iki kurucu eksen olarak bir araya getirir.

Amaç; mirası yalnızca geçmişe ait bir kalıntı olarak değil, bugünün yaşam kalitesini ve yarının dayanıklılığını artıran kamusal bir altyapı olarak ele almak, bu doğrultuda planlama, yönetim ve izleme araçlarını bütüncül bir çerçevede işletmektir.

Bu AYP, güncel risk ve baskılara – aşırı yoğunluk ve turizm baskısı, metalaşma ve anlam erozyonu, noktasal müdahalelerle bütünlüğün zedelenmesi, yetki/koordinasyon kırılğanlıkları, iklim ve deprem riskleri – yönetişim odaklı bir yanıt üretir.

Alan Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı birimleri, Koruma Kurulları, İBB (İBB Miras, KUDEB, Planlama ve ilgili daireler), ilçe belediyeleri, vakıflar, üniversiteler, sivil toplum ve yerel topluluklar için ortak bir çalışma zemini tarif eder.

Bu zeminin araçları; Yürütme Kurulu, Bilim Kurulu, Tematik Çalışma Grupları, Semt/mahalle danışma çevrimleri ve sürekli açık veri paylaşımıdır.

Ziyaretçi yönetimi bu planın temel bileşenidir. Turizm Master Planı ile eşgüdümlü olarak;

- Aşırı yoğunluk yönetimi (zaman-mekân düzenlemeleri, gerçek zamanlı yoğunluk uyarıları, alternatif güzergâhlar),

- Erişilebilirlik ve sürdürülebilir ulaşım (aktif/toplu taşıma önceliği),
- Anlamlı yorumlama (dijital/yerinde anlatılar, arkeoloji–miras rotaları)
- Ve yerel refah (harcamanın yerelde kalma oranını artıran iş modelleri) birlikte kurgulanır.

Hedef “daha çok ziyaretçi” değil, daha iyi ziyaret deneyimi ve daha yüksek yerel faydadır.

İklim ve afet dayanıklılığı, OUV’nin sürdürülebilirliği için çapraz bir eksen olarak ele alınır. Su yolları ve topografyanın tarihsel okuması; ısı adası azaltımı, su yönetimi, yerinde koruma ve yeniden kullanım, malzeme/enerji verimliliği hedefleriyle bütünleştirilir.

Deprem ve acil durumlar için hızlı hasar tespiti–önceliklendirme protokolleri, taşınır/taşınmaz miras için acil müdahale planları ve uygulama tatbikatları geliştirilir.

Başarı, ölçülebilir parametrelerle güvence altına alınır. AYP;

- OUV’ye duyarlı Miras Durum Endeksi (bütünlük, özgünlük, fiziksel durum),
- Ziyaretçi ve Sakin Memnuniyeti,
- Yerel Fayda (yerelde kalan harcama, istihdam),
- Sürdürülebilirlik (enerji–su–kaynak–atık göstergeleri, aktif/toplu ulaşım payı),
- Yiğilme Yönetimi (zirve yoğunluklarının azaltılması, merkez dışı ziyaret payı)
- Ve Yönetişim (katılım/şeffaflık, onay süreleri, kurumlar arası uyum)

başlıklarında göstergeler tanımlar; yıllık izleme raporları ve bağımsız değerlendirmeye döngüsel olarak güncellenir.

Sonuç olarak bu Alan Yönetim Planı, İstanbul'un Tarihi Alanlarında koruma–yaşatma–paylaşma dengesini kuran; mirası mekânsal ağ, kamusal program ve açık yönetim ekseninde ele alan bir çerçeve sunar. Böylece İstanbul, mirasından beslenen ve mirasını besleyen bir kent olarak, UNESCO evrensel üstün değerini korurken, bugünün sakinleri ve yarının kuşakları için adil, erişilebilir, sürdürülebilir ve dayanıklı bir yaşam kalitesi üretir. İstanbul'un Tarihi Alanları Alan Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile İBB arasında yapılan bir protokol ile kurulmuştur. Bu protokol ile Alan Başkanı bakanlık tarafından atanmakta, çalışma ortamı, çalışacak ekip ise İBB tarafından sağlanmaktadır. İBB Miras ikinci revizyon sürecinde olan Alan Yönetim Planı'nı kendi bünyesinde hazırlamaktadır.

3.2. Nazım ve Uygulama İmar Planı Ölçeği

İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin plan yapıcı birimi İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı'dır. İBB Miras koruma alanlarında hazırlanan planlara görüş raporları ve sürecin paydaşı olarak katkı sunar.

Ancak 2021 yılı ile itibarıyla, koruma yaklaşımının plan aşamasından itibaren devreye sokulmasının büyük zorunluluk olduğu özellikle Süleymaniye ve Perşembe Pazarı Yenileme Alanlarında yapılan çalışmalarla daha net bir şekilde anlaşılmıştır.

Perşembe Pazarı'na ilişkin çalışmalar hâlen devam etmekte olup, strateji belgesi 2026 yılında yayınlanacaktır.

Süleymaniye ile ilgili hazırlanmış koruma strateji belgesi şu şekilde özetlenebilir.

Süleymaniye, 24 Mayıs 2006 tarihli karar ile “yenileme alanı” ilan edildiğinden bu yana; konut dokusunun zayıflaması, metruklaşma ve yıkımların hızlanması gibi süreçler nedeniyle üstün evrensel değeri üzerinde baskı oluşturmuştur.

UNESCO'nun özellikle geleneksel konut dokusunun korunmasına ilişkin vurgusu bu bağlamda önem taşır.

Alanın iş ve işlemleri ilk aşamada İBB ile ilçe belediyesi arasında yürütülmüş; 198 yapı adasının farklı kurumlar arasında paylaşıldığı bir mülkiyet yapısı ortaya çıkmıştır. Bu parçalı yapı, 2007’den itibaren ivme kazanan yıkımlar ve hızlı mülkiyet el değiştirmeleriyle birleşince, koruma hedefini zayıflatan bir zemin oluşturmuştur.

İBB Miras’ın hazırladığı çalışma, bu gidişata karşı, Dünya Mirası niteliğinin gerektirdiği koruma esaslarını sahaya taşıyan, araştırma, planlama ve uygulamayı yönlendirmeyi amaçlayan bir sonuç belgesi niteliğindedir.

İBB Miras’ın tarihi-kültürel peyzaj yaklaşımı, Süleymaniye’yi tek tek anıtlardan ibaret görmeyen; dokuyu, kullanım ilişkilerini, arazi kullanımını, ulaşımı, açık alanları ve yeni yapılaşma koşullarını birlikte ele alan bütüncül bir çerçeveye dayanır. Amaç, alanın kimliğini ve değerlerini yansıtan güvenli ve yaşanabilir bir çevreyi sürdürmektir. Bu yüzden yaklaşımın çekirdeğinde bellek çalışması ve sayısal envanter bulunur.

Mekânsal, görsel ve metinsel veriler toplanarak ortak erişimli, CBS tabanlı bir envanter sistemine taşınmıştır. 2022’den itibaren yenilenen saha çalışmalarıyla 2.988 envanter kaydı güncellenmiştir. Bunların 1.264’ü tescilli yapı olup, sistem düzenli aralıklarla güncellenecek “dinamik bir bellek” olarak kurgulanmıştır.

“Yaşayan Süleymaniye” adı verilen strateji, veriyi tümevarım ve tümdengelim arasında okuyan, yerinde ve kanıta dayalı kararlarla katmanlı bir yol haritası sunar.

Mevcut durumun sayılarla ifadesi, sorunun ölçeğini net biçimde ortaya koyar. Metruk yapıların artışı, can ve mal güvenliği kadar alanın bütünlüğü için de açık bir tehdittir; acil askılama ve strüktürel destek gerektiren çok sayıda yapı tespit edilmiştir. Tescilli 310 varlığın günümüzde farklı ticari kullanımlara dönmüş olması ve 56 parseldeki tescilli yapıların kaybolup yerlerinin otopark olarak kullanılması, hem geleneksel ticaret alanlarının korunması hem de kontrolsüz yayılımın sınırlandırılması gereğini göstermektedir. Bir diğer kritik veri, tescilli yapılarda saptanan

yüksek kayıp oranıdır: Bu ölçekteki yıkımlar genellikle afetler sonrası görülürken, Süleymaniye’de yenileme politikaları ve piyasa baskılarıyla hızlandığı anlaşılmaktadır. Bu tablo, koruma öncelikli yönetişime ivedilik kazandırmaktadır.

Kentiçi arkeoloji, bu yaklaşımın vazgeçilmez bir bileşenidir. İBB Miras, yerüstü kadar yeraltı kültür varlıklarını da yönetim ve karar süreçlerinin parçası hâline getirir. Arkeolojik potansiyel barındıran alanlarda, zemini derinden etkileyen otopark gibi kullanımların önlenmesi esastır. Bunun için yerüstü kalıntılarla yeraltı varlıklarının muhtemel konum ve güvenli yaklaşım alanları CBS üzerinde işlenmekte; bu sayısal veriler 1/5000 ve 1/1000 ölçekli planlarla, uygulama projeleriyle ve plan notlarıyla eşgüdümlü biçimde kullanılmaktadır. Müdahale ilkeleri; bütünlük, özgünlük, tarihsellik, kullanım ve estetik-teknik değerlerin birlikte gözetildiği, belgeleme temelli, ölçülü ve geri döndürülebilir uygulamaları öngörür. Bu çerçevede kültür varlığı niteliği taşıyan yapıların tescil süreçlerinin hızlandırılması, çağdaş mimari miras dâhil mevzuat boşluklarının giderilmesi ve devam eden uygulamalarda sürekli izleme ve denetim önem kazanır.

Planlama ve yönetişim boyutunda, üst ölçekli planların alanın özgün koşullarını yeterince yansıtmayan hükümlerinin revizyonu gereklidir. Arkeolojik potansiyele özgü özel hükümler, koruma – arazi kullanımı – ulaşım bütünlüğünü sağlayacak şekilde planlara eklenmelidir.

İBB KUDEB’in 2006’dan beri Dünya Mirası alanlarında yürüttüğü eğitim, laboratuvar ve atölye çalışmaları bu sürecin kurumsal kapasitesini güçlendirir.

Kısa vadede öne çıkan somut adımlar;

- UNESCO, ICOMOS, Alan Başkanlığı, meslek odaları ve üniversitelerle düzenli istişare toplantıları,
- Bilgilendirme yayınları,
- İhtiyaç duyulan restorasyon projelerinin revizyonu
- “Süleymaniye Atölyeleri” başlığı altında ortak çalışma gruplarının oluşması
- Kaçak otoparkların kaldırılması

- Ruhsatsız/kaçak katların mevzuata uygun biçimde ele alınması
- Tescil süreçlerinin (örneğin İÜ Botanik Bahçesi gibi) tamamlanması

Aynı zamanda acil uygulamalar için askılama/destekleme bütçesi oluşturulmakta; basit onarım gerektiren tarihi çeşmelerin onarım ve yeniden işlevlendirilmesine dönük programlar sürdürülmektedir.

Bu yaklaşımın temel değeri, Süleymaniye’yi yapı ya da parsel ölçeğinin ötesinde bir kültürel peyzaj olarak tanımlamasıdır. Bellek–envanter–analiz–öneri döngüsüyle desteklenen veri temelli koruma rejimi, yerüstü ve yeraltı varlıklarını birlikte düşünür. CBS tabanlı arkeolojik hassasiyet haritalarıyla karar süreçlerini görünür ve hesap verebilir kılar; plan notlarına açık ve uygulanabilir koruma hükümlerinin taşınmasını sağlar. “Yaşayan Süleymaniye” anlayışı, geleneksel konut ve üretim–ticaret ilişkilerinin korunmasını, kontrolsüz dönüşümlerin sınırlandırılmasını ve metruklaşmanın durdurulmasını hedefleyerek alanın üstün evrensel değerini yeniden görünür kılar. Böylelikle UNESCO’nun kaygı duyduğu başlıklarda somut ilerleme kapasitesi artar; adil, katılımcı ve dayanıklı bir yönetim modeli yerleşir.

Sonuç olarak, İBB Miras miras alanlarını yerüstü ve yeraltı olarak tanımlar ancak yaklaşım olarak bir ayırmda bulunmaz. Kentin yaşayan katmanı dahil tüm katmanlarına önem verir ve bu katmanları koruma süzgecinden geçirerek politika ve plan üretilmesine katkı sağlar.

3.3. Yapı Ölçeği

İstanbul’un kültürel mirasını “yaşatarak koruma” misyonuylar çeşmelerden hazirelere, türbelerden hisarlara, kamusal sanat eserlerinden endüstri mirasına uzanan geniş bir yelpazede çalışmalarını sürdüren İBB Miras, yurtiçi ve yurtdışında örnek teşkil edecek işler ortaya koymaktadır. Restorasyonu tamamlanan yapılar; müze, sergi salonları, kütüphane, kültür-sanat alanları, çok yönlü etkinlikleri ve sosyal mekânlarıyla İstanbulluların nefes alabildiği yaşam alanlarına dönüşmektedir. Dünya mirası Kara Surları, İstanbul’un ilk art nouveau yapısı Botter Apartmanı, Yıldırım Bayezid’in şehre mirası Anadolu Hisarı, Osmanlı’nın ilk

baruthanelerinden Ataköy Baruthânesi, şehre 100 yılı aşan tanıklığıyla Bulgur Palas, Mimar Sinan'ın mirası Süleymaniye Sıra Dükkânlar, 1600 yıllık Yerebatan Sarnıcı ve İstanbul'un kamusal alandaki en büyük kültür sanat mekânı haline gelen Feshane-i Amire gibi daha pek çok farklı dönemi temsil eden kültür varlığı kapsamlı restorasyon çalışmalarının ardından kamusal yaşam alanlarına dönüşmüştür. İstanbul'un tarihsel ve kültürel anlatısının en önemli taşıyıcıları olan çeşmeler, kamusal sanat eserleri, türbeler ve hazireler de İBB Miras'ın koruma çalışmaları içinde özel bir yer tutar. Aralarında Tophane Meydan Çeşmesi, Beykoz On Çeşmeler, Ayasofya Üçyüzlü Çeşme gibi İstanbul mirasının simge çeşmelerinin de yer aldığı 229 tarihî çeşme; Yılanlı Sütun, Dikilitaş, Taksim Cumhuriyet Anıtı, Sarayburnu'ndaki Atatürk Heykeli gibi 50 kamusal sanat eseri ile Haydarhane Camii ve Haziresi, Seyyid Velâyet Türbesi, Asude Hanım Türbesi, Muratpaşa Camii ve Haziresi gibi şehrin inanç haritasında önemli bir yer tutan 640 tarihî mezar ve hazire ile 19 tarihî türbe, restorasyon çalışmalarının ardından koruma altına alınmıştır.

Rumeli Hisarı, Anemas, Bukoleon Sarayı, Ali Paşa Sarayı, Kuyumcu Han, Saraçhane Kazı Evi, İstanbul'un simge tiyatroları Muammer Karaca Tiyatrosu, Haldun Taner Tiyatrosu ve Reşat Nuri Güntekin Sahnesi gibi şehrin diğer simgesel miras alanlarında ise çalışmalar devam etmektedir.

İBB Miras kendi restorasyon ve basit bakım onarım çalışmalarının dışındaki harabe estetiği, basit bakım onarım ile maliyeti daha yüksek restorasyon müdahalelerine duyulan ihtiyacı geciktirmek, mirasın evrenselliği ilkelerinin İstanbullular tarafından benimsenmesi ve genel bir koruma sürecine dönüşmesi için de çalışmaktadır. En güncel koruma yaklaşımı ve restorasyon metodolojilerini İstanbul'un bir deprem kuşağında yer alması nedeni ile de titizlikle takip etmektedir. Deprem, iklim değişikliği, göç gibi krizlere yönelik hazırlıklı ve dayanıklı olma konusunda hem kurumsal kapasitesini her gün arttırmakta hem de diğer kurumlarla ilişkiler kurarak itici güç olmaktadır. Arkeolojik miras için koruma kurullarındaki anıtsal ve sivil mimarlık mirası için gelen projelerde yeraltı kültür mirasının in-situ olarak korunması prensibini savunmakta, modern miras için tescil kararlarının alınmasına emek vermektedir. Kentiçi arkeolojinin en özgün örnekleri ile İstanbulluları kentin katmanları ile

buluşturmakta, açık şantiye prensibi ile bu alanları İstanbullulara teslim etmektedir. Kentiçi arkeolojinin en özgün örneklerinden birkaç tanesini bu kapsamda tartışmaya açmak mümkündür.

3.3.1. Milion Taşı

Milion Taşı, Doğu Roma döneminde imparatorluğun çeşitli merkezlerine olan uzaklıkların ölçülmesinde referans kabul edilen anıtsal bir mil taşıdır. İmparator I. Konstantinos tarafından, Roma İmparatorluğu'nun yeni başkentinin inşası sırasında M.S. 4. yüzyılda yaptırılmış; 19. yüzyıla kadar “dünyanın merkezi” olarak anılmıştır. Bazı kaynaklarda “Altın Milion” diye geçen anıt, kare bir taban üzerinde yükselen, dört kemerin taşıdığı merkezi kubbeden oluşan bir tetrapilon (dört sütunlu yapı) şeklinde tasarlanmıştır.

Konum olarak Yerebatan Sarayı'nın üzerinde yer alan Basilika Stoa'nın önünde, Mese Yolu güzergâhında bulunur. Kazılar, anıtın Mese Yolu üzerinde bulunduğunu ve hattın yönlenişini etkilediğini göstermiştir. Bu noktadan itibaren ana cadde, Büyük Saray'a ve sarayın kuzeyine yönelmekteydi.

Mese Yolu, kentin “kaburgası” sayılan ana yol olup Osmanlı döneminde Divanyolu adını almıştır (erken dönemlerde Tauri Forumu'na kadar Regia olarak da anılır). Ortasında taş döşeli yaya ve araç yolu bulunan bu aksın altında kanalizasyon hatları tespit edilmiştir. İki yanında birkaç basamakla çıkılan, iki katlı revaklar sıralanır; arkalarında dükkânlar yer alırdı. Çarşı işlevi gören bu revaklar halk arasında “agora” olarak adlandırılmış, Doğu Roma'nın son dönemlerinde yok olan revak kalıntıları fetih sonrasında tamamen ortadan kalkmıştır.

Mese Yolu; Ayasofya, Büyük Saray ve Hipodrom'un bulunduğu Augusteion'dan (bugünkü Sultanahmet Meydanı) başlayıp Constantinus Forumu'ndan (Çemberlitaş) geçerek Filadelfion'a ulaşır; buradan bir kol Edirnekapı'ya, diğeri Yedikule'ye uzanır. Osmanlı egemenliğiyle birlikte Topkapı Sarayı bu bölgeye inşa edilmiş, devletin yönetim merkezi olan Divan-ı Hümayun toplantılarından çıkan vezirler Beyazıt, Aksaray ve Fatih istikametine giderken bu yolu kullandıkları için

Sultanahmet–Beyazıt arasındaki kesime zamanla “Divanyolu” denmiştir. 1865’teki büyük Hocapaşa yangını sonrası yeniden düzenlenen cadde, Köprülü Mehmed Paşa Türbesi geriye çekilerek bugünkü genişliğine kavuşturulmuştur.

Kaynaklar, 5. ve 6. yüzyıllarda Milion Taşı’nın şehrin koruyucu tanrıçası Tyche’ye adanmış bir pagan tapınağı olarak da kullanıldığına ve yapı üzerinde çeşitli süslemeler bulunduğuna işaret eder. İmparator Konstantinos ile annesi Helena’nın heykelleri, başında kertik biçimli taç ve elinde borazanıyla Tyche tasviri; 6. yüzyılda güneş çemberi; 8. yüzyılda İmparator Filippikos’un beş ökümenik konsile ilişkin betimleri bu bağlamda anılır. İkonoklazm döneminde söz konusu tasvirlerin yerini hipodrom yarışlarına dair sahneler almış olabilir. Ayrıca II. Theodosius ve İmparatoriçe Sofia’nın heykellerinin de bu anıt üzerinde yer aldığı yönünde görüşler vardır. Milion Taşı, 13. yüzyıl sonlarında Ayasofya Kilisesi’nin yetki alanına girmiş, Osmanlı dönemine kadar sağlam kalmış; ancak ne zaman ortadan kalktığı kesin olarak belirlenememiştir.

Anıta ilişkin arkeolojik bulgular ilk kez 1957’de yapılan kazılar sırasında ortaya çıkarılmış, 1967–1968 yıllarında Nezih Fıratlı ve T. Ergil yönetiminde yürütülen çalışmalar sırasında az da olsa temel duvarları ve kaideyle birlikte mermer payeler gibi kalıntılara ulaşılmıştır. 2016’da Yerebatan Parkı ve çevresinin düzenlenmesi sırasında park genelinde başlatılan arkeolojik kazılarda, önce Valens Kemerinden gelen bir su kanalına rastlanmıştır; Milion Taşı’nın hemen arkasında, park içindeki alanda 19. yüzyıla tarihlenen yapı temelleriyle birlikte Bizans dönemine ait kalıntılar tespit edilmiştir.

2019’dan itibaren İBB Miras tarafından Milion Taşı’nın bulunduğu alanda sürdürülen arkeolojik çalışmalar, Osmanlı dönemine ait bir su terazisi ve su yolu izleri ile 10. yüzyıla tarihlenen Doğu Roma dönemi yapı kalıntılarını gün yüzüne çıkarmıştır. Bu bulgular, alanın İstanbul’un yaklaşık 1600 yıllık geçmişini katmanlar halinde sergileyen çok katmanlı yapısını açığa çıkarmakta; Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait su yollarının Bizans’ın farklı dönemlerinden hatlarla birlikte belgelenmesi, kentin su tarihi açısından da önemli veriler sunmaktadır. Milion Taşı’nın Bizans’ın

ana omurgası Mese Yolunun ve Osmanlı'daki devamı Divanyolu'nun başlangıç noktası oluşu, anıtın kentsel gelişim tarihindeki simgesel değerini pekiştirir. Koruma Kurulu kararı doğrultusunda, Osmanlı dönemi katmanlarının bazı bölümleri kaldırılarak Bizans dönemine ait yapı izlerinin takibi sürdürülmekte; böylece Milion çevresindeki kazılar, İstanbul'un tarihsel sürekliliğini belgeleyen önemli arkeolojik verilerin ortaya konmasına imkân vermektedir.

3.3.2. Bukoleon Sarayı

Hormisdas Sarayı ve Iustinianus Evi olarak da bilinen Bukoleon Sarayı, ismini Konstantin Porphyrogenetos (MS 912-959) tarafından yaptırılan ve sarayın imparatorluk iskelesinin önünde bulunan, bir aslan ve bir boğanın mücadelesi konulu bir grup heykelden almıştır. Sarayın denize bakan cephesinde yer alan bu ve benzeri heykeller, 16. yüzyılın ilk yarısındaki depremde büyük zarar görmüş ve aynı yüzyılda yok olmuştur.

Sarayın ilk inşası ile ilgili literatürde farklı yorumlar bulunmakla birlikte; Bukoleon Sarayı, Doğan Kuban ve Wolfgang Müller-Wiener tarafından II. Theodosius dönemine (MS 408-450) tarihlendirilir.

Diğer taraftan Büyük Constantinus döneminde (MS 306-337) İstanbul'a sığınarak Hıristiyanlığı kabul eden Sasani prensi Hormisdas'ın (Hürmüz), Constantinus'un izniyle İran'daki evine benzer bir saray yaptırdığı ve bu sarayın Bukoleon Sarayı olduğu da tahmin edilir.

Sarayın Iustinianus Evi olarak da adlandırılmasının sebebi, İmparator Iustinus'un (MS 518-527) Hormisdas Sarayı'na sahip olarak yeğeni Iustinianus'a (524-565) hediye etmesi ve Iustinianus'un, karısı Theodora ile birlikte bu sarayda oturarak yapıyı büyüttürmesidir. İmparator olduktan sonra da burayı Büyük Saray kompleksine (Basileos) dahil eder.

Latin işgali sonrasında ise (MS 1261-1453) Paleologos hanedanı Blakhernai Sarayı'na yerleşip Bukoleon Sarayı'nı kendi haline terk etmiştir. Osmanlı döneminde bir yerleşim yeri olan bu bölgede değişik tarihlerde çıkan yangınlar, sarayın tamamına yakın bir kısmını yok etmiştir. Ama asıl büyük darbeyi 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki Rumeli demiryolu hattının yapımı vurmuştur. Bu sırada sarayın kara tarafı tamamen yıkılmış ve günümüze sadece deniz surları tarafındaki cephesi kalmıştır.

Kalıntılar üzerinde yapılan çalışmalar, saraya ait yapı bölümlerinin değişik zamanlarda inşa edildiğini ortaya koyar. Görülen almaşık duvar tekniği (opus-mikstum-opus listatum) ve düz tuğla duvar teknikleri (opus latericum) Constantinus dönemini yansıtmamaktadır. Iustinianus döneminde restore edilen yapının bugün halen görülebilen bölümlerinin Theophilos (MS 829-842) zamanında eklendiği düşünülmektedir. II. Nikephoros Phokas (MS 963-969) tarafından Büyük Saray kompleksinin saldırılara karşı korunması amacıyla savunma duvarları ile çevrilmesi sırasında Bukoleon Sarayı'nın deniz cephesi sur duvarlarıyla güçlendirilmiş ve buraya yapılar ilave edilmiştir. Phokas'ın Bukoleon Sarayı dahilinde yaptırdığı inşaatlar arkeolojik ve tarihsel açıdan net bir şekilde saptanabilmektedir. Bu yüzden de bugün deniz surları üstündeki sahil sarayı kalıntılarının önemli bir kısmı 10. yüzyıla tarihlendirilir.

Bukoleon Sarayı'nın 300 metre uzunluğundaki ön cephesi başlıca iki bölümden oluşur. Surların üzerinde, deniz seviyesinden yaklaşık 13,5 m'lik bir yükseklikte yer alır. Doğu bölümünün doğu sınırını Pharos adı verilen ve bugün sadece alt kısmı ayakta duran deniz feneri oluşturur. Pharos, 22,5 m yüksekliğinde aşağıdan yukarıya doğru gittikçe daralan üç katlı bir yapıdır. Saray, Faros denilen fener burcu ile imparatorluk iskelesi olarak kullanılan burun arasında, surların üzerinde bulunmaktadır. Temelinde ilk çağa ait mermer bloklar kullanıldığı Bukoleon Sarayı, sur duvarları arasında bulunan, yaklaşık 300 m uzunluğundaki ön cephesi ile başlıca iki bölümden oluşmaktadır. Öndeki küçük limanla sahil sarayı birbirine bağlayan ve güney-kuzey doğrultusunda kısa bir duvarın içinden geçen anıtsal bir merdiven, bu iki kısmı birbirinden ayırmaktaydı. Günümüzde ayakta kalan kısım sarayın doğu kısmıdır. Bu kısım birbirini izleyen tuğladan tonozlarla örtülü mekânlardan oluşmakta olup, mermer söveli dikdörtgen formlu kapı ve pencere açıklıkları ile Marmara'ya açılmaktadır. Burada görülen mermer konsollar öncesinde burada boydan boya uzanan bir balkon olduğunu göstermektedir. Sarayın Faros (fener burcu) yakasındaki mekânlar zengin bezemelere sahip sütunlarla süslenmişti. Bunlara ait paye gövdelerinden birkaçı, halen İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde sergilenmektedir.

Bukoleon Sarayı, İstanbul surları ve Bizans Büyük Sarayı için şimdiye kadar uygulanan kültür politikalarının ve kentsel tahribatın tutarlı bir örneğidir. 19. yüzyılda demiryolu inşaatı ile kalıntıların bir bölümü ortadan kaldırıldı, 1950'lerde sahil yolu için yapılan dolguyla "sahil" sarayının denizle ilişkisi kesildi, 2016'da açılışı yapılan Avrasya Tüneli'nin Çatladıkapı çıkışı ve çevresindeki düzenlemeler bölgenin topografyasını daha da değiştirdi. Bukoleon Sarayı ve sahil surları sonuç olarak bulunduğu yerde yabancı bir nesneye dönüştü.

UNESCO'nun Dünya Mirasları listesinde bulunan, I. Derece Arkeolojik Sit Alanı içinde kalan Bukoleon Sarayı; Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun, 10 Eylül 1982 tarihli kararıyla, tescil edilmiştir. 2010 yılında Koruma Kurulu tarafından alanın rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanabilmesi için müze denetiminde kazı izni verilmiştir. 2020 yılında Kültür Varlıklar Daire Başkanlığı tarafından onaylı proje doğrultusunda restorasyon uygulama çalışmalarına başlanmıştır. Koruma Kurulunca onaylanan restorasyon projesinde, Bukoleon Sarayı, Açık Hava Müzesi olarak işlevlendirilmiştir.

Bukoleon Sarayı, 2025

Bukoleon Sarayı, 2025

Bukoleon Sarayı, 2025

3.3.3. Saraçhane Arkeolojik Alanı (Aziz Polyuktos Kilisesi)

Aziz Polyuktos Kilisesi, 6. yüzyıl İstanbul'unun en görkemli yapılarından biridir ve kentin ana caddesi Mese Yolu üzerinde, Kutsal Havariler Kilisesi ile Forum Tauri arasında konumlanır. Kilise, Roma ordusunda rütbeli bir askerken, Hıristiyanlığı benimsediği için işkence gören Aziz Polyuktos'un anısına, azizin röliklerinin (kemiklerinin) İstanbul'a getirilmesinin ardından, Anikia Iuliana tarafından M.S. 524-527 yılları arasında yaptırılmıştır. Theodosianos hanedanının yaşayan son üyesi ve eski bir imparator kızı olan, dönemin bir kadın için erişilebilecek en yüksek rütbesi sayılan Nobilissima Patrikia unvanına sahip Anikia Iuliana; iyi eğitilmiş ve aydın bir aristokrat olarak sanat üretimini finanse etmiş, servetini kendi ailesinin toplumsal prestijini pekiştirmek için kullanmıştır. Taşradan gelen Iustinianos'un tahta çıkışı Iuliana'yı hayal kırıklığına uğratmış; bunun üzerine Iuliana, hem soyluluğunu ve zenginliğini hem de dindarlığını görünür kılmak için Aziz Polyuktos Kilisesi'ni inşa ettirerek imparatorla sanat üzerinden bir güç mücadelesine girmiş ve gücünü bu yapı aracılığıyla ilan etmiştir.

Aziz Polyuktos, o zamana dek Konstantinopolis'te inşa edilmiş kiliselerin en ihtişamlısı olarak anılır: Yüksek bir kubbeye, zengin bezemelere ve duvarlarını süsleyen şiiirlere sahiptir. İç mekândaki kitabe, yapıyı Süleyman Tapınağı'yla kıyaslayacak ölçüde iddialıdır. Plan şeması uzunlamasına dikdörtgen üç nefli bir bazilikadır; kubbenin bazilika içine yerleştirilmesiyle "ilk kubbeli bazilika" örneği olarak kabul edilir ve bu mimari çözüm, Ayasofya'nın inşasına esin vermiştir. R. Martin Harrison, kilisenin kubbesinin yaklaşık 18 metre çapında olduğunu ve yerden 34 m yüksekliğe ulaştığını belirtir. Bezemeler arasında Doğu Akdeniz Geç Roma sanatının seçkin örnekleri sayılan Grekçe yazıt parçalarıyla asma dalları ve tavus kuşu motifleri bulunur; erken Hıristiyanlıkta ölümsüzlüğün simgesi olan tavus kuşu, bu bağlamda Iuliana'nın "ölümsüzlük" arzusunun bir ifadesi olarak yorumlanır. Kilise 10. yüzyılın ikinci yarısına dek kullanılmış, 11. yüzyılda kısmen harap hâle gelmiş ve 12. yüzyılda ise terk edilmiştir.

Latin İstilasası döneminde İstanbul'daki mimari ve arkeolojik zenginliklerin bir bölümü Avrupa'ya taşınmış, bu dönemde Aziz Polyuktos'tan sökülen bazı sütunlar ise bugün Venedik'teki San Marco Bazilikası'nda yer almaktadır. Fetihten sonra kilise kalıntılarının üzerine Mimar Üstad Ayas Mescidi, Karagöz Mescidi ve İbrahim Paşa Hamamı inşa edilmiş; bu yapılar da 1940-50'li yıllarda yol yapımı sırasında yıkılmıştır. Modern arkeolojik ilgi 1960'ta Saraçhane'de bir alt geçit yapımı sırasında bulunan buluntularla yeniden canlanmış; 1964-1968 yıllarında İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Nezih Fıratlı ve Oxford Üniversitesi'nden R. Martin Harrison başkanlığında kazılar yürütülmüştür.

Günümüzde İBB Miras, kilise kalıntılarını barındıran Saraçhane Kazı Evi'nde hem arkeolojik kazı hem de ziyaretçi merkezi çalışmalarını sürdürmektedir. Alanda düzenlenen yürüyüş rotası sayesinde ziyaretçiler kalıntıları çevreleyen güzergâhta dolaşabilmekte; kazı evi etkinlikleri ise özellikle çocuklar başta olmak üzere pek çok İstanbullunun çalışmalarına yerinde tanıklık etmesini sağlamaktadır. 8 Haziran 2022 tarihinden bu yana kilisenin atrium, vaftizhane, sarnıç, narteks, kuzey koridor ve naos bölümlerinde yapılan kazılarda 699 adet bronz sikke, damgalı tuğlalar, mermer parçaları, seramikler, kandiller, cam ve metal buluntular da dâhil toplam 872 envanterlik eser belgelenmiş; yaklaşık 450 kasa dolusu arkeolojik malzeme korumaya alınmıştır. Ana yapının kuzeydoğu köşesinde kiliseye ait, işlevi henüz netleşmeyen iki mekân tespit edilmiş; bu birimler 1964-68 kazılarında da görülmüş, ancak daha sonra dolgu ile örtülmüştür. Bugünkü çalışmalarla söz konusu alanlar yeniden açığa çıkarılarak belgelenmektedir.

Saraçhane Arkeopark, 2025

Saraçhane Arkeopark, 2025

4. Sonuç ve Değerlendirme

İBB Miras'ın benimsediği tarihî kültürel peyzaj yaklaşımı, İstanbul'u tekil anıtların toplamı değil; doğa-kültür etkileşimi, zamanın katmanları ve gündelik yaşam pratiklerinin iç içe geçtiği yaşayan bir bütün olarak ele alır. Bu perspektifte kentiçi arkeoloji, yalnızca geçmişe ait bulguları belgeleyen bir disiplin değil; kentin bugünkü mekânsal kararlarını, kamusal yaşamını, ekonomik döngülerini ve iklim-dayanıklılığını besleyen kamusal bir altyapıdır. Milion Taşı'nın Mese/Divanyolu'nu yönlendiren kurucu rolü ve Saraçhane'deki Aziz Polyektos Kilisesi'nin ilk kubbeli bazilika olarak kentsel-simgesel etkisi, arkeolojik mirasın İstanbul'un makroformunu ve kentsel omurgalarını biçimlendiren asli unsurlar olduğunu gösterir. Yerebatan Sarnıcı-Valens Kemeri su sistemi izleri, Osmanlı ve Bizans su yollarının aynı sahada birlikte okunabilmesi gibi bulgular ise bu peyzajın ekolojik ve altyapısal sürekliliğini görünür kılar.

Bu çerçeve, Çevre Düzeni Planı (ÇDP) ve İstanbul Miras Ağı ile uyumlu biçimde, mirası planın öznesi yapan bir yönetim modelini gerektirir: Arkeolojik alan, yalnızca korunacak bir "nokta" değil; erişilebilir kamusal mekân, öğrenme ortamı ve yerel refahın taşıyıcısıdır. İBB Miras'ın Milion Taşı çevresi kazıları ve Saraçhane Kazı Evi ile kurduğu ziyaretçi-araştırma-eğitim üçgeni, kamusal arkeolojinin İstanbul'daki uygulanabilirliğini kanıtlar niteliktedir. Yürüyüş rotaları, çocuk odaklı programlar ve açık belgelemeyle güçlenen bu model, kent içi arkeolojiyi yalnızca "geçmişin sahnesi" olmaktan çıkarıp, bugünün ortak öğrenme alanı hâline getirir.

Tarihî kültürel peyzaj yaklaşımı, aynı zamanda seçici ve kırılğan bir hafızanın tek sesli temsilinden kaçınmayı, çok katmanlı hikâyeyi etik biçimde yorumlamayı gerektirir. Örneğin, Milion Taşı çevresinde Bizans katmanına ulaşmak için Osmanlı katmanının belirli bölümlerinin kaldırılması gibi kararlar, bilimsel gerekçeler, şeffaf işletilen süreçler, yerel paydaşların katılımı ve iki yönlü anlatı ilkeleriyle desteklendiğinde, katmanlar arası gerilimler "kaybetme" değil "anlama ve anlatma"

kapasitesine dönüşür. Böylelikle arkeoloji, miras alanlarında çatışmayı yönetmenin ve toplumsal uzlaşımın aracı olur. Kentiçi arkeolojinin ekonomik ve turistik potansiyeli, nicelik yerine niteliği önceleyen güncel turizm yaklaşımıyla birleştiğinde daha da belirginleşir. Mese/Divanyolu aksında düğümlenen yorum–ziyaret düğümleri (Milion Taşı, Ayasofya çevresi, Saraçhane), “merkez dışı duraklar” ve tematik güzergâhlarla (su mirası, endüstri mirası, inanç ve hatıra peyzajı) birbirine bağlandığında, yoğunluğu dağıtan, yerel harcamayı artıran ve sakin memnuniyetini yükselten bir net-pozitif turizm mümkündür. Bu ağ, dijital envanter, artırılmış gerçeklik ve açık veri ile desteklendiğinde; ölçekler arası öğrenmeyi, erişilebilirliği ve şeffaflığı artırır.

İklim çağında arkeoloji, yalnızca korunacak bir varlık değil, dayanıklılık politikalarının da paydaşdır. Su yolları, topografya ve geleneksel malzeme bilgisinin arkeolojik okumaları; ısı adası azaltımı, su yönetimi ve geri kazanımı, yerinde koruma ve yeniden kullanım gibi hedeflerle doğrudan ilişkilidir. Bu, mirasın “enerji–malzeme verimliliği” boyutuyla da İstanbul’un iklim uyumu hedeflerini destekler.

Sonuç olarak, İBB Miras’ın tarihî kültürel peyzaj yaklaşımıyla kentiçi arkeoloji; İstanbul’un kimliğini, kamusal yaşam kalitesini, yerel ekonomisini ve iklim-dayanıklılığını aynı anda güçlendiren stratejik bir araç setidir. Milion Taşı-Mese/Divanyolu ve Aziz Polyektos örnekleri bize şunu gösterir: Arkeolojik mirası mekânsal ağ, kamusal program ve açık yönetim ekseninde ele aldığımızda; koruma, eğitim, turizm, sürdürülebilirlik ve iklim hedefleri aynı sahada buluşur. İstanbul için bir sonraki adım; bu modeli ÇDP ve Turizm Master Planı ile ölçülebilir göstergelere bağlı, doğrulanabilir, bağımsız doğrulamalı ve sürdürülebilir finansmanlı bir çerçeveye dönüştürmek; kentiçi arkeolojiyi kalıcı bir kamusal altyapı olarak kurumsallaştırmaktır. Böylece İstanbul, zengin mirasından beslenen ve mirasını besleyen bir kent olarak, geçmişin bilgisini yarının yaşam kalitesine dönüştürebilir.

KAYNAKÇA

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 2863 sayılı Kanun. (23 Temmuz 1983). Resmî Gazete (Sayı: 18113).

Vakıflar Kanunu, 5737 sayılı Kanun. (20 Şubat 2008). Resmî Gazete (Sayı: 26800).

İmar Kanunu, 3194 sayılı Kanun. (3 Mayıs 1985). Resmî Gazete (Sayı: 18749).

Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5216 sayılı Kanun. (10 Temmuz 2004). Resmî Gazete (Sayı: 25531).

Belediye Kanunu, 5393 sayılı Kanun. (13 Temmuz 2005). Resmî Gazete (Sayı: 25874).

Boğaziçi Kanunu, 2960 sayılı Kanun. (22 Kasım 1983). Resmî Gazete (Sayı: 18215).

Çevre Kanunu, 2872 sayılı Kanun. (11 Ağustos 1983). Resmî Gazete (Sayı: 18132).

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 5226 sayılı Kanun. (14 Temmuz 2004). Resmî Gazete (Sayı: 25535).

Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu, 5225 sayılı Kanun. (21 Temmuz 2004). Resmî Gazete (Sayı: 25529).

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 644 sayılı KHK. (8 Ağustos 2011). Resmî Gazete (Sayı: 28054).

Koruma Amaçlı İmar Planı Yapım Yönetmeliği. (2005). Resmî Gazete (Sayı: 25842).

Koruma Uygulama ve Denetim Büroları (KUDEB) Yönetmeliği. (2005). Resmî Gazete (Sayı: 25842).

Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulları Hakkında Yönetmelik. (2005). Resmî Gazete (Sayı: 26006).

UNESCO. (1972). Convention Concerning the Protection of the World

Cultural and Natural Heritage. Paris: UNESCO.

UNESCO. (1978). Recommendation for the Protection of Movable Cultural Property. Paris: UNESCO.

UNESCO. (2003). Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB). (2019–2024). Kültürel Miras Dairesi Başkanlığı – İBB Miras Faaliyet Raporları. İstanbul: İBB Yayınları.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi KUDEB. (2021). Koruma Uygulama ve Denetim Bürosu Faaliyet Raporu. İstanbul: İBB Yayınları.

İstanbul Tarihi Yarımada Alan Başkanlığı. (2011). Yönetim Planı (2011–2017). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM). (2020). İstanbul Bölge Müdürlükleri Yıllık Faaliyet Raporu. Ankara: VGM Yayınları.

Tarihi Kentler Birliği (TKB). (2023). Üye Belediyeler Koruma Uygulamaları Değerlendirme Raporu. İstanbul: TKB Yayınları.

ÇEKÜL Vakfı. (2022). Koruma ve Yaşatma Programları 30. Yıl Değerlendirmesi. İstanbul: ÇEKÜL Yayınları.

TAÇ Vakfı. (2000). Türkiye Kültürel Miras Envanteri – Seçilmiş Örnekler. İstanbul: TAÇ Vakfı Yayınları.

Sözen, M. (1984). Anadolu’da Koruma Sorunları ve Çözüm Arayışları. İstanbul: TAÇ Vakfı Yayınları.

Sözen, M. (2003). Kültür ve Kimlik Bağlamında Koruma. İstanbul: ÇEKÜL Yayınları.

Yenal, O. (1998). Türkiye’de Koruma Politikalarının Gelişimi. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Erder, C. (2013). Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyonun İlkeleri. Ankara: ODTÜ Yayınları.

Kuban, D. (1999). Türkiye’de Kentsel Koruma: Kent Tarihi ve Mimarlık Mirası Üzerine Görüşler. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ahunbay, Z. (2017). Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon. İstanbul: Yem Yayın.

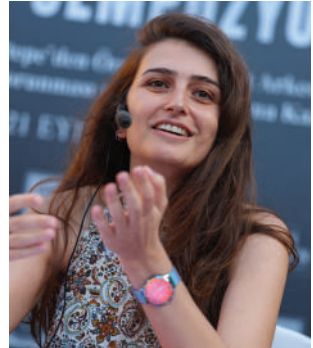
Özdoğan, M. (2006). Arkeolojik Sit Alanlarının Korunması ve Planlama İlişkisi. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Tanyeli, U. (2012). Tarihsel Mekânın Yeniden İnşası: Türkiye’de Mimarlık ve Koruma Kültürü. İstanbul: İletişim Yayınları.

İBB Kültürel Miras Portalı. (2025). <https://kulturelmiras.ibb.istanbul>
Kültür ve Turizm Bakanlığı – Kültür Varlıkları Portalı. (2025). <https://kvmgm.ktb.gov.tr>

TarihiKentlerBirliđiResmîSitesi.(2025).<https://www.tarihikentlerbirligi.org>

İSTANBUL'UN KATMANLARI KENT ARKEOLOJİSİ ve MALTEPE SEMPOZYUMU

“Kentler yalnızca bugünün değil, geçmişin ve geleceğin de mekânıdır. İstanbul’un Katmanları: Kent Arkeolojisi ve Maltepe, kentin yüzeyinin altında biriken çok katmanlı belleği Maltepe üzerinden görünür kılıyor.

Bu çalışma; Küçükyalı Arkeopark’tan Vordonisi Adası’na, Bizans kalıntılarından inanç ve sivil mimarlık mirasına uzanan zengin bir tarihsel alanı, bilimsel ve kamusal bir perspektifle ele alıyor. Kent arkeolojisini yalnızca geçmişi anlamanın değil, bugünü ve geleceği planlamanın da vazgeçilmez bir parçası olarak tartışıyor.

Alanında uzman isimlerin katkılarıyla hazırlanan bu çalışma, kültürel mirası korumanın ötesine geçerek onu kent yaşamının parçası hâline getirmenin yollarını sorguluyor. İstanbul’u ve Maltepe’yi, rantın değil kamunun ortak belleği olarak düşünenler için güçlü bir çağrı sunuyor.”

Mimar Esin Köymen
Maltepe Belediye Başkanı

